

Filosofijos vaikams mokymo pagrindai pagal 12 filosofų

1 projekto rezultatas

Mažieji filosofai

Projektą „Mažieji filosofai“ iš dalies finansuoja Europos Sąjungos programa ERASMUS+. Šis leidinys atspindi autorių požiūrį, todėl Europos Komisija negali būti laikoma atsakinga už jame teikiamą informaciją (Projekto kodas: KA220-SCH-FEE6EC2B).

Partneriai

2002 m. įkurta „Succubus Interactive“, prancūzų rimtųjų žaidimų srities pradininkė, yra viena iš žinomiausių šios pramonės šakos bendrovių. Turi didelę patirtį ir teikia paslaugas mažosioms ir vidutinėms įmonėms (MVĮ), tarptautinėms korporacijoms ir viešosioms įstaigoms (yra sukūrusi daugiau nei 100 taikomųjų žaidimų). Bendrovė ir jos komanda geba prisitaikyti prie įvairių darbo metodų ir laiku pateikti kokybiškus produktus. 14 tarptautinių trofėjų, kuriuos „Succubus“ pelnė per metus, aiškiai pabrėžia įmonės sėkmę.

„Citizens In Power“ (CIP) yra nepriklausoma ne pelno siekianti nevyriausybinė Kipro organizacija, kuri rūpinasi žmonių poreikiais ir reikmėmis, jiems dalyvaujant socialiniame ir pilietiniame gyvenime, kartu teikdama jiems naujausią medžiagą ir nemokamus mokymus, susijusius su įvairiomis sritimis, pavyzdžiui, švietimu (įskaitant skaitmeninį švietimą), įtrauktimi, verslumu ir verslu, kultūra, darbo rinka ir mokymusi visą gyvenimą. Pagrindinis CIP tikslas – plėtoti švietimą, verslumą ir mokymąsi visą gyvenimą Kipre ir užsienyje.

Vilniaus universitetas (VU), didžiausia Lietuvos mokslo institucija, įkurta 1579 m., apima 12 fakultetų, 7 institutus, 2 universitetines ligonines, 4 tarpfakultetinius studijų ir mokslo centrus, seniausią biblioteką Lietuvoje. Universitetas yra įtrauktas į QS World University Rankings tarp keturių procentų geriausių pasaulio universitetų. Pagal Erasmus+ mainus universitetas turi daugiausia atvykstančių ir išvykstančių studentų Lietuvoje. Vykdydamas tarptautinę sklaidą, Vilniaus universitetas skatina visapusį žinių kaupimą kokybiškam išsilavinimui, skatina tarptautiškumą Universitete, siekia stiprinti Universiteto akademinę reputaciją. VU bendradarbiauja su švietimo įstaigomis, tinklais ir asociacijomis bei

verslu visame pasaulyje.

„Network for Children’s Rights“ (toliau – Tinklas) yra pelno nesiekianti organizacija, įsteigta siekiant ginti vaikų teises, nustatytas Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijoje (1989 m.), 1992 m. įtvirtintoje Graikijos įstatymuose. (N2101/92). Tinklo nariai yra asmenys, norintys imtis veiksmų, kuriais skatinamos ir ginamos žmogaus, ypač vaikų, teisės.

Drauge nariai sudaro solidarų tinklą, panaudodami žinių ir kultūros galią, kad pagerintų vaikų gyvenimo kokybę ir suteiktų jiems malonumą bei pasiekimo jausmą, kurį suteikia komandinės pastangos ir grupinė iniciatyva.

Turinys

Contents

1. Įvadas	6
2. Istorinė filosofijos vaikams ištakų ir raidos apžvalga	9
3. Pagrindiniai filosofijos vaikams metodikos principai	13
4. Filosofijos vaikams mokymo metodikos privalumai	15
5. <i>Tyrimo bendruomenė</i> – viena iš pagrindinių filosofijos vaikams koncepcijų	19
6. Kas motyvuoja 10–14 metų vaikus mąstyti?	22
7. Filosofijos vaikams taikymas ir įgyvendinimas projekto partnerių šalyse	24
7.1 Prancūzija	24
7.2 Kipras	26
7.3 Graikija	26
7.4 Lietuva	29
8. Filosofijos vaikams ištekliai projekto partnerių šalyse	30
8.1 FV išteklių Prancūzijoje apžvalga	30
8.2 FV išteklių Kipre apžvalga	34
8.3 FV išteklių Graikijoje apžvalga	35
8.4 FV išteklių Lietuvoje apžvalga	36
9. Filosofijos vaikams privalumai	41
10. Filosofijos vaikams ryšys su kritiniu ir rūpestingu mąstymu	43
11. 10–14 metų amžiaus vaikų filosofijos mokymo vertė	46
12. Trys filosofijos vaikams klausimų tipai: faktiniai, psichologiniai ir filosofiniai klausimai	48
13. Filosofijos vaikams poveikis vaikų identitetui ir elgesiui formuoti	51
14. Dvylika pasirinktų filosofų ir keturios filosofijos šakos	54
14.1 Metafizikos filosofai	59
14.1.1 Platonas (428/427–348/347 pr. m. e.)	59
14.1.2 Renė Dekartas (1596–1650)	63
14.1.3 Baruchas Spinoza (1632–1677)	65
14.2 Epistemologijos filosofai	70
14.2.1 Deividas Hiumas (1711–1776) ir Džonas Lokas (1632–1704)	70

Jo veikalas „*Du traktatai apie valdžią*“ yra svarbiausias Loko politinės filosofijos darbas. Šiame veikalė jis gynė politinės valdžios teoriją, pagrįstą prigimtinėmis asmens teisėmis ir laisvėmis bei valdomųjų sutikimu. Loko politinės teorijas labiausiai lėmė jo gilus religiniai įsipareigojimai (Rogers, 2018)..... 74

14.2.2 Edita Štein (Šv. Kryžiaus Teresė Benedikta, 1891–1942)..... 74

Vis dėlto Štein labiausiai žinoma dėl *empatijos teorijos*, kuri šiandien suvokiama kaip viena iš sudėtingiausių fenomenologijos temų (ibid). Pagal šią teoriją empatija yra pagrindinė forma, kurią mums suteikia kiti įkūnyti, patiriantys subjektai, ir yra savita intencionali patirtis. Štein manė, kad empatija yra intencionalios patirties tipas, nukreiptas į kitų asmenų patirtinį gyvenimą, tačiau jai taip pat būdinga daugiasluoksnė struktūra, pasižyminti kitiems intencionaliems aktams, pavyzdžiui, vaizduotei, atminčiai būdingais bruožais (ibid). Filosofai, atstovaujantys dviem šakoms (epistemologijai ir etikai)..... 77

14.3. Epistemologijos ir etikos filosofai 77

14.3.1 Imanuelis Kantas (1724–1804) 77

14.2 Etikos filosofai 83

14.2.1 Džeremis Bentamas (1748–1832) ir Džonas Stiuartas Milas (1806–1873) 83

14.2.2 Filipa Fut (1920–2010)..... 86

14.3 Estetikos filosofai 90

14.3.1 Frydrichas Nyčė (1844–1900) 90

14.3.2 Teodoras Adorno (1903–1969) 93

14.3.3 Artūras Danto (1924–2013)..... 94

15. Išvados 98

16. Priedai 99

16.1 Priedas: FV ištekliai Prancūzijoje 99

16.2 Priedas: FV ištekliai Kipre 104

16.3 Priedas: FV ištekliai Graikijoje 105

16.4 Priedas: FV ištekliai Lietuvoje 107

17. Literatūra 108

1. Įvadas

Projekto tikslas yra dvejopas: pirma, padėti 10–14 metų vaikams ugdyti filosofijos žinias ir filosofinius tyrimus (kūrybinį, kritinį ir rūpestingą mąstymą) per tarpusavyje susijusius rezultatus, remiantis Lipman'o pasiūlyta žinių taksonomija, kurią 1956 m. sukūrė Benjamin'as Bloom'as. Vadovėlyje vartojamą taksonomiją parengė Matthew'ju Lipman'as, filosofijos vaikams pagrindėjas.

Globalizacijos sąlygomis piliečiai turi gebėti apibendrinti svarbiausius dalykus iš įvairių informacijos šaltinių, kurių kompiuteriai negali apibendrinti, teikti naujų idėjų, tapti lyderiais ir kuo greičiau priimti geriausius sprendimus. Tai galima pasiekti taikant filosofiniu tyrimu grindžiamą mokymąsi.

Šis vadovas skirtas 10–14 metų mokinių ugdytojams, jo pagrindinis tikslas – suteikti jiems žinių apie Filosofiją vaikams (FV), kad jie galėtų ją įgyvendinti savo klasėse. Vadovu siekiama suteikti tvirtą pagrindą kitiems projekto rezultatams, supažindinti pedagogus su FV istorija, jos metodika, kodėl ji naudinga, kaip ją galima įgyvendinti, kokia yra trumpalaikė ir ilgalaikė šios programos nauda, taip pat pasirinkti 12 tinkamų filosofų iš 4 teminių sričių (etika, epistemologija, metafizika, estetika). Todėl vadovas bus labai naudingas mokytojams, net ir tiems, kurie neturi jokios patirties ar specialaus pasirengimo FV srityje. Jame atskleista projekto metu sukurtų išteklių praktinė vertė ir taikymas neformalioje veikloje. Tai bus pasiekta pateikiant išsamias įžvalgas apie esamus pavyzdžius ir būsimas šios metodikos įgyvendinimo galimybes, ypač tose šalyse, kuriose ji nėra plačiai paplitusi.

Filosofų atranka ir suskirstymas į keturias temines sritis yra labai svarbūs didinant mokytojų informuotumą apie tai, kaip FV gali padėti vaikams ugdyti kritinį ir rūpestingą mąstymą, demokratinį įgūdžius, empatiją ir tarpkultūrinį dialogą. Vadovas pradedamas FV ištakų ir istorinių aplinkybių pristatymu. Toliau jame aptariami ir analizuojami pagrindiniai FV metodikos principai ir jos pranašumai, palyginti su tradiciniais mokymo metodais. Po to analizuojama viena iš pagrindinių FV sąvokų – „Tyrimo bendruomenė“ –

ir atsakoma į klausimą, kas galėtų motyvuoti 10–14 metų vaikus mąstyti. Vėliau vadovėlyje pateikiami FV įgyvendinimo būdai konkrečiose šalyse, ypač projekto partnerių šalyse (Prancūzijoje, Kipre, Graikijoje ir Lietuvoje), pateikiami modulių pavyzdžiai, gerosios patirties pavyzdžiai, nuorodos į knygas, straipsnius ir internetinius išteklius. Taip pat pateikiama bendra FV taikymo klasėje nauda ir jos ryšys su kritiniu ir rūpestingu mąstymu. Vadovu siekiama atsakyti į klausimą, kokią vertę turi FV diegimas klasėje 10–14 metų amžiaus vaikams, ir analizuojami trijų tipų klausimai, į kuriuos paprastai atsakoma taikant FV. Tai faktiniai, psichologiniai ir filosofiniai klausimai. Galiausiai vadove paaiškinta FV reikšmė vaikų savimonės ir elgesio formavimuisi, išsamiai aptarti kiekvienoje iš keturių anksčiau minėtų teminių sričių pasirinkti filosofai, nurodant, kuriai teminei sričiai jie atstovauja ir kodėl.

Kaip jau buvo minėta, šis vadovas yra įvadas į projektą, todėl vėliau bus išleista 12 elektroninių knygų ir išplėstinės realybės knygų apie 12 filosofų, atrinktų ir pristatytų šiame vadove, bus išleista 12 filosofinių pasakojimų, kuriuose bus pateiktos trumpos istorijos apie filosofus, diskutuojančius su 10–14 metų vaikais. Šiais pasakojimais bus siekiama įtraukti mokinius į bent 2 ar 3 aukštesnio lygio mąstymo etapus, įskaitant kritinį ir kūrybinį mąstymą istorijos ir (arba) veikėjo vertybių kontekste. Remiantis šiais pasakojimais bus parengta 12 pamokų planų, kuriais bus siekiama pateikti mokytojams veiklą, kurias jie galės naudoti savo klasėse. Galiausiai galutinį šio projekto rezultatą sudaro rimtasis žaidimas, kuris padės mokiniams bendradarbiauti ieškant bendro sprendimo, kad galiausiai padėtų, suprastų ir rūpintųsi vieni kitais.

1 paveikslėlis. Šaltinis: Canva.com

2. Istorinė filosofijos vaikams ištakų ir raidos apžvalga

Filosofija vaikams, dar žinoma santrumpa FV, yra pedagoginis metodas, kuriuo siekiama ugdyti vaikų mąstymo ir bendravimo įgūdžius, didinti jų savigarbą ir gerinti jų akademinius pasiekimus, suteikti jiems argumentavimo įgūdžių pasitelkiant dialogą ir kritinį mąstymą (SAPERÉ¹). Prancūzijoje žinoma kaip „*La philosophie pour les enfants*“, *Filosofija vaikams* (FV) keičia filosofijos mokymo paradigmą, tradiciškai grindžiamą, istoriškai ir nuosekliai struktūruotų žinių korpuso perdavimu, *vaikų filosofavimu*.

Pirmą kartą filosofijos vaikams principus XX a. šeštajame dešimtmetyje sukūrė ir taikė prancūzų pedagogė Germaine'ė Tortel'ė. Tačiau FV, kaip metodika, pasirodė tik XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje, kai Matthew'ju Lipman'as išleido savo filosofinį romaną, pavadintą „Harry Stottlemeier's Discovery“, kuris pasakoja apie penktos klasės berniuką Harį ir jo bendraklasius, atrandančių keletą pagrindinių Aristotelio logikos sąvokų ir taisyklių (Pritchard, 2018). Haris ir jo klasės draugai taip pat svarsto klausimus, susijusius su minties, proto, priešastingumo, tikrovės, žinių ir tikėjimo prigimtimi, kas yra teisinga ir neteisinga, sąžininga ar nesąžininga (ibid). Įkvėpimas Lipman'ui parašyti šį romaną kilo septintojo dešimtmečio viduryje, kai jis pastebėjo menką tariamai išsilavinusių piliečių, diskutuojančių apie Vietnamo karą, argumentacijos kokybę ir visuomenės problemas apskritai (Pritchard, 2018). Be to, dėl savo studentų nepakankamo įsitraukimo į mokymąsi ir mąstymą jam kilo noras sukurti pedagoginę metodiką, kuri darytų priešingą, teigiamą poveikį vaikams, nes jis manė, kad logikos mokymas turėtų prasidėti gerokai anksčiau nei universitete, ir bandė sugalvoti, kaip sužadinti susidomėjimą, ypač 10–11 metų vaikų (Pritchard, 2018). Sistemoje, kurioje mokytojai, remdamiesi mokymo programa ir dėstoma medžiaga, perteikia „bevaisės“ žinias, neprovokuodami vaikų susidomėjimo, žinios tik „formuluojamos“, o mokymasis kyla ne iš natūralaus proceso, bet labiau kaip

¹ Society for the Advancement of Philosophical Enquiry and Reflection in Education (SAPERÉ): <https://www.sapere.org.uk/>, <https://www.sapere.org.uk/why-sapere-FV/> žiūrėta 2022 m. vasario 15 d.

spaudimo ir prievartos įsiminti informaciją rezultatas.

Todėl apmąstydamas papildomą logikos mokymo vertę ir siekdamas spręsti mokinių mokymosi sunkumus, Lipman'as rėmėsi Sokrato ir Dewey'io filosofinėmis idėjomis ir derino jas su Vygotsky'io socialiniu konstruktyvizmu (Sutcliffe, 2004) bei Pierce'o *tyrimo bendruomenės* idėjomis. Cituojant Dewey'į:

„... dabartinis švietimas žlunga, nes nepaisoma šio pagrindinio mokyklos, kaip bendruomenės, gyvenimo formos principo. Mokykla suvokiama kaip vieta, kurioje turi būti suteikta tam tikra informacija, išmoktos tam tikros pamokos arba suformuoti tam tikri įpročiai. Jų vertė suvokiama kaip esanti daugiausia tolimoje ateityje; vaikas turi daryti šiuos dalykus dėl kažko kito, ką jis anksčiau darė; tai tik pasirengimas. Kadangi suformuoti įpročiai netampa vaiko gyvenimiškos patirties dalimi, todėl nėra tikrai ugdomi“ [Dewey (1987)].

Visi šie apmąstymai įkvėpė Lipman'ą parašyti knygą „Harry Stottlemeier's Discovery“. Šioje istorijoje ypač įdomu tai, kad filosofinį tyrimą inicijuoja ne suaugusieji, o patys vaikai. Šiame romane Haris atranda filosofinio mąstymo džiaugsmą, kuris atsispindi visoje FV metodikoje (Pritchard, 2018). Istorija skatina vaikų ir suaugusiųjų dialogą klasėje, kurioje vaikai pradeda suprasti loginio mąstymo pagrindus (Lipman, 1974; Pritchard, 2018). Lipman'as tikėjo, kad vaikai turi įrankius, reikalingus racionaliai mąstyti, o gyvenimo filosofavimo praktika daro mokymąsi vertingu, ugdo galimybę klysti ir gebėjimą vertinti tiek dabartyje, tiek ateityje (Lipman, 1988; 2003; 2008).

Tiksliau tariant, pagrindinis ugdymo tikslas turėtų padėti vaikams išsiugdyti praktinę išmintį arba rasti gerą sprendimą, o ugdymas turėtų būti grindžiamas bendra veikla, kurios metu vaikai bendrauja ir atsakinėja į atvirus klausimus be mokytojo nurodymų. Užuoat tai daręs, mokytojas turėtų pasitelkti tinkamus stimulus ir medžiagą, kad padėtų mokiniams patiems atrasti dalykų turinį, derindamas žinias su vaikų patirtimi ir visada siedamas su visuomene, kurioje jie gyvena.

1970 m. veikalas „Harry Stottlemeier’s Discovery“ buvo pristatytas Montclair’o viešosiose mokyklose Naujajame Džersyje, o vėliau, 1974 m., Lipman’as kartu su savo kolege Ann’a Margaret’a Sharp’e įkūrė Filosofijos vaikams plėtros institutą (FVPI) Montclair’o universitete, JAV (The Philosophy Foundation²). Tuo metu, kaip ir dabar, buvo plačiai paplitęs nepasitenkinimas „švietimo būkle“. Pedagogai vis labiau domėjosi „kritiniu mąstymu“ ir „neformaliąja logika“ kaip priemonėmis, padedančiomis mokiniams „mąstyti patiems“, pasirengti gyvenimui ir tolesniam mokymuisi. Žiniasklaidoje buvo skelbiami pranešimai apie tai, kad FVPI organizuotose programose dalyvavusių gimnazistų skaitymo ir kritinio mąstymo įgūdžiai gerokai pagerėjo. Šis sparčiai augantis tarptautinis susidomėjimas FV paskatino 1985 m. įsteigti Tarptautinę filosofinių tyrimų su vaikais tarybą (International Council for Philosophical Inquiry with Children, ICPIC) (Pritchard, 2018).

Be to, Lipman’as ir jo kolegė Ann’a Margaret’a Sharp’e, naudodami Lipman’o romanus vaikams, parengė medžiagą, mokytojų darbo vadovėlius, kurie buvo įtraukti į mokyklų mokymo programas. Tūkstančiai Jungtinių Valstijų vaikų buvo supažindinti su šiomis edukacinėmis programomis, kurios ilgainiui paplito visame pasaulyje (ibid).

FV metodo novatoriškumas turėjo įtakos kitiems vėlesniems filosofijos taikymo pamokose metodams, kurie rėmėsi Lipman’o pasiūlytu ir jo paties bei jo kolegės Ann’os Sharp’ės išplėtotu originaliu darbu arba metodais ir praktika, kurie buvo sukurti vėliau, nepriklausomai nuo originalių metodų (The Philosophy Foundation, ibid).

Dabar FV metodika supažindina vaikus su filosofiniais klausimais, tokiais kaip „Ar galima kada nors meluoti?“, „Ar turime gerbti kiekvieną?“, „Ar geri žmonės gali daryti blogus dalykus?“ ir t. t. Šiuos klausimus vaikai gali nagrinėti, toliau klausti ir tyrinėti patys, nepriklausomai nuo jų amžiaus ar gebėjimų (SAPER³). Šiais filosofiniais klausimais siekiama mokyti vaikus, kad yra daugiau nei vienas požiūris, skatinantis dialogą ir diskusijas, o vėliau mokyti vaikus priimti ir gerbti kitokią nuomonę nei jų pačių.

² <http://www.philosophy4children.co.uk/home/FV/accessed> 2022 m. birželio 1 d.

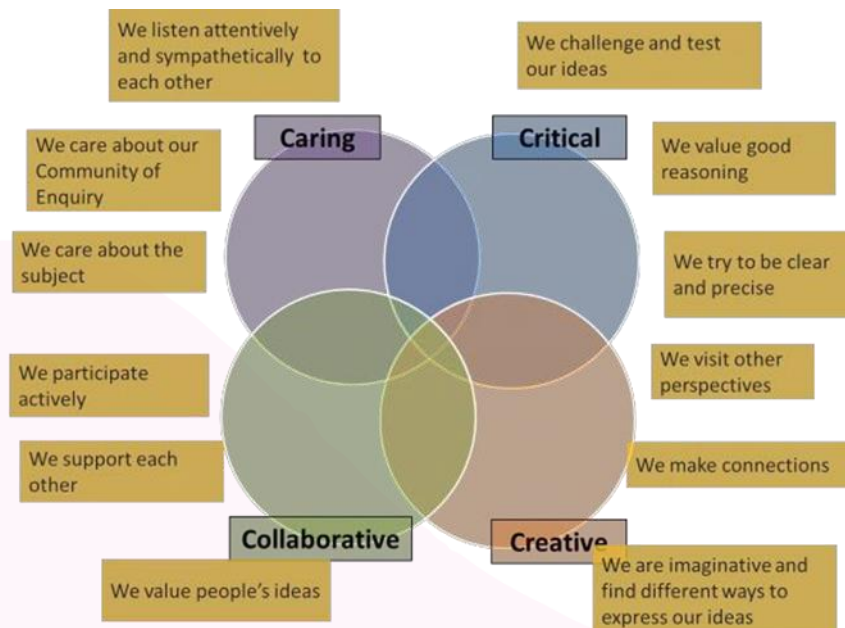
³ <https://www.sapere.org.uk/about-sapere.aspx> žiūrėta 2022 m. vasario 15 d.

Galiausiai, įgyvendinant šį pedagoginį metodą, labai svarbus yra mokytojo vaidmuo. Mokytojo vaidmuo taikant FV metodiką – suteikti vaikams laiko individualiai pagalvoti ir pagrįsti jiems pateiktą klausimą, o tada palengvinti keitimąsi idėjomis ir nuomonėmis grupėje, skatinant klasės kaip *tyrimo bendruomenės* idėją, kai mokiniai turi galimybę atvirai ir pagarbiai aptarti savo idėjas (SAPERRE, ibid; Pritchard, 2018). Ilgalaikis mokytojo, kaip fasilitatoriaus, vaidmuo – padėti vaikams nuodugniai ir filosofiskai mąstyti, kas sudaro visą FV metodologiją – kritinį, kūrybinį, bendradarbiavimu grįstą ir rūpestingą mąstymą (SAPERRE, ibid).

3. Pagrindiniai filosofijos vaikams metodikos principai

Pagrindinis FV filosofijos tikslas – suteikti vaikams priemones, reikalingas kritiškai, kūrybiškai, bendradarbiaujant ir rūpestingai mąstyti (FV filosofijos vaikams principai), taip pat išmokyti vaikus samprotauti⁴. Todėl pagrindiniai FV, kaip mokymo metodo, principai yra kritinio ir reflektivaus mąstymo, racionalumo ir dialogo ugdymas bei tyrimo bendruomenės puoselėjimas (plačiau analizuojama vėlesniame skyriuje).

2 paveikslėlis. XXI-ojo amžiaus besimokančiųjų FV: <http://21stcenturylearners.org.uk/?p=1166>

FV metodika siekiama padėti vaikams tapti nuodugniau mąstančiais, reflektuojančiais, rūpestingais ir protingais žmonėmis (SAPERE, ibid). Todėl ji padeda jiems ugdyti kūrybinio ir kritinio mąstymo įgūdžius. Pagal šį principą kūrybiškai mąstantys žmonės geba kurti sąsajas, samprotauti ir ieškoti alternatyvių atsakymų, taigi yra nuodugniau mąstantys. Vaikai tampa pajėgūs patys kurti teorijas, priklausomai nuo jų protinės

⁴ <http://www.philosophy4children.co.uk/home/FV/> Žiūrėta 2022 m. vasario 15 d.

brandos ir nuo to, kiek jie įprato samprotauti.

Kadangi, remiantis šia metodika, „žinių šaltinis yra klausinėjimas“, vaikai skatinami kelti klausimus apie juos supančius dalykus ir bandyti rasti atsakymus į savo klausimus kuriant argumentus; taip pat vertinti argumentus kartu ieškant geriausio atsakymo į klausimą varianto, siekiant jį pagrįsti pagarbioje aplinkoje. Tai galiausiai gali padėti sukurti mąstančių demokratiškesni piliečių visuomenę.

Vaikai taip pat gali įgyti mokslinių tyrimų gebėjimų ir ugdyti kritinio mąstymo įgūdžius, būtinus norint suprasti, kaip kuriamos ir plėtojamos žinios, kad jie galėtų kvestionuoti gautą informaciją, o ne pasyviai ją priimti. Be to, FV siekiama skatinti atviras diskusijas apie svarbias sąvokas, padėti vaikams suprasti pasaulį ir jį supančias sąvokas. Dialogai laikomi veiksminga priemone, leidžiančia vaikams abejoti, tikrinti ir toliau plėtoti savo teorijas, susiduriant su kolegų nuomonėmis ir reakcijomis. Dialogai yra suprantami kaip taikomosios demokratijos praktikos priemonės.

Todėl FV metodika įtraukia vaikus į jų ir suaugusiųjų diskusijas apie ypač svarbius filosofinius klausimus, kurie susieja mąstymą apie vieną konkrečią patirties sritį su mąstymu apie visą patirtį (FV, *ibid*). Vis dėlto, svarbu pažymėti, kad, nepaisant filosofinio šios metodikos pobūdžio, jos principus galima taikyti bet kokio amžiaus mokiniams bet kurioje dalykinėje srityje, nepriklausomai nuo jų gebėjimų ir akademinio potencialo (FV, *ibid*).

4. Filosofijos vaikams mokymo metodikos privalumai

Dauguma tradicinių mokymo metodų apima įsiminimą, konspektavimą ir egzaminų laikymą, o aktyvaus mokymosi metodų trūksta (Barone, 2004). Mokiniai dažniausiai atlieka klausytojų vaidmenį, jiems neužduodama daug klausimų, reikalaujančių kritinio mąstymo, arba klausimų, kurie skatintų diskusijas klasėje, todėl pamoka įgauna tradicinės paskaitos formą. Nors dialogas ir diskusijos tarp mokinių ar tarp mokinių ir mokytojo gali vykti, *tradicinėje* pamokoje tai nėra svarbiausia, nes mokant daugiausia dėmesio skiriama mokymo medžiagos perteikimui, o ne mokinių įtraukimui į diskusiją. Taikant tradicinį mokymo metodą daroma prielaida, kad mokytojas yra žinių šaltinis, o netiesioginė mokinių sąveika yra minimali.

FV metodas reiškia paradigmos pokytį – perėjimą nuo tradicinio mokytojo žinių perdavimo mokiniams struktūruotu ir nuosekliu būdu, atspindinčiu istorinę filosofinio mąstymo raidą, susiformavusią daugiausia Vakarų šalyse, prie aktyvaus įvairių filosofinių temų atskleidimo per atvirą, savarankišką ir dialoginį grupinį apmąstymą ir keitimąsi nuomonėmis mokytojui tarpininkaujant. Tai neabejotinai susiję su artimomis aktyviosios pedagogikos metodikomis, įskaitant „apverstos klasės“ metodiką, kai mokytojo vaidmuo turi pereiti į tarpininko, kuris palaiko ir skatina mokinių dalyvavimą, nedominuodamas diskusijoje (Pritchard, 2018).

Sokratiškas tyrimo būdas, vadinamas *maieutic*, galėtų būti veiksmingas tokiai įdomiai veiklai. Taikant FV metodologiją, mokytojai neprivalo atsakyti į visus aptariamus klausimus, bet gali pateikti savo įžvalgas ir netgi dalyvauti filosofiniame tyrime (Pritchard, 2018).

Todėl FV metodas suteikia galimybę vaikams būti aktyvesniems, nes ne tik skatina dialogą, bet ir motyvuoja tyrinėti savo idėjas. Taip parodoma, kad vaikų idėjos yra vertingos ir svarbios, kartu pabrėžiama, kad žmonės turi skirtingų idėjų, kurias taip pat

yra vertingos. Tai taip pat padeda jiems suvokti, kad jie ne visada turi būti teisūs ir kad galima keisti savo įsitikinimus, kai jiems pateikiamos skirtingos nuomonės ir idėjos (SAPERE, ibid). Jie išmoksta tapti gerais klausytojais, gerbiančiais ir priimančiais kitų nuomones ir suvokiančiais, kad egzistuoja daugiau nei vienas požiūris, o tobulindami argumentavimo įgūdžius jie geba argumentuotai pagrįsti savo nuomonę (Pritchard, 2018). Šis mokymo būdas siejamas su mokinių aktyvumu komunikacinėje veikloje *demokratiškai* organizuotoje klasėje, kurioje kiekvienas mokinys turi teisę laisvai reikšti savo mintis ir bendrauti su visa klase.

3 paveikslėlis. Šaltinis: Canva.com

Be to, FV metodika suteikia galimybę vaikams ugdyti savo racionalųjį mąstymą, kūrybiškumą, mokytis filosofijos, nuomonių sugretinimo dialogo metu, įgyti gebėjimą kontempuoti ir reflektuoti ir taip mokytis mąstyti kaip savarabkiškai asmenybei, tobulėti pažintiniu, emociniu ir moraliniu požiūriu, ugdyti kalbėjimo įgūdžius ir lavinti kalbą.

Be to, FV padeda didinti vaikų pasitikėjimą savimi, kad jie galėtų užduoti klausimus ir mokytis diskutuoti, taip pat kiekvienam suteikiama galimybė pasisakyti ir būti

išgirstam, nepriklausomai nuo jo akademiųjų gebėjimų. Jie gauna galimybę klausti, kalbėti ir būti išgirsti nebijodami, kad jų atsakymas gali būti neteisingas, o tai padeda mokiniams augti ir akademiškai, ir asmeniškai.

Pamokose, grįstose tradicine mokymo metodika, paprastai taip nėra, nes tik „akademiškai gabiais“ laikomi mokiniai dažniau lankosi pamokose ir jose aktyviai dalyvauja (Pritchard, 2018). FV siūlo, kad turėtų būti sudarytos sąlygos visiems – tiek „gabiems“, tiek „nepakankamai gabiems“, tiek „įprastų gabumų“ – vaikams kartu nagrinėti filosofinius klausimus (Pritchard, 2018). Todėl FV turi naudos visiems mokiniams, nes moko juos mąstyti nestandartiškai, atskleidžia, kad bet kuris žmogus, nepaisant jo gebėjimų, gali turėti vertingų ir šaunių idėjų.

Klasėje, kurioje mokomasi pagal FV sistemą, mokytojo vaidmuo yra sudėtingas – komunikacinis, kviečiantis bendradarbiauti ir kūrybinis. Iš mokytojo reikalaujama ne tik kurti pozityvią nuotaiką klasėje, bet ir įtraukti mokinius į pokalbį, kuriame svarbus yra mąstymas, nes mokiniai išmoksta naudotis loginiais argumentais, sutelkti dėmesį į gebėjimą tiek racionaliai rinktis individualiu ir socialiniu lygmeniu, tiek kūrybiškai veikti.

Madrido Europos mokykloje, kurioje buvo įdiegta FV, atliktas ilgalaikės filosofijos vaikams poveikio tyrimas parodė, kad FV daro teigiamą poveikį pagrindiniams pažintiniams gebėjimams ir didina intelektą (Colom et al. 2014). Be to, paaiškėjo, kad vidutinis pranašumas per metus ryškiau pasireiškia mažiau aprūpintų gyventojų grupėje (Colom et al. 2014). Iš tyrimo duomenų matyti, kad vaikai, supažindinti su P4C, yra labiau linkę į pro-socialų elgesį, pasižymi mažesniu psichotiškumu ir didesniu ekstravertiškumu bei sąžiningumu, nes klasė paverčiama filosofinio tyrinėjimo bendruomene (Garcia et al. 2002; Colom et al. 2014).

Apibendrinant galima teigti, kad tradicinė klasė yra labiau teorinė, o FV metodika suteikia mokiniams daugiau praktinės patirties ir leidžia jiems patiems rūpintis savo mokymusi ir kasdienių įgūdžių ugdymu. Iš mokytojo reikalaujama ne tik formuoti pozityvią atmosferą klasėje, bet kartu ir skatinančio elgesio, kuriuo siekiama įtraukti mokinius į pokalbio procesą, kurio metu mąstymas tampa reikšmingesnis, mokiniai vadovaujami loginiais

argumentais, sutelkia dėmesį į racionalaus pasirinkimo gebėjimą tiek individualiu, tiek socialiniu lygmeniu, taip pat į kūrybines išmonės gebėjimą.

5. *Tyrimo bendruomenė* – viena iš pagrindinių filosofijos vaikams konceptijų

Šiame skyriuje analizuojamos prielaidos, susijusios su viena iš pagrindinių FV sąvokų – *tyrimo bendruomene* – ir jos skirtumu nuo *tradicinės klasės*, taip pat aptariamos *mokymosi grupėje* ir *mokymosi su grupe* sąvokos.

Tačiau norint suprasti „tyrimo bendruomenę“ ir jos vaidmenį FV, pirmiausia reikia apibrėžti jos sąvoką. Burgh'as (2021) apibrėžia „tyrimo bendruomenę“ kaip specifinį metodą, skatinantį filosofines diskusijas klasėje, ir kaip ugdymo idealą, skirtą švietimo pertvarkai, vadovaujantis pragmatiniais mokslinio tyrimo principais (Gregory, 2002; Pardales ir Girod, 2006; Seixas, 2003; Sprod, 2001; Burgh, 2021), taip pat pateikia siaurą ir plačią sąvokos sampratą.

Šį terminą sukūrė Charles'as Sanders'as Pierce'as, o jo pirminė formuluotė pagrįsta disciplininio tyrimo bendruomenių, dalyvaujančių kuriant žinias, sąvoka (Burgh, 2021). Tačiau pedagoginių metodų kontekste šis terminas pradėtas vartoti tik 1978 m., kai Matthew'ju Lipman'as ir Ann'a Margaret'a Sharp'ė plačiai išplėtojo tyrimo bendruomenės terminą kaip požiūrį į mokymą, kuris iš esmės pakeistų tradicinės klasės struktūrą (Burgh ir Thornton, 2016; Burgh, 2021).

Baranova ir Duoblienė (2020) bei Thomas (1992) išskiria penkis aspektus, apibrėžiančius tyrimo bendruomenės svarbą FV metodologijoje:

Pirmasis aspektas – *įtraukti vaikus į mąstymo veiklą*, pagrįstą tuo, kas juos domina, o jų gebėjimas mąstyti yra pripažįstamas ir skatinamas. Ugdomoji veikla kuriama taip, kad į ją būtų įtraukti atitinkami įgūdžiai. Mokiniai ne tik dirba komandoje, bet ir mokosi veiksmingai bendradarbiauti siekdami bendro tikslo.

Antrasis aspektas susijęs su *diskusijomis, kalbėjimu ir klausymu* (dialektiniai ir socialiniai mąstymo proceso elementai). Tyrimo bendruomenės dalyviai išmoksta save suvokti kaip aktyvius tyrėjus, analizuojančius ir pagrindžiančius žinias. Mokiniai skatinami atvirai ir pagarbiai diskutuoti ir keisti idėjomis. „Tyrimo bendruomenės“ klasėje visi mokiniai laikomi galinčiais diskutuoti bet kokia tema ir įnešti vertingą indėlį į diskusijas. Be to, diskusijų proceso dalis yra gebėjimas kantriai išklausti kitą. Šis principas, kaip profesinis įprotis, ypač reikalingas mokytojui, dirbančiam pagal FV metodiką. Mokytojas turi ne skubėti, ne taupyti laiką, o būti kantrus ir skirti mokiniams laiko. Metodika turi atitikti mokinių mąstymo greitį. Mokiniai turi jaustis saugūs kalbėti, nesulaukdami kritikos dėl netinkamų idėjų. Taip jie įgis gerų klausymosi įgūdžių, o reaguodami į tai, ką sako kiti, jie noriau bandys pagrįsti savo idėjas gerais argumentais ir taps atviresni galimybei keisti savo įsitikinimus, kai jiems pateikiami nauji svarstymai.

Tai susiję su trečiuoju aspektu – *argumentų pateikimu ir laukimu* iš kitų, kitų žmonių teiginių pagrindimu. Tyrimo bendruomenėje tai yra priešasčių pateikimas, kelių teiginių susiejimas priešastiniais loginiais ryšiais, galimybių ir sąlygų (konstrukcijose su jungtuku *jei*), priešasčių ir pasekmių (konstrukcijose su jungtuku *nes*) nurodymas, priešingų reikšmių (taip ir ne) įžvelgimas. Argumentai pateikiami siekiant palyginti ir nustatyti ryšius, atskirti faktus nuo nuomonės, dalį nuo visumos.

Be to, ketvirtasis aspektas susijęs su *pagarba sau ir kitiems* (etinis aspektas ir racionalios veiklos pagrindas). Grupės gebėjimas išklausti ir gerbti kitus bei jų nuomonę yra principas, kuriuo remiantis kuriama tyrimo bendruomenė kaip etiška bendruomenė. Taigi tyrimo bendruomenė reiškia galimybę visiems mokiniams, net ir drovesniems, išreikšti savo nuomonę.

Galiausiai penktasis aspektas yra susijęs su *mąstymu apie save*. Tai yra mąstančio žmogaus esmė, kai peržengiamos „mąstymo įgūdžių“ ir formalios logikos ribos. Savarankiškas mąstymas suponuoja, kad mąstytojas geba pagrįsti savo nuomonę ir lanksčiai ją vertinti, atsižvelgdamas į kitų nuomonę. Kita vertus, mąstytojas taip pat pripažįsta kitų teisę mąstyti nepriklausomai ir kitaip nei jis. Tyrimo bendruomenės nariai gali turėti skirtingų idėjų, tačiau jie nesiekia jų suvienyti ar suvesti į vieną idėją. Tyrimo

bendruomenė daro prielaidą, kad diskusija, kurioje reikia pagrįstos nuomonės, ugdo kiekvieno diskusijos dalyvio savarankiško mąstymo galią, niekam nepriskiriant dominavimo.

Sąvoka *mokymasis grupėje* rodo, kad mokiniai yra besimokančiųjų grupės dalis, ji rodo pasyvų vaidmenį mokymosi procese, o *mokymasis su grupe* rodo aktyvesnį vaidmenį bendrame mokymosi procese ir grupėje. *Mokymasis grupėje* atskleidžia, kad mokiniai laikomi mažai tarpusavyje sąveikaujantiais, vieno lygmens individais, o mokytojas yra suprantamas kaip atsakingas už mokymąsi, keliantis klausimus ir teikiantis teisingus atsakymus. Tyrimo bendruomenėje mokiniai yra ne tik grupė besimokančiųjų klasėje, bet veikiau grupė besimokančiųjų, kurie keičiasi idėjomis, įkvepia vieni kitus ir mokosi vieni iš kitų. Jie mokosi samprotauti, lavina klausymosi ir argumentavimo įgūdžius ir mokosi kartu kaip grupė.

Galiausiai, pasitelkus tyrimo bendruomenę, klasė virsta mokslinių tyrimų aplinka, skatinančia mokymąsi su grupe, kurioje žinios atsiranda stebint, eksperimentuojant ir palaikant dialogą. Šio proceso metu vaikai mokosi gerbti ir išklausti kitų nuomonę, įgyja gebėjimą cituoti ir argumentuoti savo asmeninį požiūrį, mokosi pagarbiai išklausti vienas kitą, remdamiesi vienas kito idėjomis. Kiekvienas skatinamas reikšti savo mintis, o diskusijoms vadovauja patys mokiniai, t. y. jie tampa atsakingi už savo mokymąsi. Taigi, priešingai nei tradicinėje klasėje, tyrimo bendruomenėje mokytojai palengvina mokinių diskusijas, nedominuodami jose, leisdami mokiniams patiems plėtoti savo idėjas ir jomis keistis (Pritchard, 2018).

6. Kas motyvuoja 10–14 metų vaikus mąstyti?

Kaip jau minėta, *mąstymas* yra vienas iš pagrindinių gebėjimų, kuriuos FV siekia ugdyti. Tačiau labai svarbu apsvarstyti, *kas* motyvuos vaikus, ypač 10–14 metų amžiaus, mąstyti. Labai svarbu, kad būtų ugdomas loginis mąstymas. Tyrimais nustatyta, kad mokinių, kurie lanko filosofinio ugdymo programas, rezultatai mokykloje gerėja, o tai daro teigiamą poveikį jų kalbiniams ir matematiniams gebėjimams, kritiniam ir kūrybiniam mąstymui, komunikaciniams gebėjimams, socialinei adaptacijai, tolerancijai ir kitai nuomonei, stiprina savigarbą ir socialinius ryšius. Tai lemia bendradarbiavimo būdas, kuriuo filosofija vaikams vykdoma tyrimo bendruomenės forma.

10–14 metų amžiaus vaikai pradeda domėtis visuomenės struktūra ir jos valdymo principais. Tuo pat metu jie labai domisi, kokį įvaizdį apie juos susidaro kiti. Kritiškas žvilgsnis ir mąstymas pradeda intensyviau reikštis kartu su struktūrų kvestionavimu. Iššūkis tampa dar intensyvesnis, kai vaikai „įžengia“ į paauglystę. Filosofinių idėjų aptarimas yra motyvuojantis veiksnys visuose amžiaus tarpsniuose. Įvairių programų „Filosofijos vaikams“ duomenimis, vaikus traukia dalyvauti klasės diskusijose ir kartu tyrinėti. Net „nepakankamai gabiais“ laikomi mokiniai yra labiau motyvuoti dalyvauti diskusijose, susijusiose su filosofinėmis idėjomis (Pritchard, 2018).

Vienas iš pagrindinių FV tikslų – padėti vaikams tapti rūpestingais, kritiškais, bendradarbiaujančiais ir kūrybingais mąstytojais, pasitelkiant vadinamąsias keturias mąstymo dimensijas, kuriomis grindžiami FV metodikos principai (Demissie ir Pujol, 2019). FV siekiama išmokyti vaikus mąstyti, priprasti samprotauti ir būti atvirus kitų samprotavimams.

Šio amžiaus vaikams reikia stiprios motyvacijos, kuri juos išmokytų ir padėtų *mąstyti*. Vaikai gali būti motyvuoti, jei jaučiasi esantys aplinkoje, kurioje gali atvirai kalbėtis, dalytis savo nuomone ir idėjomis, keistis mintimis su kitais. Vaikams taip pat didelę įtaką daro jų

bendraamžiai. Jiems paprastai patogiau diskutuoti su savo amžiaus vaikais, todėl dialogo ir filosofinių diskusijų skatinimas klasėje gali būti juos motyvuojantis veiksnys *mąstyti*. (FV, *ibid*). FV metodika numato atviro dialogo aplinką klasėje, kurioje vaikai ne tik keičiasi idėjomis ir nuomonėmis, bet ir užduoda klausimus, atsijoja argumentus ir ieško alternatyvų, o svarbiausia – mokosi suprasti vieni kitus (FV, *ibid*).

Šiuo metu sparčiai gausėja išteklių, įskaitant programas, seminarus, knygas ir mokomąją medžiagą mokytojams, kurie gali įtraukti vaikus į filosofines diskusijas, esama įvairių „Filosofijos vaikams“ programų visame pasaulyje, kurios padeda įtraukti visus klasės mokinius į bendrą tyrimą (Pritchard, 2018).

7. Filosofijos vaikams taikymas ir įgyvendinimas projekto partnerių šalyse

Nepaisant to, kad FV buvo pristatytas Lipman'o 1970-aisiais, daugelyje mokyklų mokymo programose jis atsirado gerokai vėliau, o daugelyje pasaulio šalių jis vis dar neįdiegtas. Toliau analizuojamas FV taikymas ir įgyvendinimas keturiose konkrečiose šalyse: Prancūzijoje, Kipre, Graikijoje ir Lietuvoje.

7.1 Prancūzija

FV Prancūzijos mokyklose buvo pradėtas taikyti tik XX a. pabaigoje, o su naujuoju tūkstantmečiu pradėjo pamažu kelti susidomėjimą ir įsitvirtino. Tradiciškai Prancūzijos vidurinėse mokyklose filosofijos mokoma labai vėlai. Kitose Europos šalyse taip nėra; pavyzdžiui, Italijoje filosofiją pradeda dėstyti nuo antrųjų vidurinės mokyklos metų (tiek mokslinėse, tiek klasikinėse vidurinėse mokyklose), todėl filosofijos galima mokytis ketverius metus. Be to, Prancūzijoje filosofija nėra įtraukta į pradinį, vidurinį ar profesinių mokyklų mokymo programas, todėl jos mokymas grindžiamas geranorišku ir savanorišku mokytojų darbu. Galbūt dėl šių priežasčių nėra vienintelio FV diegimo klasėje būdo, taikomi įvairūs metodai ir praktika, priklausomai nuo juos įdiegusių iniciatorių, kuriuos įkvėpė perskaitytos knygos ir (arba) jų mokymas. Frankofoniškose šalyse šios metodikos sekėjai sukūrė savitus FV įgyvendinimo būdus, pasižyminčius skirtingais bruožais ir turinčius skirtumų.

Vienas iš šios kartos bruožų yra tai, kad šios idėjos nėra laikomos puolimu prieš savo pirmtakus, bet būtinu žingsniu, kuriuo atsižvelgiama į besikeičiančias pasaulines ir švietimo aplinkos aplinkybes, todėl jos laikomos ankstesnių idėjų savikorekcija.

„Filosofija vaikams“ taikoma keturiais pagrindiniais skirtingais būdais: demokratinėmis

diskusijomis, grupinėmis dirbtuvėmis, filosofinėmis dirbtuvėmis (*atelier philo*), filosofinėmis užkandžių pertraukėlėmis (*goûters philo*). Skirtingos mokyklos jas įgyvendina savarankiškai.

Pavyzdžiui, kas 15 dienų Collège Saint Thèrese Vouvray⁵ mokykloje siūloma rengti filosofines užkandžių pertraukėles, kurios šiuo atveju vadinamos *Café Philo*. OCCE (Office Central de la Coopération à l'École⁶), Prancūzijos švietimo ministerijos pripažinta visuomenei naudinga asociacija, skatina FV sklaidą nuo darželio.

1993 m. Paryžiuje psichoanalitiko Jacques'o Lévine'o iniciatyva įkurta AGSAS, Paramos grupių asociacija (Association des Groupes de Soutien Au Soutien⁷), nuo 1996 m. siūlo filosofinius seminarus (*atelier philo*) ir rengia mokytojus, kurie galėtų juos vesti. Šiuo metu AGSAS šį metodą perkėlė už mokyklos ribų ir imasi suaugusiųjų švietimo, kalėjimų ir jaunimo pedagogų mokymo.

Kadangi UNESCO yra įsikūrusi Paryžiuje, UNESCO Vaikų filosofijos katedrai tenka privilegijuotas vaidmuo skleidžiant FV frankofoniškose šalyse. Pirmiausia „katedra taip pat siekia užmegzti dialogą tarp vaikų“. Taip pat vykdoma valorizacija, dėl tarptautinio tinklo koordinavimo įteisinama ir plėtojama eksperimentinė praktika, mokymas ir vykdomi filosofinės praktikos su vaikais tyrimai. UNESCO taip pat skatina Šiaurės (Europa – Kvebekas) ir Pietų (Afrika / Magrebas) bendradarbiavimą, kad būtų kuriamos ir platinamos pedagoginės priemonės (vadovėliai, mokomieji rinkiniai, bibliotekos). Galiausiai jie sukūrė akademinis mokymus prancūzakalbiame universitete, skirtus palengvinti filosofinėms praktikoms su vaikais, ir užtikrino nemokamą dalijimąsi internetiniais mokslinių tyrimų ir praktikų ištekliais bei jų pateikimą katedros dokumentų portale⁸

⁵ <https://www.sthv37.org/le-coll%C3%A8ge/caf%C3%A9-philos/>

⁶ <http://www2.occe.coop/atelier-philos-la-philosophie-des-lecole>

⁷ <https://www.agsas.fr/ateliers-arch/atelier-philos/>

⁸ <https://chaireunesco-philos-enfants.univ-nantes.fr/>, https://chaireunesco-philos-enfants.univ-nantes.fr/medias/ichier/tradanglaissite-internet-chaire-unesco_1508271311697-docx?ID_JCHE=1500520&INLINE=FALSE

4 paveikslėlis. UNESCO namai Paryžiuje, Prancūzijoje Šaltinis: <https://en.unesco.org/about-us/unesco-house>

7.2 Kipras

Nors FV pirmą kartą buvo įtrauktas į mokyklų mokymo programas XX a. septintajame dešimtmetyje ir nuo to laiko paplito visame pasaulyje, yra ne daug šaltinių, rodančių jo taikymą Kipre. Daugumoje šalių filosofija, kaip dalykas, dėstoma tik vidurinėje mokykloje (15–18 metų vaikams) arba universitetuose (Forbes, 2019). Kipro valstybinėse mokyklose filosofija įtraukiama į mokymo programą per paskutinius dvejus vidurinės mokyklos metus, bet siūlomas kaip neprivalomas kursas. Jaunesni mokiniai nėra supažindinami su filosofija, ir nėra įrodymų, kad Kipro švietimo sistemoje būtų taikoma FV metodika.

Tačiau atrodo, kad Kipre privačios mokyklos deda pastangas, siekdamos įdiegti ir padėti skleisti filosofiją vaikams kaip mokymo metodiką šalyje. Konkrečiai Med High privati anglų kalbos mokykla Larnakoje yra pirmoji mokykla Kipre, kuri nuo 2020 m. rugsėjo mėn. pradėjo taikyti Filosofijos vaikams metodiką, įtraukdama ją į visų jaunesniųjų klasių mokymo programas (Ioannou, 2020). Filosofijos dalyką dėsto filosofijos mokslų daktarė Elsa Nicolaidou, turinti filosofijos daktaro laipsnį ir Med High mokyklos kalbų vadovė, taip pat turinti filosofijos dėstymo mažiems vaikams patirties. Nors privati Med High mokykla yra filosofijos vaikams dėstymo Kipre pradininkė, šaliai dar reikia nueiti ilgą kelią, kad FV būtų įgyvendintas mokyklų programose.

7.3 Graikija

Graikijos vidurinio ugdymo programose filosofijos kaip dalyko ir kaip kritinio mąstymo ugdymo beveik nėra, išskyrus filosofijos kursą, kuris dėstomas vieną valandą per savaitę aukštesnėse vidurinių mokyklų klasėse ir daugiausia apima filosofų biografijos duomenis ir teorijų elementus, nesuteikiant mokiniams galimybės dalyvauti patirtiniame mokymo procese.

Neseniai buvo įkurta keletas išskirtinių mokyklų, kurios sėkmingai taiko FV metodiką. Tai ikimokyklinio ugdymo įstaigos ir valstybinės mokyklos, kurios skiriasi nuo klasikinio ugdymo proceso. Šios savitos mokyklos iš esmės taiko naujoviškus mokymo principus.

Mokinys yra ugdymo ir bet kokio kito mokyklinio proceso centre, jis gerbia kiekvieno mokinio interesus ir emocinius poreikius. Jie taip pat tiki mokinių gebėjimais ir galimybėmis ir skatina visas jų pastangas. Galiausiai šios mokyklos siūlo tinkamus stimulus, kurie skatina vaizduotę, smalsumą ir meilę mokymuisi.

Viena iš tokių mokyklų yra Trianemi mokykla, įsikūrusi Atėnuose (Graikija). Jos įkvėpimo šaltinis ir atspirties taškas buvo Waldorf'o-Steiner'io mokyklų mokymo metodas. Mokymo metodas, padedantis vaikams puoselėti save, ugdyti mokymosi džiaugsmą ir sudaryti sąlygas nuoširdžiam santykiui su gyvenimu ir pasauliu. Nors ši mokykla atitinka Graikijos mokymo programą ir dirba su vaikais nuo darželio iki pirmųjų pradinės mokyklos klasių, ji laikoma viena iš išskirtinių Graikijos mokyklų.

Trianemio mokykloje daug dėmesio skiriama ugdymui per patirtį, meną, gamtą ir amatus. Tokius dalykus kaip kalba ir matematika harmoningai papildo tapyba, muzika, sodininkystė, mezgimas, staliaus darbai ir pasakos. Esminis elementas yra vaikų įgyjamas ryšys su gamta. Vaikai neperkraunami dirgikliais, kurie jiems keltų įtampą. Jiems suteikiama reikiama erdvė ir laikas žaisti, veikti ir išreikšti save.

Dar viena tokių savitų mokyklų – valstybinės gamtos ir spalvų mokyklos Kretoje. Jose siūlomas alternatyvus ugdymas, kur prioritetas teikiamas vaikų sielai ir kūrybiškumui. Mokytojai ir mokiniai lygiavertiškai dalyvauja mokyklos procese. Mokiniai mokosi teikti pasiūlymus ir rūpintis vieni kitais. Gamta yra didžiausia ir vertingiausia mokinių mokytoja. Pasitaikius progai, mokiniai išeina iš klasės ir mėgaujasi gražia diena, žaidžia ir mokosi.

Šiose mokyklose nėra sienų. Kiekvienas, kuris nori gali ateiti ir pasidalyti savo istorija, o per tai mokiniai gali atrasti dalį savęs.

Atėnų Montessori mokykla „Maria Goudeli“ vadovaujasi Montessori sistema. Pagrindiniai jos principai – vaiko savišvieta ir individualus darbas organizuotoje aplinkoje. Mokyklos mokymo filosofija teigia, kad kiekvienas žmogus gimsta turėdamas potencialą ir perspektyvas. Vaikas, vedamas savo vidinių galių, turi poreikį pažinti viską, kas jį supa, ir taip įgyti patirties, kuri leistų jam nuolat tobulėti.

Dar vienas Graikijos mokyklų skirtumas yra tas, kad dalykų mokymas nėra orientuotas į mokytoją. Darbai atliekami individualiai, atsižvelgiant į kiekvieno vaiko gebėjimus, naudojantis mokomąja medžiaga, tinkama abstrakčiausioms žinioms suprasti. Mokytojas iš pradžių stengiasi vaiką įtraukti į aplinką. Kai šis ryšys pasiekiamas, mokytojas atsitraukia ir tampa stebėtoju. Nėra jokių barnių, bausmių, palyginimų ar apdovanojimų. Nėra jokių ataskaitų ar pažymių. Mokykla turi reikiamą mokomąją medžiagą, atitinkančią Švietimo ministerijos mokymo programą.

5 paveikslėlis. Interaktyvioji Europos mokykla. Šaltinis: <https://www.deschool.eu/>

Interaktyvioji Europos mokykla kviečia mokinius su meile, rūpesčiu. Mokymo programa ugdo mokinių kritinį mąstymą ir asmenybę. Jame džiaugsmas derinamas su mokymusi,

atradimas – su įsisavinimu, empirija – su savęs pažinimu, o gyvenimas mokykloje – su pačia linksmiausia ir išradingiausia patirtimi. Interaktyvios Europos mokyklos ugdymo metodu siekiama individualizuotos ugdymo patirties, kuri įvairiapusiškai tyrinėjant prisitaiko prie vaiko mokymosi stiliaus, kad mokinys įgytų įgūdžių ir patirties, reikalingos jo tolesnei pažangai.

Dar viena išskirtinė Graikijos mokykla yra Dorothy Snot – Graikijos vidutinio dydžio ikimokyklinio ugdymo centras. Jos filosofija grindžiama mokymosi atrandant principu, daugiausia per žaidimus (mokymasis žaidžiant). Žaisdami vaikai atranda ir mėgaujasi pasauliu, kuriame gyvena.

7.4 Lietuva

Lietuvos filosofijos mokytojų asociacija įkurta 1995 m. sausio 7 d. Asociacija skatina filosofijos dėstymą vidurinėse mokyklose, gimnazijose ir aukštosiose mokyklose, populiarina Lietuvoje ir užsienyje sukauptą filosofijos dėstymo patirtį. Ji taip pat siekia toliau diegti naujus filosofijos dėstymo metodus, kaupti inovatyvias idėjas, padeda rašyti ir vertinti vadovėlius bei kitą su dėstymu susijusią medžiagą.

Švietimo, mokslo ir sporto ministerija pateikė planuojamų pokyčių viduriniame ugdyme modelį (2021 04 28), į kurį įtrauktas ir pasirenkamasis filosofijos dalykas⁹. Su FV tema susijusius vadovėlius galima rasti internete¹⁰.

⁹ https://site-113075.mozjles.com/files/113075/BU-pokyciai-3_1_.pdf

¹⁰ <http://www.filosofijamokykloje.lt/vadoveliai/>

8 Filosofijos vaikams ištekliai projekto partnerių šalyse

Šiame skyriuje pateikiami moduliai, straipsniai, gerosios patirties pavyzdžiai, projektai, knygos, interneto šaltiniai, žiniasklaidos šaltiniai ir kiti turimi FV ištekliai partnerių šalyse. Išsamus knygų ir šaltinių sąrašas teikiamas pabaigoje esančiuose prieduose.

6 paveikslėlis. Pixabay nuotrauka

8.1 FV išteklių Prancūzijoje apžvalga

Pasak Michel'io Tozzi'o, yra keturios pagrindinės FV kryptys, atspindinčios skirtingus jų šalininkų požiūrius.

Pirma, tai „tradicinis“ Lipman'o metodas, taikytas Caen'o (Marc Bailleul) ir Clermont'o-Ferrand'o (Emmanuelle Auriac) mokymo centruose (1998 m.). Kadangi iš pradžių Prancūzijoje buvo sunku rasti Lipman'o knygų, buvo remiamasi romano skyriaus skaitymu, po kurio pateikiami klausimai, vieno iš jų pasirinkimas ir mokytojo organizuojami debatai pagal pasirinktą klausimą.

Taip pat reikia pasakyti, kad Lipman'o romanai nebuvo labai palankiai priimti prancūzų

vaikų. Todėl teko kurti medžiagą prancūzų kalba.

Antra, „demokratinė-filosofinė“ kryptis yra tiesioginė Liman'o metodologijos ištaka, o jos šalininkas yra Michel'is Tozzi's. Pagrindinis šios krypties išskirtinumas – tai, kad ji labai struktūrizuota sistema, pagal kurią vaikams priskiriami konkretūs vaidmenys, kaip praėjusio amžiaus dvidešimtajame dešimtmetyje nurodė pedagogas Célestin'as Freinet'as. Jai taip pat būdingi intelektualiniai reikalavimai, kuriais siekiama filosofinių tikslų, pavyzdžiui, *problemiškumo*, *konceptualizavimo* ir *argumentavimo*. Šis metodas grindžiamas literatūra ir tuo, kad pasakojimai labiau nei filosofiniai tekstai yra tinkamesni sąvokoms įprasminti. Metodas įgyvendinamas dviem būdais:

- 1) vaikų literatūros pavyzdžių *interpretaciją* siejant su *filosofine diskusija* (pranc. discussion à visée philosophique), kaip neatsiejama pilietinio ugdymo ir ugdymo demokratijai dalimi, kurios *argumentuotos diskusijos* turi būti organizuojamos klasėje;
- 2) integruojant *filosofinę diskusiją* su filosofijos istorija.

Trečia, Oscar'o Brénifier'io, Filosofijos praktikos instituto (Institut de Pratiques Philosophiques) įkūrėjo, kartu su Isabelle Millon siekiančio rengti filosofus praktikus ir organizuoti filosofijos seminarus įvairiose vietose (mokyklose, žiniasklaidos centruose, senelių namuose, kalėjimuose, socialiniuose centruose, įmonėse ir t. t.), taikomą metodiką, kuri, kaip teigiama, yra pagrįsta Sokrato „Maieutik“ metodu (Anne Lalanne tokį metodą taikė dar dešimtojo dešimtmečio pabaigoje). Norint plėtoti laipsnišką ir logišką refleksiją, skatinamą klausimų, reikia ryžtingai vadovauti grupei performuojant ir prieštaraujant. Mokytojas turi kelti griežtus intelektualinius reikalavimus, skatinančius vaiką pasiūlyti idėją, atsakant į klausimą.

Kiti užsiėmime dalyvaujantys vaikai turi perfrazuoti mintį, kad patvirtintų, jog ją suprato pagal pirminę formuluotę. Šis procesas vyksta tol, kol galiausiai pasiekiamas bendras supratimas. Paskui klausiama apie bet kokius nesutarimus dėl idėjos ir pradedami nauji prieštaravimų formulavimo rundai, kad būtų pasiektas bendras supratimas dėl nesutarimo priežasčių. Procesas tęsiasi dėl atsakymo į prieštaravimus. Jis yra labai

griežtas ir gali būti lengvai stebimas bei registruojamas.

Galiausiai Jacques'as Lévine's, raidos psichologas ir psichoanalitikas, sukūrė FV diegimo sistemą nuo mokyklų (3–4 metų vaikams) iki vidurinių mokyklų (15–16 m. vaikams). Pagal FV diegimo mokyklose tvarką vaikas, dalydamasis savo idėjomis ir apmąstymais bendraamžių grupėje, pripažįsta savo, kaip mąstančios būtybės, subjektyvumą, įteisina savo teisę spręsti svarbiausias žmogiškosios būties problemas ir kartu kuria vidinę kalbą bei pasaulio viziją.

Agnès'a Pautard'a, sekdamą Lévine'u ir jo suformuluota mąstymo patirties koncepcija („cogito“, kaip ją suformulavo René Dekartas), apibrėžia „mąstymo prielaidas“ kaip sąlygas vaikui tapti žmogumi „cogitans“, t. y. „mažuoju mąstytoju“ (*petits penseurs*), bendraamžių grupėje. Būtent dėl bendraamžių sąveikos vaikas savo mintis plėtoja pats, pripažįsta savo minčių savarankiškumą, taip pat bendraamžių minčių egzistavimą, savarankiškumą ir teisėtumą. Vaikai įsisąmonina, kad patys yra *kalbančios ir mąstančios būtybės*.

Tai yra didelis skirtumas, palyginti su „tradicine“ Lipman'o FV taikymo perspektyva – mokymasis filosofuoti per kritinį mąstymą (samprotavimą, diskutavimą), nes ji keičia perspektyvą ir sutelkia dėmesį į vaiko, kaip mąstančio subjekto, gebančio samprotauti apie esminius klausimus, asmenybės ugdymą. Dėl šio skirtingo požiūrio Lévine'o metodika ir mintis galima laikyti Lipman'o metodikos ir minčių priešistore. Tai ypač svarbu siekiant suteikti pasitikėjimo savimi vaikams, kurių savivertę menkina nesėkmės mokykloje.

Be to, be pagrindinių FV taikymo kryptių Prancūzijoje ir frankofoniškose šalyse, kurios remiasi pirmiau minėtais filosofiniais, demokratiniais ir psichoanalitiniais aspektais, kitose deklamacijose kalbama apie filosofiją ir rūpinimąsi vaikais, patiriančiais psichologinių sunkumų, arba apie smurto prevenciją ar mažinimą taikant šias praktikas.

Praktiniu požiūriu minėti skirtingi požiūriai suteikia keturis pagrindinius FV įgyvendinimo būdus:

- 1) Demokratinė diskusija.
- 2) Grupiniai seminarai.
- 3) Filosofinės dirbtuvės (*atelier philo*).
- 4) Filosofinės užkandžių pertraukėlės (*goûters philo*).

Demokratinė diskusija, kurios puoselėtojai yra Alain'as Dlesol'is ir Michel'is Tozzi's, grindžiama vaikų grupės savireguliacija diskusijų metu. Vaikai kviečiami atlikti keturis vaidmenis, kuriuos vienu metu gali atlikti keli vaikai ir kuriuos mokytojas turėtų palaiapsniui pristatyti:

- a) *pirmininkas* turi prižiūrėti, kaip demokratiškai paskirstomos kalbos tarp diskusijose dalyvaujančių vaikų, taip pat laikomasi debatų taisyklių (pagarbus vienas kito išklausymas, jokių trukdžių, komentarų ar reakcijų); pirmininkas nesikiša į diskusijos eigą;
- b) *moderatoriui* tenka subtili užduotis – išryškinti pateikto klausimo esmę, parodyti, kodėl jis yra svarbus, taip pat skatinti diskusiją prašant paaiškinimų, atsakyti į teiginį ar pagrįsti poziciją, taip darant didelę įtaką visos diskusijos kokybei;
- c) *reformatoriaus* užduotis yra gana ypatinga, nes jo pareiga – suvaldyti diskusiją, prisidedant prie prasmės plėtojimo ir užkertant kelią dėmesio išsklaidymui; reformatoriaus prašoma nustatyti sąsajas tarp pasisakymų ir su pirminiu užduotu klausimu; reformatorius yra diskusijos prasmės sergėtojas;
- d) galiausiai, *sintezatoriaus* užduotis yra fiksuoti diskusijos raidą, nesikišant į ją; kitaip tariant, skaitant sintezatoriaus užrašus galima atkurti visą diskusiją posteriori (iš patirties).

Grupiniuose seminaruose iš esmės visus demokratinėje diskusijoje aprašytus vaidmenis atlieka mokytojas, o vaikams jie nėra deleguojami. Šį metodą sukūrusi Anne Lalanne, įkvėpta Sokrato „Maieutik“ metodo, prašo mokytojo vadovauti mokymuisi filosofuoti trimis aspektais:

- a) debatų technika,
- b) demokratinės vertybės (lygios teisės kalbėti, pagarba kitiems dalyviams ir t. t.).
- c) intelektualiniai filosofijos reikalavimai (konceptualizavimas, problemiškas ir argumentavimas).

Filosofinės dirbtuvės (atelier philo) vadovaujasi Jacques'o Lévine'o mąstymo kryptimi, kuriai didelę įtaką padarė psichoanalizė ir pagal kurią būtent diskutuojant apie idėjas su kitais, vaikai atranda savo mąstymą ir susikuria savo tapatybę. Mokytojo įsikišimas yra minimalus.

Filosofinės užkandžių pertraukėlės (*gouters philo*) rengiamos kaip nedideli vaikų (ne daugiau kaip 10) susibūrimai prie maisto ir gėrimų, kur jie gali laisvai keistis mintimis, kaip jiems tai patinka. Jei nėra sutartos temos, kurią reikėtų nagrinėti, vaikai balsuoja, kuri jiems labiau patinka, ir tada diskutuoja apie valandą. Ši patirtis davė pradžią knygų serijai, kurią išleido leidykla „Milan Publishing“¹¹ ir kuriai vadovauja Sorbonne'os filosofijos profesorius Michel'is Puech'as ir Brigitte Labbé.

8.2 FV išteklių Kipre apžvalga

Kipro švietimo sistemoje FV dar neįvestas. Atrodo, kad Larnakos privati anglų kalbos mokykla *Med High Junior School* yra pirmoji mokykla Kipre, kuri įtraukė FV į mokymo programą ir įvedė specialų filosofijos dalyką, kuris jau sulaukė entuziastingo mokinių ir jų tėvų pritarimo (Ioannou, 2020). Į Filosofijos dalyką yra įtraukti keli pagrindiniai klausimai, į kuriuos siekiama padėti mokiniams atsakyti, reikalaujančius kritinio mąstymo ir logikos pateikimo pasitelkiant konkrečius argumentus. Vaikai skatinami svarstyti ir bandyti rasti

¹¹ <https://www.editionsmilan.com/livres-jeunesse/collection/les-gouters-philos>

atsakymus į paprastus filosofinius klausimus, pavyzdžiui, „Kodėl turėčiau sakyti tiesą?“, „Ar galima bijoti?“, „Ar yra tai, kas teisinga, ir tai, kas neteisinga?“ (Ioannou, 2020). Šiais klausimais vaikai skatinami kritiškai mąstyti ir aptarti savo idėjas klasėje. Kiekviena konkrečios temos diskusija pradedama pateikiant knygą, paveikslėlį, žaidimą, taip pat animacinį filmą, o vaikų prašoma pateikti savo logiką pasitelkiant argumentus, kartu gerbiant kitų žmonių nuomonę (Ioannou, 2020).

Daugiau informacijos apie mokyklą *Med High Junior School* galima rasti oficialioje mokyklos svetainėje¹². Šiame puslapyje išsamiau aprašyti FV taikymo būdai. Tačiau nepaminėta šio dalyko mokymui naudojama medžiaga.

Galiausiai, kaip jau minėta, FV programa Kipro mokyklose tik pradėta taikyti, o mokyklų, kuriose ji taikoma, yra labai nedaug. Nepaisant to, sparti interneto plėtra leido pakankamai gerai sekti naujausius pokyčius visame pasaulyje, susijusius su FV įgyvendinimu, ir palengvino bendravimą su kitais pedagogais, kurie domisi FV (Pritchard, 2018). Todėl tik laiko klausimas, kada Kipro mokytojai ir pedagogai pradės intensyviau domėtis FV metodika, o mokyklos pradės ją taikyti savo mokymo programose.

8.3 FV išteklių Graikijoje apžvalga

FV įgyvendinimas Graikijoje apima keletą elementų:

- 1) Rengiant naująją Graikijos valstybinių mokyklų mokymo programą iš pradžių buvo gauta daug duomenų, kurie atitinka FV principus ir metodiką. Pavyzdžiui, pagrindinė orientacija yra tokia:
 - a) padėti mokiniams įgyti reflekyvaus žmogaus, kuris mokosi mokytis, tyrinėti ir tapti kūrybingu bei efektyviu, įgūdžių,
 - b) įgyti savigarbos, empatijos ir atsparumo, kad galėtų bendrauti su kitais,
 - c) įsisąmoninti atsakomybę ir pasirengti tapti aktyviais piliečiais.

¹² <https://medhigh.com/philosophy-junior-school/>

Be to, stengiamasi susieti modulius su studentų gyvenimu, vietos ir platesne visuomene, įtraukiant šiuolaikinio kasdienio gyvenimo elementus, kad per kolegialumą, kuris yra vienas iš tyrimo bendruomenės elementų, būtų ugdomas pripažinimas ir supratimas. Naujosios mokymo programos užtikrina, kad būtų pripažįstama ir panaudojama studentų tapatybė, poreikiai ir požiūriai. Taip pat skatinamas bendras mokinių veikimas tiriamojo mokymosi grupėse sprendžiant problemą, skatinama refleksija, nukreipta į ateitį, bet ir grindžiama esamomis tarplaikinėmis vertybėmis.

2) „Įgūdžių laboratorijose“ galima rasti filosofijos vaikams elementų. Jų pagrindinis principas – mokinių pagrindinių įgūdžių ugdymas, siekiant ugdyti juos kaip laisvus ir atsakingus piliečius, taikant bendradarbiavimo, kūrybiškumo ir kritinės refleksijos mokymo metodikas, stiprinant tarpininkavimo ir atsakomybės įgūdžius. Tokie klausimai kaip mityba, emocinė sveikata, žmogaus teisės, ekologija ir profesija nagrinėjami tiriamuoju būdu, formuluojant hipotezes ir klausimus, kad būtų galima padaryti atitinkamas išvadas.

Be to, graikų literatūrinė priemonė galinti padėti įgyvendinti Lipman'o FV metodą, galėtų būti Ezopo pasakos.

Ezopas buvo Senovės Graikijos pasakininkas, gyvenęs VI a. pr. m. e. Jo pasakojimai žinomi dėl gražių alegorinių istorijų ir simbolinių bei mokomųjų minčių, skirtų tiek vaikams, tiek vyresnio amžiaus žmonėms. Vaikai mėgsta mitus ir iš jų gauna svarbių moralinių žinių. Jie susitapatina su įsivaizduojamais Ezopo herojais, kurie savo mąstymu, elgesiu ir bendravimu su kitais duoda pamokas visais gyvenimo aspektais.

Kiekviename pasakojime yra autonominis įvykis, o jo gyvūnai parodo žmonių emocijas (Avgerinakou, 2020). Kitas svarbus elementas yra tai, kad Ezopo pasakėčios lengvai pritaikomos kiekvienam amžiui ir visoms temoms. Be to, jos meta iššūkį vaikų kūrybinei dvasiai ir moko vaikus vertinti gėrį ir vengti blogio.

8.4 FV išteklių Lietuvoje apžvalga

Leonarda Jekentaitė, lietuvių filosofė, vaikų filosofijos pradininkė Lietuvoje, bendradarbiavo su Amerikos filosofijos vaikams tyrėjais ir išvertė į lietuvių kalbą vadovėlį „Liza: pilietinės visuomenės pagrindai“.

Rasa Aškinytė, vadovaudamasi filosofijos vaikams metodika, parengė mokytojo knygą ir užduotis pradedantiesiems „Filosofiją vaikams“ (2003).

Degėsys išvertė Lipman'o ir Sharp vadovėlį „Markas. Visuomenės tyrimas. Pilietinės visuomenės pagrindai. Tai neatsiejama valstybinės mokslinių tyrimų programos „Markas“ dalis. Knyga skirta pilietinio ugdymo, etikos ir filosofijos pamokoms.

Jame pateikiama išsami praktinė dialogų, ginčų, analizės metodų, klausimų ir situacinių testų-žaidimų sistematika ir teorinė apžvalga. Knygoje aprašyta veikla skatina mokinius aktyviai įsitraukti į darbą, skatina juos turėti ir ginti savo nuomonę bei pripažinti šią teisę ir kitiems, moko savarankiškai mąstyti, leidžia kūrybiškai kurti ir atnaujinti visuomenę“ (Degėsys, 1999).

Mokyklose vis dažniau ugdomas *multimodalinis raštingumas*, paremtas įvairiomis medijomis, jas derinant ir mokant filosofijos bei kritinio mąstymo (Kress ir Jewitt, 2003). Taip ugdymas perkeliamas nuo grynai žodinio teksto ir knygų prie įvairių kitų tekstų (verbalinių, neverbalinių (vaizdinių, garsinių, lytėjimo, šrifto)).

Multimodalinio ugdymo metodika ugdant kritinį ir kūrybinį mąstymą taikomas Rasos Aškinytės vadovėlyje ir mokytojo knygoje „Filosofija vaikams“. Kiekviena tema pradedama pasiūlymu aptarti ir apmąstyti vieną iš pagrindinio veikėjo Kosto gyvenimo epizodų. Pavyzdžiui, prie kalbinio loginio junginio „jeigu“ galima prieiti aptariant Kosto gimtadienį.

„Kostui sukanka šešeri ir jis eksperimentuoja su savo mintimis: „Kas būtų, jei būtų“. Kostas mąsto apie paradoksus, kurie kvestionuoja tikrovės galimybes. „Kostas sako: „Jei vaikai nešvęstų gimtadienių, jie neužaugtų“. Jei vaikai nevalgytų saldainių, saldainiai suvalgytų vaikus. Jei vaikai nesvajotų, drambliai sapnuotų savo sapnus. Jei vaikai negalvotų, jie netektų galvos. Jei vaikai mokėtų skraidyti, gandrai jų neatneštų. Jei namai

būtų apvalūs, motinos negalėtų savo vaikų pastatyti į kampa“. Kostas sako: „Gražus žodis *jeigu*. Noriu, kad mano vardas būtų *jeigu*. Aš nesu Kostas. Aš esu *jeigu*. Tada *Jeigu* išlenda iš po lovos ir sako: „Aš esu *Jeigu*“. O tu esi Kostas.“ Pasakojimo pabaiga lyg ir gražina skaitytoją į realybę, tačiau kalbantis jungtukas tęsia paradoksalaus mąstymo žaidimą.

Aškinytė toliau plečia vaizduotės ugdymo ribas, kurios atveria literatūrinį tekstą – ji leidžia vaikams ne aptarti šį literatūrinį tekstą žodžiu, bet jį įsivaizduoti piešiant personažus. Atskiruose langeliuose autorė pateikia nurodymus, pavyzdžiui, „Čia nupieškite Kostą“, „Čia nupieškite *jeigu*“, „Čia nupieškite kokį nors istorijos įvykį“. Ketvirtoji užduotis skatina toliau samprotauti, pavyzdžiui, „Parašykite, ką čia nupiešėte“, o tai rodo, kad piešinius piešiantis asmuo sugalvos piešiamą daiktą ir baigęs jį pavadins. Kita užduotis – „Čia nupiešk kokį nors gamtos reiškinį“ – tiesiogiai nesiremia epizodo aptarimu ir kuria alternatyvų šakotą mąstymo alternatyvą. Toliau pateikiamas pasiūlymas nesusijęs su pagrindiniu pasakojimu: „Nupieškite, kas nutiktų, jei vanduo jūroje virstų uogiene“. Taip toliau plėtojamos paradoksalaus mąstymo vizualizavimo galimybės.

Mokytojai taip pat raginami įsitraukti į žaidimą ir pakabinti savo piešinius šalia vaikų piešinių. Mokytojo knygoje teigiama, kad šis „pratimas padeda lavinti abstraktųjį mąstymą ir vaikų vaizduotę. Be to, šis pratimas ugdo toleranciją nežinomybei – vaikas turi atsikratyti baimės ir nupiešti IF istorijos veikėją, t. y. tai, ką jis ne tik matė, bet ko iš tikrųjų visai nėra. O tai kur kas sunkiau nei piešti dalykus, kurie iš tiesų egzistuoja...“. Toliau siūloma palyginti piešinius, o kiekvieno mokinio paprašoma argumentuoti, kodėl jis nupiešė būtent šį piešinį“. Jei vaikas atsako: „Nežinau“, „Atrodo taip“, „Noriu juos nupiešti“ ir t. t., padėkite jam sugalvoti atsakymą“. Taip pat galima paprašyti kitų vaikų padėti draugui, mokyti bendradarbiauti“ (Baranova, Duoblienė, 2020).

2009 m. Sorbonne'os universiteto filosofijos magistro Ean'o Paul'io Mongin'o išleista filosofinių knygų serija 9–14 metų vaikams „Mažieji Platonai“ („Les Petits Platons“) taip pat prisideda prie multimodalinio švietimo. Šių knygų išskirtinumas – teksto ir vaizdo dermė. Kūrybišką ir įtraukiantį tekstą visada lydi įspūdingos, originalios iliustracijos, kurios tampa prasmės formuotojos. Vaikai su filosofija supažindinami ne tiek per vadinamuosius

filosofinius klausimus ar problemas, kiek per filosofus kaip asmenybes, personažus, realius ir išgalvotus pasakojimus, kuriuose susipina jų pačių ir „filosofų požiūriai“.

Knygų pasakojimai kuriami iš jau aptartos „kas būtų, jeigu būtų“ perspektyvos, pasitelkiant konkrečius filosofus ir jų idėjas. Sokratas bėga Atėnų gatvėmis ir užduoda klausimus sutiktiems žmonėms, Froidas atranda psichoanalizę kalbėdamasis su žuvimi, tarakonas Martinas, vedamas mirties nerimo, įžengia į Heidegger'io kūną ir supranta, ką reiškia jame būti, Dekartas įsiskverbia į savo sielą“. „Net jei sakau, kad mąstau klaidingai, tiesa, kad mąstau“. Ir vaikams ši istorija labai patinka – toks piktas apgavikas yra gana atlaidus personažas, intriguojantis, dirginantis vaizduotę. Per pamoką šio teiginio esmę galima atskleisti praktiškai: liepkite vaikams užmerkti akis, klausytis tik mokytojo balso ir skatinkite juos viskuo abejoti, o paskui paskatinkite galvoti: „Manęs nėra“. Ar tai veikia? Ne, nes jūs apie tai galvojate. Todėl vaikai gali taip gerai suprasti šia sąvoką. Be to, pasakojimas baigiamas Dievo buvimo įrodymu. Kai vaikai supranta, kad gali patys sau įrodyti ir pakartoti Dievo buvimo įrodymą, tai yra labai stipri patirtis“ (Peluritis, 2018).

Jauna filosofė Daina Habdankaitė išvertė knygas iš prancūzų kalbos į lietuvių kalbą. Ji siūlo labiau pasitikėti vaikais ir jaunimu, o paradoksalius knygos posūkius sieja ne tiek su transgresija, kiek su daugiasluoksniškumu: „Martin'o Haidegger'io tarakonas turi bent keturis semantinius sluoksnius. Pirmasis – tai tarakono, kurį kankina gyvenimo prasmės klausimas, nuotykliai. Antrasis – Martin'o Heidegger'io filosofinių klausimų ir idėjų rekonstrukcija. Trečiasis – aliuzija į Heidegger'io istorinę gyvenamąją vietą, t. y. į nacistinę Vokietiją ir sudėtingus filosofo santykius su Trečiuoju reichu. Kas galėjo pagalvoti, kad rudos skruzdės, išnaudojančios raudonas skruzdėles, gali būti tokia talpi ir subtili užuomina apie koncentracijos stovyklų naikinimą?

Galiausiai ketvirtasis reikšmių sluoksnius – tai aliuzijos į poetus, kurių kūrybai turėjo įtakos Heidegger'io mąstymas ir kurie įkvėpė patį filosofą. Tai smagus pratimas atsekti, kuris knygos kirminas yra Rene'ė Char'as, o kuris – Frydrich'as Hölderlin'as“ (Garškaitė, 2018).

Tačiau mokant filosofijos ir ugdant kūrybinį mąstymą reikėtų atsižvelgti į šalies kultūrinį kontekstą. Jurgos Ivanauskaitės knyga vaikams „*Stebuklinga spanguolė*“ ugdo kūrybinį

mąstymą – knygos herojai atsiduria išgalvotose situacijose, kurios pranoksta realybę.

Mokytoja ir tyrėja Mary Roche knygoje „Vaikų kritinio mąstymo ugdymas pasitelkiant paveikslėlių knygas“ (2015) siūlo taikyti multimodalinio ugdymo metodikas, pasitelkdama metodiką „Kritinis mąstymas ir pokalbis su knyga“ (angl. *Critical Thinking and Book Talk, CT&BT*).

Iliustruotos knygos be teksto arba beveik be teksto tinka kritiniam ir kūrybiniam mąstymui ugdyti, todėl mokiniai patys kuria knygos istoriją. Šis metodas skatina vaizduotę ir erdvinį mąstymą.

Lietuvos mokslininkai ir mokytojai taip pat dalyvauja Europos mokslo ir inovacijų programos HORIZON 2020 projekte „Dialogas ir samprotavimas ugdant kultūrinį raštingumą mokyklose“ (2020 m.), kurio metų klasėse diskutuojama apie pasirinktus artefaktus (paveikslėlių knygas, trumpametražius filmus be dialogų). Projekte dalyvaujančių šalių mokiniai kartu ieško argumentų savo idėjoms pagrįsti, mokosi argumentuoti ir diskutuoti. Diskusijoms pasirinkta lietuviška knyga „Ką padarė žirkklės“ (sukurta 1961 m., perleista 2018 m.) ir lietuviškas Iljos Bereznicko animacinis filmas „Bumerangas“ (2015 m.). Naujausia knyga be žodžių „Lithuania is (Not) Alone“ (2019) – leva Babilaitė. Lietuvoje aptariamas žanras vis dar yra naujovė, todėl toks metodas retai taikomas mokyklose. Plačiau taikomas metodas, kuriame derinamas vaizdas ir tekstas.

9. Filosofijos vaikams privalumai

FV užpildo kultūrinę spragą, kuri atsiranda dėl to, kad filosofija mokykloje beveik nedėstoma, išskyrus vidurinės mokyklos aukštesnėse klasėse. Nepaisant to, kad FV remiasi savanorišku ir entuziastingu pavienių tyrėjų darbu ir kad ji nėra oficialiai struktūrizuotas nacionalinėse švietimo sistemose, FV leidžia pateikti įvairius požiūrius, kurie praturtina praktinio įgyvendinimo ir teorinių apmąstymų kraštovaizdį, prisidedant prie geresnio priėmimo ir sklaidos platesnėje visuomenėje.

Durhamo universiteto atlikto tyrimo, kuriame buvo nagrinėjamas galimas socialinis, emocinis ir elgesio poveikis FV, rezultatai parodė, kad FV gali pagerinti vaikų matematikos ir skaitymo supratimo pažangą, ypač silpnesnių mokinių (Siddiqui ir kt., 2015). Tyrime taip pat buvo nagrinėjama, ar FV gali turėti įtakos nepažintiniams rezultatams, pavyzdžiui, mokinių santykiams su mokykla, mokytojais ir bendraamžiais, jų pasitikėjimui savimi, gerovei ir savigarbai, padėti mokiniams išsakyti savo nuomonę ir išmokti įsitraukti į pamokas, kuriose vyrauja kitokia nei jų nuomonė, ir galiausiai – mokytojų požiūriui į mokinių mokymąsi.

Kadangi vaikai yra ateities lyderiai, svarbu juos mokyti vertybių, pagarbos kitiems ir, svarbiausia, mąstyti. Įgyvendinant FV mokyklinėse programose, vaikai išmoks pagalvoti prieš kalbėdami ir pateikti konkrečius argumentus tam, ką sako (Philosophy4Children¹³). Filosofinė diskusija klasėje leidžia ne tik išsakyti klausimus, hipotezes ir argumentus, bet ir sintezuoti naujas idėjas bei gerinti mokyklos aplinką. Vaikai taip pat išmoks vertinti savo ir kitų nuomonę, gerbti skirtingas nuomones, gebėti derėtis ir daryti išvadas. Todėl jie taps pajėgūs nepriimti dalykų asmeniškai, kai, pavyzdžiui, žmogus su jais nesutinka, bet labiau priims tai, kad skirtingi žmonės turi skirtingas nuomones, vertins bendraklasių nuomones ir laikys juos tinkamais pokalbio partneriais (Wartenberg, 2009). Dėl to taip pat gerėja bendravimo įgūdžiai ir gebėjimas dirbti su kitais.

Velez'as ir Cano'as (2008) pabrėžia mokytojo vaidmens klasėje svarbą, ypač jo balso

¹³ Philosophy4Children: <http://www.philosophy4children.co.uk/home/FV/>

išraišką, akių kontaktą ir kreipinius, nedarant skirtumų. Tai susiję su mokinių suvokimo žinių ir emocinio mokymosi motyvais, taip pat didesniu noru dalyvauti klasės diskusijose (Velez ir Cano, 2008). Dėl to vaikai išmoks nebijoti reikšti savo mintis, o jausis skatinami tai daryti, o tai leis jiems ateityje tapti brandžiais ir pagarbiais suaugusiaisiais.

Be to, FV įgyvendinimas suteiks vaikams kūrybinio rašymo idėjų, jie išmoks domėtis visomis mokymo programos sritimis, turės teigiamos įtakos jų asmeniniams įgūdžiams ir leis jiems tapti savarankiškoms asmenybėmis (FV). Galiausiai FV gali padėti ugdyti įgūdžius, reikalingus atsakingoms pareigoms užimti, taip pat vaikų klausymo ir samprotavimo įgūdžius.

Galiausiai, filosofija vaikams ugdo pačių mokinių smalsumą domėtis jiems gyvybiškai svarbiomis idėjomis ir lavina jų kritinio mąstymo įgūdžius, nes leidžia mąstyti ir diskutuoti apie bendras, svarbiausias ir ginčytinas sąvokas, kuriomis grindžiama mūsų žmogiškojo gyvenimo patirtis ir visos akademinės disciplinos.

Tokių sąvokų pavyzdžiai: tiesa, tikrovė, žinios, įrodymai, laisvė, teisingumas, gėris, teisės, protas, tapatybė, meilė, draugystė, taisyklės, atsakomybė, veiksmas, logika, kalba, teisingumas, priežastis, egzistencija, galimybė, grožis, prasmė, savastis, laikas, Dievas, begalybė, žmogaus prigimtis, mintis. Todėl FV įtraukia vaikus į prasmės paieškas ir praturtina bei praplečia jų supratimą.

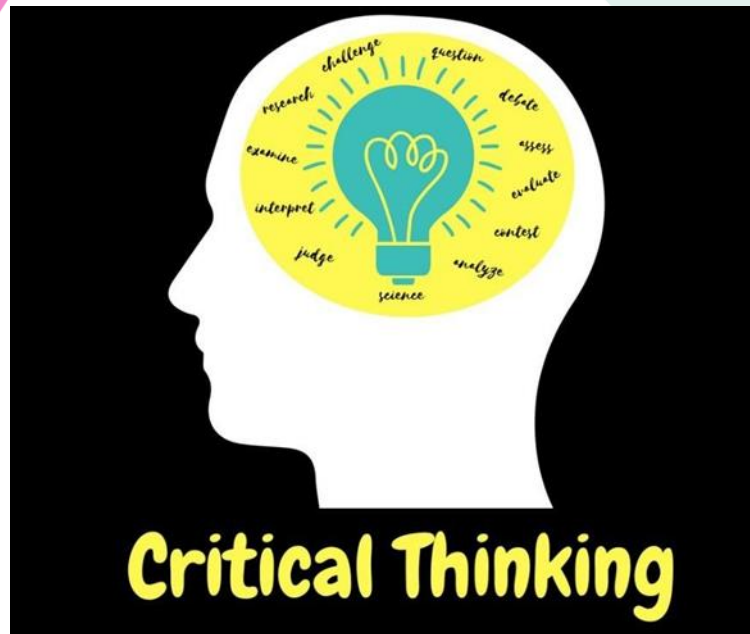
10.

Filosofijos vaikams ryšys su kritiniu ir rūpestingu mąstymu

Kritinis ir rūpestingas mąstymas yra Filosofijos vaikams dalis, į kurią taip pat įeina kūrybinis ir bendradarbiavimo mąstymas.

Kad suprastume, kaip FV gali prisidėti prie kritinio ir rūpestingo mąstymo, demokratinių įgūdžių, empatijos ir tarpkultūrinio dialogo ugdymo, pirmiausia turime apibrėžti, ką reiškia kritinis ir rūpestingas mąstymas.

Kritinis mąstymas yra sudėtinga sąvoka, kurią Robert'as Ennis'as apibūdino kaip „protingą refleksyvų mąstymą, kuris yra orientuotas į sprendimą, kuo tikėti ar ką daryti“ (Ennis, 1987; Pritchard, 2018). Kritinis mąstymas suprantamas kaip tikslingi, save reguliuojantys sprendimai, kurie lemia interpretaciją, analizę, vertinimą ir išvadas, taip pat įrodomųjų, konceptualių, metodologinių, kriteriologinių ar kontekstinių aplinkybių, kuriomis grindžiamas sprendimas, paaiškinimą (Facione, 1989; Pritchard, 2018). Pasak Lipman'o, kritinis mąstymas apibūdinamas kaip mąstymas, kuris palengvina sprendimą, nes remiasi kriterijais; jis pats save koreguoja ir yra jautrus kontekstui (Lipman, 1991). Facione'as (1989) idealų kritinį mąstymą apibrėžia kaip „įprastą žingeidumą, gerą informuotumą, pasitikėjimą protu, atvirumą, lankstumą, sąžiningumą vertinant, sąžiningumą susidūriant su asmeniniais šališkumais, apdairumą priimant sprendimus, norą persvarstyti, aiškumą sprendžiant klausimus, tvarkingumą sprendžiant sudėtingus klausimus, uolumą ieškant atitinkamos informacijos, pagrįstą kriterijų pasirinkimą, susitelkimą į tyrimą ir atkaklumą siekiant rezultatų, kurie būtų tokie tikslūs, kokius tik leidžia tyrimo objektas ir aplinkybės“ (Facione, 1989; Pritchard, 2018).

7 paveikslėlis. Helen Lee Bouygues kritinio mąstymo vizualizacija, šaltinis: Flickr

Kritinį mąstymą gali paskatinti sąveika su kitais asmenimis, nes tai leidžia ugdyti savo asmeninį subjektyvumą, susijusį su kitų asmenų individualumo ir minčių suvokimu ir pripažinimu, kaip teigia Jacques'as Lévine'ė (Lévine ir kt., 2008).

Kritiškai ir kūrybiškai mąstyti galima individualiai, nebendradarbiaujant su kitais žmonėmis. Galima keistis idėjomis ir nuomonėmis, tačiau kiekvienas asmuo turi teisę į savo kūrybinį ir kritinį mąstymą.

Kritinis ir kūrybinis mąstymas, pasitelkiant loginius ugdymo metodus (analogija, apibrėžimo kūrimą, prielaidų rekonstravimą, kriterijų nustatymą, argumentavimą ir kontrargumentavimą ir t. t.), suteikia galimybę nagrinėti socialines ir politines problemas, teorijas, politines ir teises sistemas, pagrindinių valstybės institucijų struktūrą ir funkcijas. Apimdama demokratinės visuomenės ir valstybės, žmogaus ir piliečio laisvės, teisės ir pareigas, kitaip analizuodama „kaip yra“ ir „kaip turėtų būti“, švietimo sistema kartu turėtų ieškoti galimybių pabrėžti problemas, užduodant alternatyvų klausimą „kaip tai gali būti“. Mąstymo rekonstrukcija leidžia gerbti kitų nuomonę ir pripažinti teisę turėti kitokią nuomonę. Daryti įtaką kitam žmogui galima tik įtikinėjant ir teoriškai argumentuojant, teoriškai ginčijantis, diskutuojant, jokių būdu ne prievarta, apgaule ar manipuliacija (Baranova, 2020, 30-31).

Atrodo, kad **rūpestingas mąstymas yra** instinktyviai susijęs su bendradarbiavimu, nes jis reikalauja suprasti ir gerbti kitų žmonių nuomonę. Jis apima empatišką asmens įsitraukimą į kitus subjektus, todėl tai yra dialoginis procesas ir mąstymas.

Matthew'jų Lipman'as nurodė, kaip svarbu ugdyti **vaikų kritinį, kūrybinį ir rūpestingą mąstymą**, jei norime, kad jie gebėtų priimti geresnius sprendimus ir gyventi kokybiškai geresnį gyvenimą. Rūpestingas mąstymas yra vertinamasis, aktyvus, normatyvinis, afektinis ir empatinis mąstymas. Mąstyti rūpestingai reiškia mąstyti etiškai, efektyviai, normatyviai, vertinančiai ir aktyviai dalyvauti visuomenės gyvenime rūpinantis bendruoju gėriu. Tikroji prasmė tai, kas mums rūpi, turi pasireikšti tuo, kaip mes veikiame, dalyvaujame, kuriame, prisidedame ir kaip bendraujame su kitais. Būtent mąstymas atskleidžia mūsų idealus, taip pat tai, ką laikome vertingu, už ką esame pasirengę kovoti ir kentėti (Sharp, 2014).

11. 10–14 metų amžiaus vaikų filosofijos mokymo vertė

FV skatina šio amžiaus vaikus mąstyti patiems ir kartu mąstyti kartu su kitais (Pritchard, 2018). Tai reikšmingas amžiaus tarpsnis, nes vaikai nėra per maži, kad būtų supažindinti su filosofiniais klausimais, bet ir ne per dideli, kad išsiugdytų FV įgūdžius. Be to, išėję iš vaikystės ir įžengę į brendimo laikotarpį, jie ima geriau suvokti juos supantį pasaulį, pradeda viskuo abejoti ir yra labiau linkę daryti filosofines prielaidas.

8 paveikslėlis. Pagal jcomp, Šaltinis: Freepik

Remiantis Lipman'o teorija, tyrinėjimo bendruomenė grindžiama visų mokinių, net ir pačių nedrąsiausių, bendradarbiavimu, sąveika ir dalyvavimu, ir per dialogą skatina rūpestingą, kritinį ir analitinį mąstymą, ugdo problemų sprendimo įgūdžius. Mokiniai skatinami abejoti ir ieškoti kiekvienos situacijos priežasčių. Taip nuo nekritiško žinių kaupimo ir įsiminimo mokiniai pereina prie žinių kūrimo proceso. Tai lavina mokinių, dažniausiai paauglių, bendrojo lavinimo įgūdžius, ugdo mąstančio, gebančio bendradarbiauti, išklaudyti, siūlyti, argumentuotai klausti ir atsakyti už savo veiksmus piliečio tapatybę.

Šiais laikais mokiniai susiduria su daugybe įvairių iššūkių: informacinės technologijos,

bendravimo ir socialiniai pokyčiai, žalingi įpročiai, nelygybė, rasizmas, ekonominė ir aplinkosaugos krizė, vertybių krizė. Visas šias problemas reikia suprasti ir paaiškinti, tai gali padaryti patys mokiniai, pasitelkdami ugdymo tikslams pritaikytą filosofiją. Suderinti filosofinį žodį su nepatyrusia paauglio siela gali padėti mokytojas, kuris veda mokinius prie atsakymų, remdamasis mokinių vaizduote ir jų polinkiu stebėtis. Šį procesą reikia pradėti nuo konkrečios problemos, kuri turėtų būti suformuluota klausimo forma arba integruota į edukacinį scenarijų ar trumpą istoriją, kad būtų skatinama argumentuoti.

Vaikai bando atsakyti į filosofinius klausimus, remdamiesi juos palaikančio mokytojo pateiktų vaizdo įrašų, nuotrauka ar pasakojimu. Tai padeda vaikams lavinti kūrybiškumą ir vaizduotę, nesutikti arba sutikti su logiškais argumentais, mokytis susikalbėti, diskutuoti apie moralines vertybes, praturtinti savo žinias, o kartu tapti sąmoningesniais ir aktyvesniais piliečiais.

Todėl, pasak M. Lipman'o, FV tikslas yra „padėti vaikams tapti labiau mąstančiais, apmąstančiais, rūpestingais ir protingais žmonėmis“. FV – tai mokymosi ir mokymo metodas, ugdantis vaikų kritinį mąstymą, bendradarbiavimą ir empatiją.

12. Trys filosofijos vaikams klausimų tipai: faktiniai, psichologiniai ir filosofiniai klausimai

Mokykloje mokiniai išmoksta, kad jų darbas – pateikti teisingus atsakymus į kieno nors kito užduotus klausimus. Jų atsakymai vertinami per egzaminus, lemia jų pasiekimus, tai savo ruožtu galiausiai lemia jų sėkmę mokyklos aplinkoje. Priešingai, FV metodikos principai grindžiami klausimų kėlimu. Klausimai gali būti skirti sau, bendruomenės nariams, mokytojams, pasauliui ir pan. Ne į visus klausimus galima atsakyti net ir suaugusiesiems. Klausimai turi skatinti mąstyti ir ieškoti atsakymų.

Daugelyje pasaulio šalių filosofijos mokymas ankstyvame amžiuje pagerino mokymosi rezultatus, padarė mokinius atsparesnius ideologinei įtakai ir, galiausiai, padėjo jiems tapti geresniais žmonėmis (Anderson, 2016).

Šiame skyriuje pateiktos įžvalgos grindžiamos J. Baranovos ir L. Duoblienės tyrime „Filosofija vaikams ir multimodalinis švietimas“ teikiamomis teorinėmis prielaidomis. FV klausimus galima suskirstyti į *faktinius*, *psichologinius* ir *filosofinius*.

Faktiniai klausimai yra uždaro tipo, juose visada nurodomas alternatyvus atsakymas į tikrovės faktus: „taip“ arba „ne“. Jie gali būti pagrįsti asmenine vaikų patirtimi. Pavyzdžiui, į klausimą „ar žinai, kur yra mokykla?“ galima atsakyti paprastai: „taip“ arba „ne“. Žinantis žmogus atsakys: „taip“. Faktiniai klausimai gali būti įžanga į psichologinius ir filosofinius klausimus, kurie gali sekti vėliau.

Nustatę tam tikrus faktus, galime ieškoti atsakymų į sudėtingesnius klausimus, kurie gali būti psichologinio arba filosofinio pobūdžio. Šiems klausimams reikia gilesnio mąstymo, todėl čia galima išsamiau taikyti FV – kritinį, kūrybinį, rūpestingą ir bendradarbiaujantį mąstymą.

Filosofiniai klausimai skiriasi nuo faktų klausimų tuo, kad filosofiniai klausimai yra atviri, juose daugiausia dėmesio skiriama logikai, jie nepateikia aiškaus atsakymo, bet skatina alternatyviai mąstyti apie numanomą tikrovę, o ne apie faktus, taip pat apie galimybės sąlygas. Filosofinis klausimas formuluojamas sąlyginiu sakiniu su žodžiu *jeigu*, kuris reiškia priešpriešinę prielaidą, leidžiančią manyti, kad informacija išsakymo metu yra neteisinga arba net prieštarauja faktams, todėl filosofinis klausimas reikalauja vaizduotės ir kritinio mąstymo, ugdo abstraktųjį mąstymą. Pavyzdžiui, klausiamo: „O kas būtų, jei pasaulyje vieną dieną išnyktų mokyklos?“. Šis klausimas netiesiogiai susijęs su abstrakčiu suvokimu, pavyzdžiui, „Kaip manote, kodėl vaikai eina į mokyklą?“.

Psichologiniai klausimai yra atviri, susiję su žmogaus gerove ir orientuoti į jausmus. Psichologiniai klausimai verčia mokinius galvoti, ką jie jaučia apie tam tikrus dalykus, ir kartu atsižvelgti į tai, ką gali jausti kiti žmonės. Pavyzdžiui, „Kaip jautiesi eidamas į mokyklą?“.

Tikslinga pradėti nuo faktinių klausimų, tada pereiti prie psichologinių ir galiausiai prie filosofinių, taip palaipsniui keliant abstrakcijos lygį.

Pavyzdžiui, pokalbio tema yra baimė.

Faktiniai klausimai: „Ar esate sutikęs žmogų, kuris bijo?“, „Kas tai per žmogus?“

Psichologiniai klausimai: „Kaip jaučiasi žmogus, kuris bijo?“, „Ar kada nors bijojote?“.

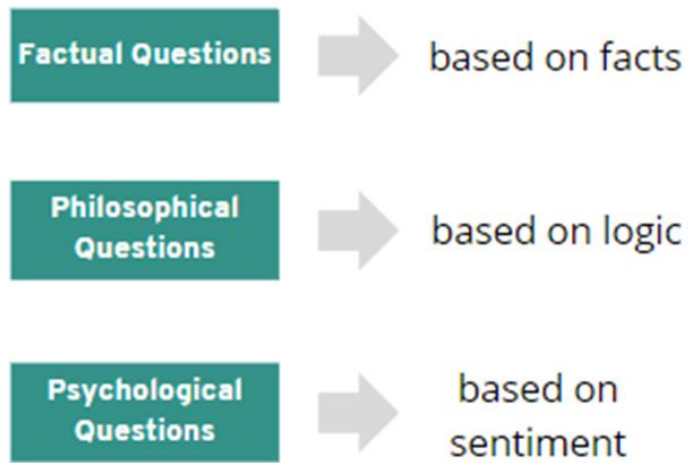
Filosofiniai klausimai: „Kaip suprantate, kad žmogus bijo?“, „Ko dėl mes bijome?“, „Žmogus nebijotų, jei...“.

FV nagrinėjami šių trijų tipų klausimai, stengiantis aprėpti kuo daugiau aspektų, taip pat mokyti vaikus, kaip ieškoti atsakymų į bet kokio tipo klausimus, reikalaujančius kritinio mąstymo.

Visi trys klausimų tipai skatina vaikus pateikti savo įžvalgas apie jiems pateiktus klausimus ir aptarti juos su bendraamžiais bendradarbiaujant. Todėl visų šių trijų klausimų derinys galėtų parodyti, kokią naudą vaikams teikia FV, kokį teigiamą poveikį daro vaikų

pažintiniams gebėjimams, kaip nurodyta Colom et al. (2014) tyrime.

9 paveikslėlis. Trijų tipų klausimai FV programoje

13. Filosofijos vaikams poveikis vaikų identitetui ir elgesiui formuoti

Kaip minėta ankstesniuose skirsniuose, FV vaidina svarbų vaidmenį ugdant vaikų savimonę ir elgesį, taip pat pažintinius gebėjimus, tačiau tyrimų šiuo klausimu vis dar trūksta (Colom et al., 2014). Filosofija vaikams 10–14 metų vaikams gali padėti pakeisti požiūrį į daugelį dalykų, mokyti juos supantį pasaulį matyti iš skirtingų pozicijų. Jie taip pat mokosi užduoti filosofinius klausimus, pavyzdžiui, kas gali būti laikoma etiška, o kas – ne, tai gali teigiamai veikti jų elgesį ir asmenybės raidą.

10 paveikslėlis. Šaltinis: Canva.com

Jacques'as Lévine'as prisidėjo prie šios temos, pabrėždamas, kaip svarbu, kad vaikas turėtų galimybę reikšti savo mintis ir keistis jomis su bendraamžiais, klausydamasis ir savęs, ir bendraamžių. Tokia sąveika su kitais žmonėmis ir savimi yra labai svarbi žmogaus saviugdai.

Kalbant apie saviidentifikaciją, filosofiniai klausimai, tokie kaip „Kas tave daro tavimi?“ arba „Kodėl jaučiuosi piktas ar išsigandęs?“, padeda ugdyti identitetą, nes skatina ieškoti galimų atsakymų, taip atrasti save.

Vaikai mokomi, kaip patiems kelti filosofinius klausimus. Tuomet jie pasirenka vieną

klausimą, kuris tampa filosofinio tyrimo arba dialogo objektu. Pavyzdžiui, klausimas gali būti toks: „Ar kada nors galima vogti?“. Mokytojas, kaip pagalbininkas, padeda vaikams mąstyti, samprotauti ir kelti klausimus, taip pat padeda vaikams kalbėti ir klausytis vieniems kitų dialogo metu. Pasibaigus tyrimui, vaikai ir tarpininkas apmąsto mąstymo, samprotavimo ir dalyvavimo kokybę ir pasiūlo, kaip jie galėtų patobulinti savo mąstymą, samprotavimus ir dalyvavimą – individualiai arba kaip grupė t. y. bendruomenė.

Filosofijos vaikams¹⁴ tyrimais įrodyta, kad šis pedagoginis metodas gerina mąstymo ir klausymo įgūdžius, taip pat bendravimo įgūdžius, savigarbą ir pasitikėjimą savimi, elgesį ir įsitraukimą į įvairių dalykų mokymąsi.

FV kaip ugdymo metodikos taikymas ir tradicinių klasių pertvarkymas į filosofinio tyrinėjimo bendruomenes gali prisidėti prie bendro moralinio vaikų augimo, suteikti jiems galimybę siekti visaverčio gyvenimo ir taip tapti gerais žmonėmis (Moriyon et al., 2020). Taip pat svarbu pažymėti, kad individų asmeninio suvokimo, susijusio su jų savastimi, formavimasis ir vystymasis yra sudėtingas procesas, kylantis iš savęs stebėjimo, troškimų ir tikslų bei iš to, kaip į juos žiūri kiti.

Su tapatybės formavimu susiję veiksniai. individo savybės, taip pat priklauso nuo bendruomenės, visuomenės, nuo komandos, kuriai priklauso individas, taisyklių ir bendravimo. Individo suvokimas šiuo atveju remiasi pagrindiniais komandos nustatytais tikslais, vaidmenimis ir atsakomybe komandos viduje. Labai svarbus vaidmuo tenka priemonėms ir tarpininkavimui komandos sąveikos metu, komandos patirčiai sąveikos metu. Naudojant FV vaikai skatinami ugdyti pastangas siekti tarpusavio supratimo ir logiškai kontroliuoti vartojamą kalbą. Jie mokosi suprasti subjektyvumo, argumentavimo ir įvairovės vertę, pagarbą kitam ir sau. FV metodika gali turėti terapinės naudos vaikų elgesiui, nes skatina juos mąstyti, tai, pasak stoikų, yra terapija. Ši galimybė, kurią mokiniai gauna sugyvendami komandoje, bendradarbiaudami ir ieškodami savų atsakymų, padės jiems susitaikyti su savimi ir visuomene, išmokti apmąstyti, ką reiškia būti žmogumi.

¹⁴ <https://www.janeyates.net/45254291>

Kaip matome, FV ugdo aukštesnio lygio mąstymo, klausinėjimo, kalbėjimo ir klausymo įgūdžius, padeda ugdyti vaikų mąstymo įgūdžius, daugiausia dėmesio skirdamas filosofiniam mąstymui – rūpestingumui, kūrybiškumui, kritiškumui ir bendradarbiavimui. FV padeda ugdyti vaikų socialinį bendravimą, gerinti jų mokymąsi pagal visas mokymo programas ir ugdyti pasitikėjimą savimi išsakyti savo nuomonę, kartu gerbiant kitų nuomonę.

14. Dvylika pasirinktų filosofų ir keturios filosofijos šakos

Šiame skyriuje išsamiau aptariamos keturios teminės filosofijos sritys, kurioms atstovauja dvylika filosofų. Toliau bus teikiamos trumpos kiekvieno filosofo biografijos, taip pat ir aprašant jo įsitikinimus bei darbus atitinkamoje srityje. Dauguma pasirinktų filosofų dirbo daugiau nei vienoje filosofijos srityje, tačiau projekto partneriai, atlikę išsamius tyrimus, nusprendė pasirinkti tinkamiausius šiai amžiaus grupei.

11 paveikslėlis. Jacques'o Louis David'o paveikslas „Sokrato mirtis“ (1787 m.). Gordon'o Johnson'o nuotrauka iš Pixabay

Filosofinės žinios plėtojamos pagal 4 pagrindines kryptis:

1. Metafizika tyrinėja tikrovės prigimtį ir kelia tokius klausimus: „Kas yra tikra?“, „Kas yra skaičiai?“, „Kas yra pasaulis?“.

Žodis „metafizika“ kilęs iš graikų kalbos žodžių „meta“, kuris reiškia po, ir „fizika“. Šį žodį pirmą kartą pavartojo senovės Aristotelio veikalų redaktorius, šiuo žodžiu pavadinęs knygas apie fiziką (Williamson, 2020). Fizikos knygose buvo aptariami dalykai, kurie

kinta, o metafizikos knygosė – dalykai, kurie išlieka nepakitę (Williamson, 2020).

Tačiau šiandien metafizika tiria, kas yra ir kaip yra (Williamson, 2020). Trumpai ją galima apibūdinti kaip tikrovės prigimties tyrimą. Metafizikos filosofai bando paaiškinti visus tikrovę sudarančius reiškinius, įskaitant objektus, laiką, erdvę, kiekybę, kokybę, priešastingumą ir t. t. (Hubbard, 2020). Jos pagrindinis tikslas – atsakyti į klausimą „Kas yra?“ ir tiria būdus, kaip galima įvardyti ar manyti, kad yra kažkas, kas gali būti (Inwagen ir Sullivan, 2014). Galima sakyti, kad bendriausias metafizikos principas yra toks: „Būti, reiškia būti kažkuo, niekas šiaip sau neegzistuoja“. Tai reiškia, kad kiekviena esybe / daiktas / dalykas turi bent vieną bruožą, kokybę ar savybę (Inwagen ir Sullivan, 2014). Taigi metafizika padeda mums pažinti tikrovės, kurioje gyvename, prigimtį (Hubbard, 2020).

Šiai krypčiai atstovauja **Platonas, Renė Dekartas ir Baruchas de Spinoza**.

Platono veikalas „Metafizika“ galėtų būti puiki įžanga vaikams į filosofiją, nes jis suformulavo daugybę metafizinių klausimų, kuriuos būtų galima aptarti ir išanalizuoti tikslinio amžiaus grupėje. Klausimai skatintų kelti klausimus apie tikrovės, kurioje jie gyvena, prigimtį, taip pat apie tai, kas gali egzistuoti už šios tikrovės ribų. **Renė Dekartas** yra svarbi metafizikos figūra, jo šios srities darbai, ypač apie proto ir kūno dualizmą, tapo atskaitos tašku daugeliui šiuolaikinių filosofų.

Barucho de Spinozos metafizika taip pat turėjo įtakos daugeliui šiuolaikinių metafizikos teoretikų, ypač jo pažiūros į religiją. Pačiam Spinozai įtakos turėjo Dekartas, todėl jų teorijas galima pristatyti kartu kaip du skirtingus požiūrius į tą pačią problemą, tai gali padėti vaikams į viską pažvelgti iš skirtingų pozicijų.

2. Epistemologija nagrinėja žinias ir su jomis susijusias teorijas. Tokie klausimai kaip „Iš kur mes žinome tai, ką žinome? Ar mūsų pojūčiai yra patikimi?“ yra susiję su epistemologinių filosofinių tyrimų sritimi. Šiai kategorijai priskiriami tokie autoriai kaip **Deividas Hiomas, Džonas Lokas, Imanuelis Kantas ir Edita Štein**.

Deividas Hiomas ir Džonas Lokas buvo priskirti epistemologijos kategorijai, nes jie

atstovauja dialogui, apimančiam skirtingo pobūdžio filosofijos mintis. LOKAS buvo empirikas, t. y. tikėjo, kad viskas įgyjama apmąstymais ir patirtimi, buvo griežtai nusistatęs prieš įgimtas idėjas. HiUMAS taip pat buvo empirikas, tačiau jis tikėjo principais, pavyzdžiui, priešastingumu. Abu filosofus galima analizuoti kaip du empirikus, turinčius skirtingą požiūrį į epistemologiją. HiUMO ir LOKO požiūriai į daugelį filosofinių klausimų buvo įdomūs, o jų biografijos, atrodo, turi daug įdomių aspektų, pavyzdžiui, LOKO gyvenime būta įdomių nuotykių, pavyzdžiui, pabėgimas į Nyderlandus, įtarus išdavystę, grįžimas po šlovingosios revoliucijos ir susitikimas su Niutonu. HiUMO empirizmas Šviečiamojo amžiaus laikotarpiu ir LOKO darbas apie pažinimo formas ir metodus buvo nepaprastai svarbūs, ir vėliau mąstytojai jo darbais rėmėsi ar kritikavo.

Immanuelis Kantas. Nors I. Kantas gali būti laikomas pernelyg sudėtingu ir sunkiai paaiškinamu 10-14 metų amžiaus vaikams, jis neabejotinai yra puikus filosofas, ypač epistemologijos srityje. Kanto epistemologijos srities darbai yra gana platūs, vis dėlto pastaruoju metu mokslininkai daugiau dėmesio skiria tiems Kanto epistemologijos aspektams, kurie atspindi platų episteminių nuostatų spektrą: tikėjimą, pritarimą, nuomonę, pažinimą, t. y. temoms, kurios galėtų būti naudingos mūsų tikslinei amžiaus grupei.

Edita Štein – viena iš dviejų pasirinktų filosofijų moterų, kurios biografija ir įtaigi istorija yra įdomi ir tinkama 10-14 metų amžiaus grupei. Edita Štein priskirta epistemologijos skyriui, nes jos darbai atspindi empatijos fenomenologiją – kaip mes pažįstame kitus. Vaikai galės tyrinėti empatijos temą.

3. Etika diskutuoja apie vertybes, keldama tokius klausimus: „Kaip rasti laimę?“ „Ar galima būti savanaudžiu?“. Šiai kryptiai atstovauja **Džeremis Bentamas, Džonas Stiuartas Milas, Immanuelis Kantas** ir **Flipa Fut**.

Džeremis Bentamas laikomas utilitarizmo pradininku ir filosofu, kuris laimę apibrėžė kaip malonumo siekimą ir skausmo nebuvimą. **Džonas Stiuartas Milas** buvo utilitarizmo tęsėjas, plėtojęs didžiausios laimės principą, apibrėžęs malonumo lygius.

Immanuelis Kantas pasirinktas atstovauti etikai ir epistemologijai. Nors gali būti sudėtinga

abi šias sritis nagrinėti su tuo pačiu filosofu, Kanto etikos pagrindas yra „kategorinio imperatyvo“ sąvoka, svarbi mūsų moralės suvokimui.

Filipa Fut buvo pradininkė, rašiusi apie praktinės etikos iššūkius, įskaitant eutanaziją ir abortus. Ji laikoma viena iš šiuolaikinės dorybių etikos pradininkių. Fut atmeta konsekvencialistines vertybių teorijas, pavyzdžiui, utilitarizmo, dėl priežasčių, kurios paaiškėja tik vėlesnėse publikacijose. Jos filosofija galėtų prisidėti prie klausimų kėlimo ir bandymų rasti atsakymus į šiuolaikinės etikos klausimus.

4. Estetika – tai filosofinė studija apie grožį ir skonį, dažnai siejama su meno filosofija (Scuton ir Munro, 2020). Estetika „nagrinėja ne tik meno prigimtį ir vertę, bet ir reakcijas į natūralius objektus, kurie apibūdinami gražių ir negražių dalykų kalba“ (Scuton & Munro, 2020). Estetikai svarbūs tokie klausimai, kaip, pvz: „Kas yra grožis? Kas yra prigimtis ir meno funkcija? Kas yra estetinis vertinimas? Kas yra subjektyvumas?“ Bus pristatyti svarbiausi **Frydricho Nyčės, Artūro Danto ir Teodoro Adorno** kūriniai bei įdomūs faktai iš jų biografijų.

Frydrichas Nyčė yra vienas iš ryškiausių estetinės filosofijos figūrų, nes menas jo darbuose buvo labai svarbus. Nors jo pažiūros gali būti laikomos filosofiškai pesimistinėmis, idėjos, kaip, pasitelkus meną, pabėgti nuo pesimizmą keliančios tikrovės, gali būti įkvėpimo šaltinis. Supažindindami 10-14 metų jaunuolius su F. Nyčės estetikos filosofija, galėtume paskatinti juos domėtis filosofiniais klausimais, bandyti ieškoti atsakymų pasitelkiant meną ir skatinti gebėjimą išvelgti paslėptą grožį net ir mažuose kasdieniauose dalykuose.

Teodoras Adorno – šiuolaikinis filosofas, atstovaujantis Frankfurt'o mokyklai, artimai „socialinei filosofijai“, kuri supažindina su ekonomikos klausimais, sociologija ir politika. Nors Frankfurto mokykla yra sudėtinga tema, ypač jaunesnei auditorijai, Adorno filosofija yra geras būdas atskleisti skirtingus šiuolaikinės filosofijos požiūrius.

Artūras Danto nustatė istorijos filosofijos galimybių ribą. Savo veikuose jam pavyko išryškinti marginalines žmogaus veiklos savybes. Danto siekė prasmingai priartėti prie istorijos filosofijos, veikdamas priešingai tuo metu vyravusiems teiginiams apie istorijos

prognozavimą.

Aptariami filosofai, projektą įgyvendinančio konsorciumo nuomone, yra tinkami supažindinti jaunuolius su filosofija. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad šiame sąrašė didžioji dauguma filosofų yra vyrai. Atliekant tyrimus, kuriais buvo remiamamsi stengiantis atrinkti tinkamiausius atitinkamas filosofines šakas reprezentuojančius filosofus, paaiškėjo, kad moterų filosofų buvo labai nedaug. Šį didžiulį lyčių disbalansą akademinėje filosofijoje tikriausiai lėmė tai, kad moterims paprastai nebuvo suteikiama galimybė publikuoti savo darbus, ypač XVII-XIX a. Net jei ir buvo suteikta galimybė rašyti filosofinius darbus, jos susidurdavo su daugybe sunkumų, bandydamos darbus publikuoti ar būti vertinamos taip pat rimtai kaip filosofai vyrai. Moterų filosofų ėmė daugėti XX a., tačiau dauguma jų darbų buvo susiję su politine filosofija, kuri 10-14 metų vaikams gali būti nelabai tinkama ir sunki tema. Vis dėlto konsorciumas galiausiai pasirinko dvi moteris filosofes, kurių epistemologijos ir etikos teorijos, manome, puikiai vaikams reprezentuoja pasirinktas filosofijos šakas. Labai panaši problema susijusi ir su rasinių bei etninių mažumų filosofais, kurie taip pat nepakankamai atstovaujami.

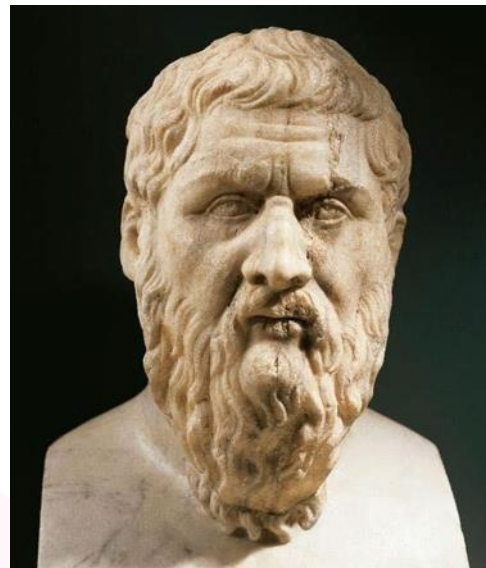

14.1 Metafizikos filosofai

14.1.1 Platonas (428/427–348/347 pr. m. e.)

i. Biografija

Platonas yra vienas žinomiausių ir plačiausiai skaitomų bei studijuojamų senovės graikų filosofų (Brickhouse ir Smith, n.d.). Jis gimė Atėnuose 428 arba 427 m. pr. m. e. (Brickhouse and Smith, n.d.).

12 paveikslėlis. Platonas, marmurinis biustas, autorius nežinomas, šaltinis: Britannica.com

Platonas buvo Sokrato mokinys ir Aristotelio mokytojas. Nors daugiausia įtakos turėjo Sokratas, kurio idėjas ir metodus Platonas perteikė ir plėtojo, nemažai veikė ir Heraklitas, Parmenidas, pitagoriečiai (HISTORY, 2009; Brickhouse ir Smith, n.d.). Vis dėlto Sokrato filosofinė veikla tapo Platono filosofijos atspirties tašku (Meinwald, 2018).

387 m. pr. m. e. Platonas Atėnuose įkūrė *Akademiją*, dažnai vadinamą pirmuoju pasaulyje universitetu, kuriame mokėsi daug įtakingų filosofų, pavyzdžiui, Aristotelis, čia studijavęs 20 metų (HISTORY, 2009; Brickhouse and Smith, n.d.). Prieš įkurdamas *Akademiją*, visą savo gyvenimą Platonas daug keliavo, gyveno Kirėnijoje, Italijoje, Sicilijoje ir Egipte.

13 paveikslėlis. „Atėnų mokykla“, Rafaelis, 1509-1511 m., šaltinis: Raymond Yee, Wordpress.org.

Platonas mirė 348 arba 347 m. pr. m. e., būdamas maždaug 80 metų amžiaus. Pasak Diogeno raštų, Platonas buvo palaidotas *Akademijoje*, tačiau archeologiniai tyrimai jo kapo dar neaptiko (Brickhouse ir Smith, n.d.).

Šiek tiek įdomus faktas, kurį verta paminėti apie Platoną, yra tas, kad jo gimimo vardas iš tikrųjų buvo Aristoklis, pagal jo senelio pavardę (Brickhouse and Smith, n.d.). Vardas „Platonas“, matyt, pradėtas vartoti kaip pravardė (nuo graikiško žodžio *platos*, *platis*, reiškiančio „platus“), kurią jam davė imtynių mokytojas arba dėl kūno sudėjimo, arba dėl stiliaus platumo, arba net dėl kaktos pločio (ibid).

ii. Platonas ir metafizika

Platono filosofija turėjo įtakos daugumai kitų įvairių sričių filosofų, įskaitant metafiziką. Platono metafizikos esmę sudaro jo garsioji „Formų teorija“ (Devereux, 2003, p. 75).

Pagal šią teoriją egzistuoja aukštesnė tikrovė, esanti anapus kaitos pasaulio, kurį pažįstame per patyrimą (Devereux, 2003, p. 75). Šią aukštesniąją tikrovę sudaro Formos – amžinos, nekintančios esybės, kurias galima suvokti intelektu, o ne jaslėmis. Taigi bet kokią tikrovę, kuria pasižymi mūsų patirties pasaulis, kyla iš šių Formų (ibid). „Tikraisiais“ Platonas laiko ne tuos dalykus, kurie yra nuolatiniai ir nekintantys, bet tuos, kuriuos galima pažinti ir suprasti (ibid).

Be to, Platono filosofija metafizikoje taip pat labai ryškiai atsispindi jo garsiausiame veikale „Respublika“, kuriame etika, politinė filosofija, moralinė psichologija, epistemologija ir metafizika sujungiamos į tarpusavyje susijusią ir sistemingą filosofiją (Brickhouse ir Smith, n.d.). „Respublika“ yra ilgas dialogas apie teisingumo prigimtį. Dauguma Platono raštų yra dialogų formos, kuriuose pagrindinis kalbėtojas yra Sokratas. „Respublikoje“ Platonas gina teisingą gyvenimą ir jo esminį ryšį su laimingu gyvenimu (Brickhouse and Smith, n.d.). Vienas iš „Respublikoje“ vaizduojamų dialogų yra gerai žinoma „Olos alegorija“.

„Olos alegorijos“ veiksmas vyksta švietimo ar net filosofinio švietimo kontekste (Lodhi, 2017). Ji atspindi du dalykus, pirma, ji atspindi Platono pasakojimą apie tikrovės prigimtį ir jos esmės supratimą, antra, tai pamoka apie tai, ką daro filosofija, t. y. atskleidžia tikrąją daiktų prigimtį (Hubbard, 2020).

14 paveikslėlis. Platono „Olos alegorija“, autorius – 4edges, šaltinis: Vikipedija.org

Alegorija¹⁵ pradedama tuo, kad keli kaliniai pririšami oloje prie sienos. Jų kaklai taip pat surišti, todėl jie negali pasukti galvos. Jie mato tik sieną, ant kurios šešėlius meta daiktai. Šiuos daiktus prie ugnies neša kiti žmonės, tačiau kaliniai to nežino. Jie visą gyvenimą gyveno toje oloje, atsirėmę į sieną, todėl tai yra jų pasaulis ir viskas, ką jie žino. Šešėliai yra jų tikrovė, nes tai viskas, ką jie yra patyrę. Kaliniai galvoja, kad supranta juos supančią tiesą, nes lengvai gali nuspėti, ką šešėliai padarys. Kai vienas iš kalinių išeina į laisvę ir pamato, kad tai, ką jie matė visą gyvenimą, buvo tik tikrų objektų šešėliai. Kalinys supranta, kad visa jų tikrovė buvo tik tikrosios tikrovės šešėlis (Lodhi, 2017; Hubbard, 2020). Kalinys palieka olą ir leidžiasi tyrinėti tikrojo pasaulio. Pirmiausiai jį apakina saulė, nes jis visą gyvenimą gyveno tamsoje, bet paskui jis pastebi, kad saulė viską apšviečia, kaip ir protas nušviečia tikrąją daiktų prigimtį. Atradęs tikrąjį pasaulį, jis grįžta į olą papasakoti kitiems kaliniams. Tačiau išvydęs tikrąjį pasaulį, jis sunkiai įžvelgia šešėlių pasaulį. Tai sukelia kitų kalinių patyčias, kurie išlaisvintą kalinį laiko kvailiu. Išlaisvintasis kalinys kvestionuoja jų pasaulį, šešėlinį pasaulį, ir dėl to jie ima grasinti, bet ka patogiausiai jaučiasi savo nežinojime, nenorėdami būti išlaisvinti (Lodhi, 2017; Hubbard, 2020).

Šioje alegorijoje gausu simbolių ir metaforų, kurios parodo Platono požiūrį į tikrovę. Kalinio išlaisvinimas simbolizuoja filosofijos ir proto darbą. Taigi olos alegorija parodo, kad nepraktikuodami filosofijos mes liekame tamsoje. Kitų kalinių pasišaipymas iš išlaisvinto kalinio rodo, kad mūsų filosofinė kelionė kartais gali nuvesti mąstymą kryptimi, kuriai visuomenė nepritaria (Velasquez, n. d.; Lodhi, 2017).

Apskritai Platono „Olos alegorija“ apima jo formų teoriją ir gali būti puikus įvadas į metafiziką, nes, remdamiesi formų teorija, jaunuoliai suabejos mums žinomą fiziniu pasauliu ir pažvelgs į jį iš kitos pusės. Jie galės aptarti „buvimo“ ir egzistencijos temą, nes, pagal šią teoriją, niekas tiesiog neegzistuoja, „būti reiškia būti kažkuo“ (Devereux, 2003, p. 75). Tai padės mokiniams lavinti samprotavimo įgūdžius, mokytis matyti daiktus kitaip ir priimti, kad yra kitokių būdų matyti daiktus nei tie, prie kurių jie įpratę. Alegorijos apie olą iliustratyvumas leis vaikams patirti „išlaisvinto kalinio“ būseną – palikti tamsią olą

¹⁵ Vaizdo įrašą, puikiai iliustruojantį olos alegoriją, galima rasti: <https://www.youtube.com/watch?v=UQfRdI3GTw4>.

ir eiti tirti pasaulio tikrovę.

14.1.2 Renė Dekartas (1596–1650)

i. Biografija

Renė Dekartas gimė 1596 m. kovo 31 d. La Haye, Turine, Prancūzijoje, buvo matematikas, mokslininkas ir filosofas. Jis dažnai laikomas „moderniosios filosofijos tėvu“, nes pirmasis atsisakė scholastinio aristotelizmo, suformulavęs pirmąją modernią proto ir kūno dualizmo versiją, taip pat skatino kurti naują mokslą, pagrįstą stebėjimais ir eksperimentais (Watson, 2022; IEP, n.d.).

15 paveikslėlis. Renė Dekarto portretas, Frans'as Hals'as, 1648 m. Šaltinis: Wikimedia Commons

Dekartą augino jo močiutė iš motinos pusės La Haye mieste, o paskui jo dėdės iš Šatelro. 1606 m. jis buvo išsiųstas į La Flešo jezuitų kolegiją, kurioje jaunuoliai buvo ruošiami karinei inžinerijai, teismams ir valstybės administracijai (Watson, 2022). 1616 m. Puatje jis įgijo teisės magistro laipsnį. Baigęs studijas, 1619-1628 m. Dekartas keliavo po Šiaurės ir Pietų Europą.

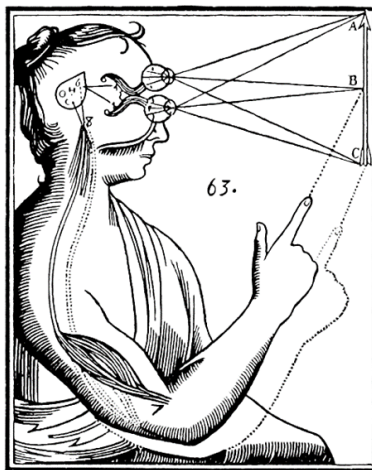
Dekartas mirė 1650 m. vasario 11 d. Stokholme, Švedijoje, nuo plaučių uždegimo. 1667 m. Romos katalikų bažnyčia įtraukė Dekarto veikalus į *Index Librorum Prohibitorum*,

lotyniškai – „Draudžiamų knygų indeksą“, nes laikė jį jezuitu ir papistu, kitaip tariant ateistu (Watson, 2022).

ii. Dekartas ir metafizika

Pasak Dekarto, žinios turi būti pagrįstos protu (Tim, 2012). Tai galima suprasti taip, kad žinias galima įgyti tik tada, jei žmogus mąsto, o tai, kaip matėme anksčiau, yra vienas iš pagrindinių FV prioritetų, t. y. mokyti vaikus mąstyti.

16 paveikslėlis. René Dekarto piešinys, vaizduojantis epifizės funkciją. Šaltinis: Wikimedia Commons

Veikale „Apmąstymai apie pirmąją filosofiją“ Dekartas pateikia metafizinės sistemos aprašymą ir bando įrodyti Dievo egzistavimą bei sielos nemirtingumą (Watson, 2022). Jis nustatė naujus episteminius pagrindus garsia fraze *mąstau, vadinasi, esu* („*Cogito, ergo sum*“). Remdamasis šiuo samprotavimu, Dekartas sukūrė teoriją, kad protas ir kūnas yra skirtingi, ir skatino kurti naują mokslą, pagrįstą stebėjimu ir eksperimentu (Watson, 2022; IEP, n.d.). Šią teoriją, vadinamą „proto ir kūno dualizmu“, jis pirmą kartą suformulavo savo veikale „Filosofijos principai“, kuriame fizika jungiama su metafizika (Watson, 2022).

Pagal šią teoriją protas yra protinė, nemateriali substancija, o kūnas – materialinė, fizinė substancija, kurią priešingai veikia žmogaus protas (Watson, 2022). Todėl jis manė, kad žmogus yra proto ir kūno sąjunga – dvi skirtingos medžiagos, kurios sąveikauja epifizėje, todėl manė, kad kūno veiksmai „yra reflekso lanko, kurį inicijuoja išoriniai dirgikliai, rezultatas“ (Watson, 2022). Pavyzdžiui, protas nori, kad ranka būtų pakelta, ir

tai sukelia jos pakėlimą, tačiau gavęs smūgį plaktuku į ranką arba prisilietęs prie ugnies, protas pajunta skausmą (Britannica, 2018).¹⁶

17 paveikslėlis. „Kelio skausmo iliustracija 1664 m. Renė Dekarto veikale „Traite de l'homme“ („Traktatas apie žmogų“). Šaltinis: Wikimedia Commons

Apibendrinant galima teigti, kad proto ir kūno problema kelia nemažai klausimų, kurie gali paskatinti vaikų kritinį mąstymą, kad jie bandytų rasti atsakymus į šiuos klausimus ir net patys galėtų kurti teorijas. Pavyzdžiui, remiantis proto ir kūno problema kyla sąmonės klausimas, t. y.: „Kas yra sąmonė ir kaip ji susijusi su protu ir kūnu?“, taip pat klausimai apie save: „Kas yra savastis? Kaip ji susijusi su protu ir kūnu?“ (Robinson, 2020).

Galiausiai, supažindindami vaikus su šia teorija, jie galės geriau suprasti kitų filosofų teorijas, taip pat padės jiems kitaip pažvelgti į juos supančius dalykus ir pabandyti atsakyti į egzistencinius klausimus.

14.1.3 Baruchas Spinoza (1632–1677)

i. Biografija

Baruchas Spinoza (dar žinomas kaip Bento arba Benedictus de Spinoza) – žydų kilmės olandų filosofas, gimęs 1632 m. lapkričio 24 d. Amsterdame, turtingų Portugalijos žydų pirklių šeimoje (Deleuze, 1988).

¹⁶ Šio paveikslėlio aprašymas: „Ilgas pluoštas, einantis nuo pėdos iki galvos ertmės, traukiamas karščio ir išskiria skystį, dėl kurio raumenys susitraukia“.

18 paveikslėlis. Benedikto de Spinozos portretas, apie 1665 m. Šaltinis: Wikimedia Commons

1654 m. mirus tėvui, B. Spinoza kartu su broliu perėmė šeimos verslo atsakomybę (Deleuze 1988). Vėliau jis atsisakė šeimos verslo, kad išmoktų gaminti lęšius ir taptų optikos srities amatininku, kartu pasinerdamas į filosofines studijas (Deleuze 1988). 1656 m. jis buvo ekskomunikuotas iš savo Portugalijos žydų bendruomenės Amsterdame, gavęs *heremą* (aukščiausią žydų bendruomenės pasmerkimo formą, kuri reiškia visišką asmens pašalinimą iš žydų bendruomenės) po to, kai buvo kaltinamas dėl grėsmės padorumui ir moralei (Nadler 2020). Tačiau nėra jokių įrodymų, rodančių, kad Spinoza iš tiesų padarė ką nors iš to, kuo buvo kaltinamas, ir kuo konkrečiai šie kaltinimai pasireiškė, tačiau Spinozos skaitytojai gali numanyti, kad šių kaltinimų šaltinis – jo filosofinės pažiūros į Dievą, religiją, judėjiskas ir krikščioniškas vertybes, sielą ir t. t., kurios skyrėsi nuo tuometinių žydų bendruomenės pažiūrų.

19 paveikslėlis. Ekskomunikuotas Spinoza, Samuel'io Hirszenberg'o paveikslas, 1907 m. Šaltinis: Wikimedia Commons

Ekskomunikuotas Spinoza pasikeitė vardą iš hebrajiškojo Barucho į lotyniškąjį Benediktas, kuris reiškia „palaimintas“ (Popkin 2022). 1661 m. Spinoza persikėlė iš Amsterdamo į Reinsburgo priemiestį Nyderlanduose po to, kai jį bandė nužudyti peiliu išeinantį iš teatro (Deleuze 1988; Popkin 2022). Spinoza mirė 1677 m. vasario 21 d., būdamas 44 metų, dėl plaučių ligos, kurią tikriausiai sukėlė įkvėptos lęšių šlifavimo stiklo dulkės (Popkin, 2022).

ii. Spinoza ir metafizika

Kai kurių autorių vadinamas „ateistu“ Spinoza siekė asmeninę dievybę pakeisti Dievu arba Gamta, kurie Spinozai yra tapatūs (Garrett 1995). Būdamas aršus populiariosios religijos kritikas, jis stengėsi atskirti Dievą nuo prietarų, o Šventojo Rašto aiškinimą – nuo antgamtinio apreiškimo. Jis „kritikavo populiariąją religiją kaip rimtą pavojų valstybės taikai ir stabilumui“, o didžiąją savo darbo dalį skyrė Šventojo Rašto aiškinimui ir pasisakė už visišką religijos laisvę (Garrett 1995). Būdamas psichologinis egoistas, jis laikėsi nuomonės, kad individai vadovaujami tik savo interesais, iš to galima daryti išvadą, kad Spinozai žmogus vertingas tiek, kiek jis naudingas kitiems, tuo pat metu jis buvo „meile ir draugyste grindžiamos žmonių bendruomenės“ šalininkas (ibid).

Kaip ir daugelio kitų XVII a. filosofų, Spinozos, rašymo stilių ir metodologiją galima apibūdinti kaip analitinę. Apibūdinimas „analitinis“ čia nurodo argumentacinį Spinozos stilių ir metodologiją, kai propozicijos pateikiamos argumentų forma, suskirstant jas į prielaidas ir išvadas; jo argumentai paprastai pateikiami kaip „įrodymai“ po kiekvienos propozicijos (žr. de Spinoza, 2018). Toks Spinozos rašymo stilius leidžia filosofijos naujokams jaunuoliams mokytis kai kurių pagrindinių logikos sąvokų, o paskui šias sąvokas taikyti logiškai nagrinėjant pateiktas propozicijas ir vertinant jas pagal jų pagrįstumą, protingumą, stiprumą ir įtikinamumą. Taip jaunieji mokiniai susipažįsta su vienu iš filosofijos pagrindų – loginiu ir argumentuotu mąstymu. Didelę dalį istorinės filosofijos raidos galima laikyti kritiniu filosofų filosofinių idėjų, sąvokų, sistemų ir metodų priėmimu, interpretavimu ir plėtojimu kitų filosofų, taip pat jų (ne)supratimą apie kitus filosofus ir jų kritinį atitikimą. Todėl kritinis mąstymas ir samprotavimas yra svarbi priemonė filosofams, filosofijos tyrinėtojams, taip pat filosofijos studentams, norintiems permąstyti ir suprasti įtakingų filosofų mintis jų istoriniame, socialiniame ir politiniame kontekste. Todėl loginis ir argumentacinis mąstymas yra svarbūs filosofijos pradžiamokslio pradžiamokslis, kuris suteiks jiems įrankių, leidžiančių kritiškai vertinti įtakingų mąstytojų pateiktas idėjas ir argumentus.

Kaip ir daugumą filosofų, Spinozą sunku priskirti vienai ar dviem filosofijos sritims. Nors Spinozos veikale *Etika, įrodyta geometrijos būdu* (*Ethica ordine geometrico demonstrata* 1660–75) daugiausia dėmesio skiriama etikai, šis veikalas pradedamas nuo Spinozos metafizikos ir pereina prie Spinozos pažinimo teorijos (epistemologija), kuri yra susijusi su jo metafizika, nes jo metafizika ir epistemologija yra susijusios su jo etika. Šiame veikale Spinoza siekė parodyti savo etines doktrinas, kylančias iš metafizinių principų (Garrett 1995). Panašiai ir jo *Teologinis-politinis traktatas* (*Tractatus theologico-politicus*, lietuvių kalba 2017) apie religijos ir valstybės santykį, apima tiek religijos filosofijos ir politinės filosofijos, tiek etikos ir metafizikos sritis.

Viena iš Spinozos metafizikos temų yra *aiškinamasis racionalizmas* (Bennett 1995). Šiuo terminu Spinoza norėjo sutapatinti loginę arba absoliučią būtinybę su priežastiniu būtinumu (Bennett 1995). Vadovaujantis šiuo samprotavimu, tai, kas galiojančiuose

argumentuose sieja prielaidas su išvadomis, yra susiję su tuo, kas būtina, lygiai taip pat, kaip ir ryšys tarp pasekmės ir priežasties yra susijęs su tuo, kas būtina.

Kita Spinozos keliamą metafizikos temą yra „sąvokų dualizmas“ (Bennett 1995); ši tema paveldėta iš Dekarto proto ir kūno dualizmo. Remdamasis ta pačia Dekarto prielaida, kad materija ir protas yra dvi kokybiškai skirtingos esybės, Spinoza taip pat teigė, kad fizinių daiktų materialūs aspektai ir aspektai, susiję su žmogaus protu ar mąstymu, visiškai nesutampa (Bennett 1995). Todėl Spinoza buvo „substancijos monistas“, teigęs, kad egzistuoja tik vienos rūšies substancija, iš kurios kyla visi kiti gyvi ir negyvi daiktai. Šią substancijos rūšį jis priskyrė Dievui arba gamtai (Bennett 1995). Spinoziškasis „substancijos monizmas“ tinka Spinozos „proto ir kūno tapatumo teorijai“. Pagal šią teoriją, kurią pateikia naujesni tapatybės teoretikai, „psichikos reiškiniai, pavyzdžiui, skausmas, yra tapatus neuronų būsenoms, tarkime, C skaidulų degimui“ (Schmidt 2009). Akivaizdus iššūkis šiai teorijai yra tai, kad skausmas ir C skaidulų sužadinimas, atrodo, yra du kokybiškai skirtingi reiškiniai (Schmidt 2009). Tapatumo teoretikai šį skirtumą aiškina kaip susijusį su skirtingomis mūsų galimybėmis susipažinti su šiais reiškiniais (Schmidt 2009). Viena vertus, mes turime „vidinę“ prieigą prie skausmo, nes skausmą jaučiame tiesiogiai; kita vertus, turime „išorinę“ prieigą prie C skaidulų sužadinimo, naudodamiesi mokslinėmis priemonėmis ir savo jutiminiu suvokimu (Schmidt 2009). Taip Spinoza nesusiduria su ta pačia problema, kaip Dekartas, būtent su proto ir kūno sąveikos paaiškinimo problema. Ši problema Spinozai nekyla, nes „substancijų monizmas“, priešingai nei Dekarto „substancijų dualizmas“, psichikos ir kūno būsenas traktuoja kaip vieną, kilusią iš tų pačių substancijų (Schmidt 2009).

14.2 Epistemologijos filosofai

14.2.1 Deividas Hiumas (1711–1776) ir Džonas Lokas (1632–1704)

i. Biografijos

Deividas Hiumas – škotų filosofas, istorikas ir ekonomistas, laikomas vienu didžiųjų empirizmo filosofų. Nors jis buvo viena įtakingiausių antikinės ir moderniosios filosofijos figūrų, savo gyvenimo laikotarpiu jis buvo populiariesnis kaip istorikas ir eseistas. Mokslininkai ir rašytojai yra parašę daugybę studijų apie jo biografiją ir darbus, tarp jų Ernest'o C. Mossner'io *The Life of David Hume*, Charles'o W. Hendel'io *Studies in the Philosophy of David Hume* ir Farhang'o Zabeeh'o *Hume, Precursor of Modern Empiricism* (Cranston & Jessop, 2019).

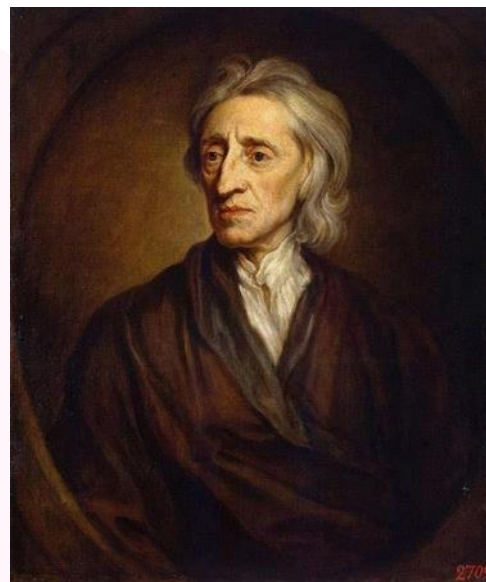
20 paveikslėlis. Deividas Hiumas, aliejus ant drobės, dailininkas Allan Ramsay, 1766 m. Šaltinis: Britannica.com

Hiumas buvo priimtas į Edinburgo universitetą, kai jam buvo 10 metų (o minimalus amžius, nuo kurio buvo galima įstoti, paprastai buvo 14 metų). Nepaisydamas šeimos reikalavimų studijuoti teisę, studijavo filosofiją. Studijuodamas jis negerbė universiteto profesorių, nes manė, kad viską galima rasti knygose. Todėl metė universitetą ir jo nebaigė. Nepaisant to, žinoma, kad beveik 10 metų praleido mokydamasis – skaitydamas ir rašydamas. Dėl intensyvaus darbo jį ištiko nervų sutrikimas, kuris buvo vadinamas „mokymosi liga“.

Kad atsigautų, Hiumas stengėsi gerai maitintis, o tarp draugų garsėjo kaip maisto mėgėjas, ypač mėgęs sūrį¹⁷. Visame pasaulyje garsų filosofinį veikalą *Žmogaus prigimties traktatas* (*A Treatise of Human Nature*) parašė būdamas 26 metų. Hiumas mirė 1776 m. nuo žarnyno vėžio.

Džonas Lokas – anglų filosofas ir politikos teoretikas. Kilęs iš liberalios šeimos, Džonas Lokas augo novatoriškų idėjų aplinkoje. Jį traukė aprašomasis mokslas ir medicina ir įgijo profesionalaus gydytojo išsilavinimą. Likimas jį suartino su Anglijos valdančiais sluoksniais ir nukreipė valdininko bei politiko keliu. Nuo 1667 m. draugavęs su žymiu valstybės tarnautoju lordu Shaftesbury, dalijosi permainingu jo gyvenimo likimu kol šis buvo valdžioje, ėjo aukštas pareigas, o po jo politinio žlugimo 1675 m. Lokas paliko šalį ir grįžo po 1688 m. revoliucijos. Tuo metu politikai įgyvendino jo idėjas, o Kantas Loką pavadino „intelektualiniu fiziologu“. Jo filosofinis mąstymas buvo artimas šiuolaikinio mokslo įkūrėjams, ypač Robert’ui Boyle’ui, serui Izaokui Niutonui ir kitiems Karališkosios draugijos nariams (Rogers, 2018).

21 paveikslėlis. Džonas Lokas, aliejus ant drobės, seras Godfrey Knelleris, 1697 m.; Ermitažas, Sankt Peterburgas.

Albumas/Alamy. Šaltinis: Britannica.com

Lokas senąją metafizinę programą pakeitė epistemologine programa, pagal kurią filosofijos uždavinys – pažinti ne mūsų būtį, o mūsų būties sampratas. Ji turi paaiškinti

¹⁷ <https://factsking.com/historical-people/david-hume-facts/>

pažinimą, jo prigimtį, patikimumą ir ribas: iš principo šis uždavinys prieinamas mokslui, tačiau, būdamas universalus, jis taip pat yra filosofinis. Taigi filosofija dabar reiškia ne požiūrį į pasaulį, o požiūrį į save.

Loko argumentai buvo labai paprasti ir visiems suprantami, tačiau jie turėjo labai daug įtakos: jis įkvėpė ir Europos Apšvietos epochą, ir Jungtinių Amerikos Valstijų Konstituciją, suformulavo konstitucinės valstybės principus – valdžios pasidalijimą ir daugumos teisę į valdžią (Tuckness, 2020).

Loko politinė mintis grindžiama visuomeninės sutarties tarp piliečių samprata ir tolerancijos svarba, ypač religijos srityje. Tokio pobūdžio filosofinės pažiūros ir idėjos kilo ne iš knygų, o iš jo gyvenimo patirties. Praktinei filosofijai Loko kėlė tris reikalavimus: pirma, kad moksliniai tyrimai būtų susiję su gyvenimu; antra, kad jie turėtų psichologinį pagrindą; trečia, kad kiekvienas žmogus turėtų teisę laisvai reikšti savo mintis ir priimti sprendimus. Pedagogikoje jis reikalavo atsižvelgti į vaikų individualumą.

Įdomus faktas, kurį verta paminėti apie Džoną Loką, yra tai, kad tėvas pradžioje jį mokė namuose, vėliau Vestminsterio mokykloje jis studijavo arabų, hebrajų, graikų ir lotynų kalbas, bakalauro ir magistro laipsnį įgijo Oksfordo universitete, kur studijavo filosofiją, logiką ir kitus susijusius kursus. Vėliau susidomėjo medicina, įgijo dar vieną bakalauro laipsnį 1675 metais. Džonas Loko buvo asmeninis lordo Anthony Ashley Cooper'io, Shaftesbury grafo, gydytojas, nes lordui Cooper'ui padarė įspūdį jo darbai¹⁸.

Jis parašė monumentalius veikalus „Esė apie žmogaus supratimą“, „Du traktatai apie valdžią“ ir „Laiškas dėl tolerancijos“, kuriuose nagrinėjo filosofijos, politikos ir religijos klausimus. Kiti jo darbai: „Krikščionybės pagrindas“, „Keletas minčių apie švietimą“ ir kt. „Du traktatai apie valdžią“ laikomi vienu geriausių jo darbų. Džonas Loko šiuos pagrindinius darbus parašė sulaukęs 60 metų.

ii. Hiumo ir Loko epistemologija

¹⁸ <https://factsking.com/historical-people/john-locke-facts/>

Hiumas ir Lokas laikomi empirikais, tačiau jie vadovaujasi skirtingais požiūriais. **Deividas Hiumas** filosofiją laikė eksperimentiniu mokslu apie žmogaus prigimtį. Savo pirmajame veikle „*Žmogaus prigimties traktatas*“ (*A Treatise of Human Nature*, 1739-1940) D. Hiumas aiškina idėjų apie erdvę, laiką ir priežastingumą kilmę iš juslinės patirties. Jis analizuoja efektyvius arba emocinius proto aspektus, pabrėžia proto vaidmenį ir „moralinį gerumą“ apibūdina „jausmais“ – pritarimu arba nepritarimu, kuriuos žmogus patiria svarstydamas žmogaus elgesį, atsižvelgdamas į jam pačiam arba kitiems priimtinas arba nepriimtinas pasekmes (Cranston & Jessop, 2019).

Nepaisant to, kad jo *Dialogai apie prigimtinę religiją* (*Dialogues Concerning Natural Religion*, 1779) buvo atmesti, Hiumas padarė išvadą, kad „mes neturime žinių apie „aš“ kaip nuolatinį patyrimo subjektą, taip pat neturime žinių apie jokią „būtiną ryšį tarp priežastinių susijusių įvykių“ (Cranston ir Jessop, 2019). Hiumo filosofija turėjo įtakos Imanueliui Kantui, Džeremiui Bentamui ir daugeliui kitų mąstytojų.

Kiti garsūs D. Hiumo darbai: *Tyrimas apie moralės principus* (1751), *Tyrimas apie žmogaus supratimą* (1758) ir *Dialogai apie prigimtinę religiją* (išleisti 1779 m. po mirties). Jis taip pat parengė politinės ekonomijos (1752 m. *Politiniai pasvarstymai*) ir istorijos (daugiatomė *Anglijos istorija*, 1754–1962 m.) veikalus (Cranston ir Jessop, 2019).

Deividas Hiumas garsėja prozos elegancija, radikaliu empirizmu, religijos skepticizmu, kritišku priežastingumo aiškinimu, natūralistine proto teorija, teze, kad „protas yra... aistrų vergas“, taip pat tuo, kad pažadino Imanuelį Kantą iš „dogmatinio snaudulio“, kaip pripažino pats Kantas. Hiumas pasisakė prieš įgimtas idėjas (idėjas, kurios tariamai yra įgimtos žmogaus protui¹⁹), teigdamas, kad pasikartojanti patirtis gimdo mūsų įsitikinimą, jog viskas vyksta taip, kaip mums sako mūsų įpročiai (Morris ir Brown, 2019).

Džonas Lokas taip pat prieštaravo įgimtų idėjų egzistavimui, tačiau, priešingai nei Hiumas, parodo, kad visos, išskyrus „nereikšmingas“, žmogaus idėjos gali būti išvestos iš pojūčių arba refleksijos (proto operacijų stebėjimo), ir analizavo, kaip žinojimas gali būti

¹⁹ <https://www.britannica.com/topic/innate-idea>

apibrėžtas kaip idėjų atitikimo ar sąsajų tarp jų suvokimas (Rogers, 2018).

Vienas iš žymiausių ir reikšmingiausių Džono Loko darbų yra *Esė apie žmogaus intelektą* (1689 m.), kuriame jis išplėtojo savo idėjų teoriją ir aprašė žmogiškojo pažinimo kilmę iš patirties (Rogers, 2018). Šiame veikle jis taip pat analizavo pažinimą, įskaitant jo šaltinius ir ribas, sąmonės veiklą ir suformulavo empirizmo principus (Rogers, 2018). Taikydamas psichologinį genetinį metodą, jis tyrinėjo sąvokų formas intelekto ir jų kilmę bei teigė, kad vaizdiniai ir sprendimai kyla iš išorinės ir vidinės patirties. Išorinė patirtis yra ankstesnė už vidinę, kurią intelektas įgyja kontempliuodamas savo veiksmus. Jis nepripažino įgimtų pažinimo elementų – protas yra tuščia lenta (lot. Tabula rasa), kurioje įrašoma patirtis. Pažinimo šaltiniai yra pojūčiai, refleksija (konkrečių vidinių faktų patyrimas) ir introspekcija, suteikianti vidinę patirtį²⁰.

Jo veikalas „*Du traktatai apie valdžią*“ yra svarbiausias Loko politinės filosofijos darbas. Šiame veikle jis gynė politinės valdžios teoriją, pagrįstą prigimtineis asmens teisėmis ir laisvėmis bei valdomųjų sutikimu. Loko politinės teorijas labiausiai lėmė jo gilus religiniai įsipareigojimai (Rogers, 2018).

14.2.2 Edita Štein (Šv. Kryžiaus Teresė Benedikta, 1891–1942)

i. Biografija

Edita Štein dar vadinama Šv. Kryžiaus Terese Benedikta arba lotyniškai Sancta Teresia Benedicta a Cruce²¹, gimė 1891 m. Breslau, Vokietijoje (dabar – Vroclavas, Lenkija), o 1942 m. naciai ją dėl žydų kilmės sušaudė Aušvico koncentracijos stovykloje.

²⁰ www.vle.lt

²¹ <https://www.britannica.com/biography/Edith-Stein>

22 paveikslėlis. Edita Štein. Nedatuota Editos Štein nuotrauka.

Nors buvo žydų kilmės, ji atsivertė į katalikybę, tapo karmelitų vienuole, filosofe ir dvasine rašytoja. Paauglystėje, prieš pasirinkdama katalikybę, ji buvo ateistė (Britannica, 2020).

Studijuodama Getingeno universitete, susipažino su Edmund'u Husserl'iu, susidomėjo jo filosofija ir fenomenologija, kuri siekė aprašyti sąmoningai išgyvenamus reiškinius (Britannica, 2020).

Getingene ji taip pat pirmą kartą susidūrė su Romos katalikybe. Husserl'ui persikėlus į Freiburgo universitetą, jis paprašė Štein prisijungti ir būti jo asistente (ibid). 1916 m. ji gavo filosofijos daktaro laipsnį, tapo fakulteto nare ir įgijo vieno iš pirmaujančių universiteto filosofų reputaciją (ibid).

1921 m. Štein grįžo į Vroclovą atostogauti. Šventosios Teresės iš Avilos autobiografija ją paskatino atsiversti į katalikybę ir 1922 m. sausio 1 d. pasikrikštyti. Taip ji atsisakė asistentės darbo pas Husserl'į, kad galėtų mokytojauti dominikonų mergaičių mokykloje Špejeryje, kur dėstė 1922–1932 metais. Mokydamasi Špejerio mokykloje ji taip pat išvertė šventojo Tomo Akviniečio veikalą *De veritate* („Apie tiesą“) ir apskritai susipažino su Romos katalikų filosofija (Britannica, 2020). 1932 m. ji tapo Miunsterio pedagogikos instituto dėstytoja, iš kurio kitais metais buvo priversta pasitraukti dėl nacių vyriausybės priimtų antisemitinių įstatymų (Britannica, 2020). 1934 m. ji įstojo į Kelno karmeličių vienuolyną ir pasikeitė vienuolės vardą į Kryžiaus Teresės Benediktos vardą pagal mistikės, kuri įkvėpė jos atsivertimą, pavardę (ibid). Ten ji parašė keletą savo filosofinių ir dvasinių veikalų. Didėjant nacių grėsmei, 1938 m ji buvo perkelta į karmelitų vienuolyną

Echto mieste Nyderlanduose. Ten ji parašė svarbų traktatą *Studie über Joannes a Cruce: Kreuzeswissenschaft* (*Kryžiaus mokslas, 1950*) – fenomenologinę studiją apie šv. Kryžiaus Joną (ibid).

Vis dėlto persikėlimo į Nyderlandus nepakako, kad ji būtų apsaugota nuo nacių grėsmės, netrukus ji buvo suimta gestapo ir išsiųsta į Aušvico koncentracijos stovyklą. Ji buvo pasiųsta į dujų kamerą, kur mirė kartu su savo seserimi Rosa. Išgyvenusieji mirties stovyklą liudijo, kad ji buvo labai užjaučianti ir padėjo kitiems kaliniams (ibid).

1955 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo įkurta Editos Štein gildija, padedanti konvertams, o Levene, Belgijoje, įsteigtas archyvas „Archivum Carmelitanum Edith Stein“, skirtas Editos Štein kūrybai studijuoti ir publikuoti. 1987 m. gegužę popiežius Jonas Paulius II ją paskelbė palaimintąją, o 1998 m. spalio 11 d. buvo kanonizuota (ibid).

ii. Štein ir epistemologija

Štein labiausiai žinoma dėl savo fenomenologinio darbo apie empatiją ir efektyvumą bei filosofines antropologijos (Szanto, 2020). Ji taip pat viešai agitavo moterų teisių ir švietimo klausimais (Szanto, 2020). Štein manė, kad „niekas patirtinio etapo atsiradimo nėra nulemta, o patirtys tiesiog „teka“ „sąmonės srautu“ ir sudaro nepadalintą ir nedalomą kontinumą“ (Szanto, 2020).

Ankstyvoji fenomenologijos filosofija atsispindi jos veikale „*Beiträge*“, kuriame ji plėtojo proto ir psichologijos filosofiją (ibid). Jos filosofija šioje srityje sudarė trys pagrindiniai klausimai: sąmoningų patirčių, sąmonės, taip pat psichikos ir psichikos srities ryšiai, psichikos, konatyvinės ir valios srities motyvaciniai dėsniai ir galiausiai įvairių priešastingumo ir motyvacijos formų „susipynimas“ (ibid). Štein manė, kad „patirtys tiesiog „teka“ „sąmonės srautu“ ir sudaro „nepadalintą ir nedalomą kontinumą“²².

Knygose *Beiträge* ir *Empatija* Štein aprašo sukurtą *emocijų teoriją*, kuri susijusi ir su jos

²² <https://plato.stanford.edu/entries/stein/#EarlPhen>

psichologijos filosofija, ir su *empatijos teorija*. Jos emocijų teorija remiasi efektyvumo svarba asmenybės konstitucijoje, apie tai, kaip emocijos susijusios su išraiška, motyvacija ir valia, taip pat apie tai, kaip galima empatiškai suvokti kitų žmonių emocines būsenas (ibid).

Vis dėlto Štein labiausiai žinoma dėl *empatijos teorijos*, kuri šiandien suvokiama kaip viena iš sudėtingiausių fenomenologijos temų (ibid). Pagal šią teoriją empatija yra pagrindinė forma, kurią mums suteikia kiti įkūnyti, patiriantys subjektai, ir yra savita intencionali patirtis. Štein manė, kad empatija yra intencionalios patirties tipas, nukreiptas į kitų asmenų patirtinį gyvenimą, tačiau jai taip pat būdinga daugiasluoksnė struktūra, pasižyminti kitiems intencionaliems aktams, pavyzdžiui, vaizduotei, atminčiai būdingais bruožais (ibid). Filosofai, atstovaujantys dviem šakoms (epistemologijai ir etikai)

14.3. Epistemologijos ir etikos filosofai

14.3.1 Imanuelis Kantas (1724–1804)

i. Biografija

Šiame veikale Kantas atstovauja dviems filosofijos šakoms – epistemologijai ir etikai. Vis dėlto, siekiant aiškumo ir nuoseklumo, biografijos faktai ir kita informacija pateikiama viename skyriuje, nurodant jo indėlio į abiems sritis svarbą.

23 paveikslėlis. Imanuelis Kantas, G. Becker'is, 1768 m., aliejus, Šilerio nacionalinis muziejus Marbache). Šaltinis:
<https://www.vle.lt>.

Kantas buvo vokiečių mokslininkas ir filosofas. Jis gimė 1724 m. Königsberg, Prūsijoje (dabar Karaliaučius, Rusija), kur 1804 m. ir mirė (Duignan & Bird, 2019). Kantas yra vienas iš žymiausių Švietimo epochos mąstytojų, vokiečių klasikinio idealizmo pradininkas, dabar laikomas vienu didžiausių žmonijos mąstytojų, kurio vardą tariame greta Sokrato, Platono ir Aristotelio.

Kanto šeima dažnai susidurdavo su finansinėmis problemomis, tačiau jo tėvai nemanė, kad pinigai yra svarbūs, labiau stengėsi atkreipti vaikų dėmesį į religiją, lotynų kalbą, griežtą discipliną.

Kantų šeimą globojęs pastorius Franz'as Schulz'as pastebėjo, kad aštuonmetis Imanuelis, nors ir silpnos sveikatos, buvo labai protingas berniukas, todėl pakvietė jį mokytis vadovaujamoje valstybinėje gimnazijoje Collegium Fridericianum, po aštuonerių metų, Kantas buvo priimtas į Karaliaučiaus universitetą Albertinoje. Vienas iš motinos giminaičių padėjo šeimai finansiškai, o pats Imanuelis mokė privačiai, kad galėtų susimokėti už mokslą (Rohlf, 2010). 1755–1770 m. Kantas buvo docentas, o 1770–1796 m. dirbo universiteto profesoriumi, dėstė logiką, metafiziką, gamtos mokslus, matematiką, fizinę geografiją ir etiką Karaliaučiaus universitete Albertinoje (Rohlf, 2010). Jis taip pat du kartus per metus ėjo rektoriaus pareigas.

Kanto filosofinėms pažiūroms įtakos turėjo F. Hutcheson'as, A. A. C. Shaftesbury, D. Hiumas.. Rousseau ir Hiumo skepticizmas paskatino Kantą plėtoti kritinės filosofijos srities tyrimus. J. J. Rousseau'o idėjas Kantas laikė alternatyva anglų moralinio jausmo teorijai. Ši teorija paskatino ieškoti formalių moralės principų ir atsisakyti moralės pagrindimo. Kantas atmetė daugelį Wolf'o idėjų, tačiau rėmėsi viena esmine – tik gryniesi proto principai leidžia pasiekti tobulumą. Svarbiausi Kanto filosofijos bruožai – siekis atnaujinti filosofiją tiriant proto gebėjimus ir sudėtingas, sistemingas terminijos plėtojimas. Jo filosofijos raida skirstoma į iki kritinį (iki 1770 m.) ir kritinį laikotarpį.

Kantas manė, kad gėrio šaltinis yra tik žmogaus geroji valia: norėdamas elgtis geranoriškai ir būti geru žmogumi, žmogus turi laisvai laikytis tam tikrų moralės dėsnių. „Istatymas, kuriame teigiama, kad bet kuris asmuo privalo elgtis su kitais žmonėmis kaip su vertingais „žmogiškaisiais objektais“. Teisės principai reiškia, kad žmonės yra atstovaujami vieni kitų „²³.

ii. Kantas ir epistemologija

Daug dėmesio skiriama Kanto idėjoms, susijusioms su epistemologija ir metafizika. Nors Kanto epistemologija atspindi platų šiuolaikinių epistemologų tiriamų episteminių nuostatų spektrą, apimančių tikėjimą, nuomonę, žinojimą ir t. t. Metafizikos ir epistemologijos, kaip atskirų filosofinių sričių, skyrimas Kantui buvo kiek svetimas; jis vienu metu aptarė tai, ką dabar vadintume „metafizika“ ir „epistemologija“, todėl sunku teiginius priskirti vienai ar kitai sričiai. Nors daugelyje darbų apie Kanto epistemologiją apimamos ir platesnes jo filosofijos temas, kai kurie tyrėjai bando analizuoti tikepisteminius klausimus²⁴.

Savo „kritinę filosofiją“ Kantas plėtojo trijose kritikose: *Grynojo proto kritikoje* (1781, 1787), *Praktinio proto kritikoje* (1788) ir *Teismo galios kritikoje* (1790) (Rohlf, 2020). Pagrindinė šios filosofijos idėja – žmogaus autonomija. Kantas teigė, kad žmogaus supratimas yra bendrųjų gamtos dėsnių, struktūruojančių visą mūsų patirtį, šaltinis, taip

²³ <https://factsking.com/historical-people/immanuel-kant-facts/>

²⁴ <https://philpapers.org/browse/kant-epistemology>

pat tikėjo, kad žmogaus protas žino moralės dėsni, kuris yra mūsų tikėjimo Dievu, laisvės ir nemirtingumo pagrindas (Rohlf, 2020). Todėl mokslinis pažinimas, moralė ir religinis tikėjimas remiasi tuo pačiu žmogaus autonomijos pagrindu (Rohlf, 2020). Kanto darbai skirstomi į iki kritinį ir kritinį laikotarpi.

Iki kritinio laikotarpio darbai: Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte (1749) – tai polemika su G. W. Leibniz'u ir jo pasekėjais dėl kūnų ir jų judėsių aiškinimo. Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels (1755 m.) jis iškėlė hipotezę, kad Saulės sistema susidarę iš judančių dalelių, kurios atvėso, o dalelės susitelkė planetose ir jų palydovuose. Dar prieš 1770 m. Imanuelis Kantas sukūrė „miglotą“ kosmogoninę hipotezę. Tuo pat metu filosofas iškėlė prielaidą, kad Didžioji galaktikų visata egzistuoja ir už mūsų galaktikos ribų (Rohlf, 2020).

Originalios Kanto nuostatos išsakytos veikale *Träume eines Geistersehers, erläutert durch die Träume der Metaphysik* (1766), kuriame jis aptarė vienybės trukumą metafizikoje. Kalbama ne apie proto pagrindų atradimu (tai turėtų būti pagrindinis tikslas) – proto paieškos persipina su svajingumu, fantazija ir regimumu (Rohlf, 2020).

Svarbiausias **kritinio laikotarpio** veikalas – *Grynojo proto kritika* („Kritik der reinen Vernunft“, 1781), kuriame išdėstė savo filosofinę koncepciją. Jis teigė, kad ši yra nauja, radikaliai besiskirianti nuo ankstesnių, sprendžianti buvusius ar galimus ginčus tarp skirtingų metafizinių sistemų. Kantas kritikavo paties grynojo proto (jo manymu, kiekvienos metafizikos pagrindo) gebėjimą. Jis išskyrė du teorinio pažinimo lygmenis: *intelektą* (gebėjimą kurti sąvokas remiantis patirties teikiama medžiaga) ir *protą* (išvedantį tam tikrus teiginius iš kitų nesiremiančių patirtimi). Metafizika yra grynojo apriorinio žinojimo arba sąvokų sistema, žinojimas priešinamas empiriniam (a posteriori) žinojimui, gaunamam iš patirties, kuris yra visų nesutarimų ir diskusijų šaltinis. Pasaulio stebėjimo struktūra, kuri, kaip tam tikra grynojo proto lemtis arba prigimtis, yra būtina kiekvieno žmogaus pažinimo sąlyga, Kantas vadino transcendentaline. Norėdamas aptikti grynojo proto gebėjimų ribas, jis atliko transcendentinį paties proto savęs pažinimo tyrimą ir pateikė grynojo proto sąvokų sistemą. Ji grindžiama 12 kategorijų lentele, žyminčia apriorines proto stebėjimo ir pažinimo ribas; kategorijos suskirstytos į kiekybės, kokybės,

santykio ir modalumo grupės. Galiausiai jo veikalas „Prolegomena zueiner vienas kunftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten konnen“ (1783) populiariai pristatė metafizikos idėjas (Rohlf, 2020; Duignan, 2021).

iii. Kantas ir etika

Kantas postulavo deontologinį požiūrį, jis tikėjo, kad kiekvienas žmogus turi protą, apsisprendimą, moralės dėsnių pažinimą ir laisvę elgtis moraliai (O'Neill, 2013). Kanto etikos požiūriu kiekviena protinga būtybė, dėl moralinio įsipareigojimo, veikia vadovaudamasi pareigos jausmu kaip pagrindiniu principu, o veiksmų pasekmės laikomos nesvarbiomis (Stern, 2015).

Kantas ragino naudotis protu, taip pat ragino apmąstyti proto ribas. Jo moralės filosofija yra laisvės filosofija. Kantas manė, kad be žmogaus laisvės moralinis vertinimas ir moralinė atsakomybė būtų neįmanomi. Kantas laikėsi nuomonės, kad jei žmogus negalėtų pasielgti kitaip, jo poelgis negali turėti jokios moralinės vertės (Stern, 2015).

Kanto etikoje pabrėžiama gera valia, t. y. gebėjimas veikti pagal taisykles, o ne remiantis emocijomis, kurios kiekvienam individui subjektyviai apibrėžiamos pagal jo temperamentą, vertybes ir atsitiktinumą. Gera valia verčia žmogų veikti iš pareigos, kuri galiausiai suteikia poelgiui moralinę vertę. Be to, Kantas žmonių moralę siejo su veiksmais, kuriuos motyvuoja pareiga. Tiksliau, egzistuoja moralinė pareiga veikti pagal pareigos nurodymus, net jei individai norėtų elgtis kitaip (Stahl, 2012; Rich, 2013). Pareigos motyvuoti veiksmai laikomi esminiais, palyginti su meilės motyvuotais veiksmais. Žmonės, anot Kanto, geba kontroliuoti racionalų sprendimą, priešingai nei sprendimus, kylančius dėl emocijų. Veiksmai, kurie orientuoti į protą, yra vieninteliai, kuriuos galima laikyti moraliais (Stern, 2015).

Kantas nustatė taisykles, kuriomis siekiama nukreipti žmonių mąstymą į vienakryptį moralinių įsipareigojimų kelią. Moralinius įsipareigojimus jis skirsto į dvi rūšis: hipotetinį imperatyvą ir kategorinį imperatyvą. Pirmajai kategorijai priskiriamos pareigos, kurios žmonėms neprivalomos, arba pareigos, kurias įvykdę jie galės pasiekti individualių tikslų

(Rich, 2013; O'Neill, 2013). Kantas taip pat manė, kad tokios sąvokos kaip pareiga ir teisė yra nediskutuotinos ir negali būti aiškinamos kitaip. Šias pareigas jis suvokė kaip kategorinius imperatyvus (O'Neill, 2013). Sprendimai, susiję su moralės klausimais, turėtų būti priimami vadovaujantis kategorinių imperatyvų. Kad Kantas laikytų veiksmą teisingu, jis turi būti potencialiai taikytinas kaip moralinis įstatymas ir privalomas visiems žmonėms (Stahl, 2012; Stern, 2015). Puikus pavyzdys – melas. Kanto etikoje egzistuoja kategorinis imperatyvas vengti melo, nes žmogus nenori, kad visi žmonės meluotų.

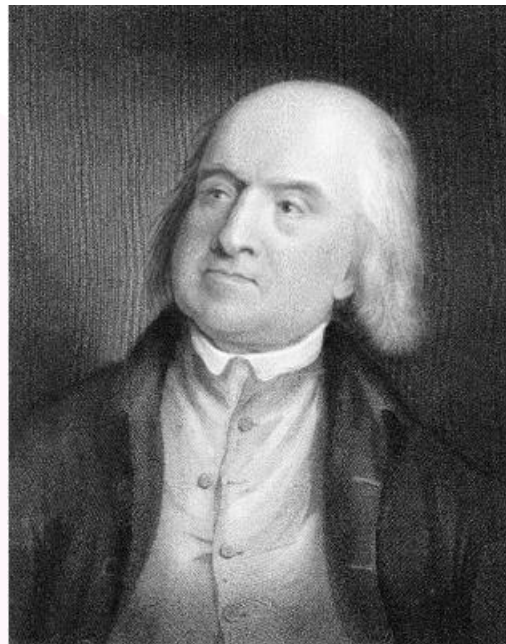

14.2 Etikos filosofai

14.2.1 Džeremis Bentamas (1748–1832) ir Džonas Stiuartas Milas (1806–1873)

i. Biografijos

Džeremis Bentamas – anglų filosofas, laikomas utilitarizmo propaguotoju, pagal kurį visos žmogaus veiklos tikslas yra asmeninė laimė ir gerovė bei toks gyvenimo būdas, pagal kurį moralė suvokiama kaip pasirinkimas, padidinantis individo naudą (Burke, 2008). Bentamas laimę apibrėžia kaip malonumo ir skausmo nebuvimą vienu metu (Bentham, 1789). Minėtas apibrėžimas taip pat paskatino kiekybiškai įvertinti laimę / naudą taikant didžiausios laimės principą. Pagal jį individai kiekvieną kartą turi keisti savo veiksmus pagal laimės ar skausmo jausmus, visada pasirinkdami tą, kuris jiems yra naudingiausias.

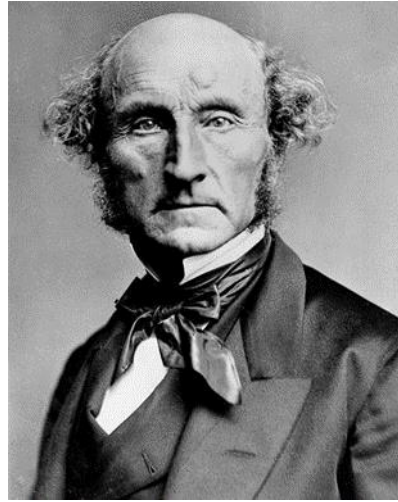
24 paveikslėlis. Džeremio Bentamo portretas. ©Photos.com/Thinkstock

Džonas Stiuartas Milas (John Stuart Mill) (1806–1873)

Vienas iš utilitarizmo teorijos šalininkų ir tęsėjų buvo Džonas Stiuartas Milas, kuris nuo mažens buvo paveiktas tiek Bentamo, tiek tėvo James'o Mill'o (1773–1836), perėmė ir plėtojo didžiausios laimės principą. Milas, priešingai nei Bentamas, manė, kad ne taip jau

vienareikšmiškai galima nustatyti veiksmą, kuris padidina naudingumą, ir siūlė, kad maksimizavimo procese individas turėtų atsižvelgti į ankstesnių pasirinkimų patirtį (Mill, 2004).

25 paveikslėlis. Džonas Stiuartas Millas Šaltinis: Wikimedia Commons

Be to, Millas, kitaip nei Bentamas, skirstė malonumus į aukštesnius ir žemesnius. Jis manė, kad mažesnio skaičiaus aukštesniųjų malonumų, pavyzdžiui, skaitymo, nauda negali būti lyginama su didesniu skaičiumi žemesniųjų malonumų, pavyzdžiui, gyvūnų patiriamais malonumais. Bentamas, priešingai, teigė, kad malonūs potyriai svarbūs nepriklausomai nuo to, kas juos teikia.

Bentamas ir Millas yra vieni iš klasikinių utilitaristų, kurie ne tik siekė didinti individo naudingumą, bet ir rūpinosi teisinėmis ir socialinėmis reformomis, bandydami jose įdiegti utilitarizmo principus (Driver, 2014). Visų pirma jie siekė atsakyti į klausimą, kas laikoma teisinga ir neteisinga visuomenei arba kaip tai atsispindi įstatymuose, darydami išvadą, kad blogi įstatymai yra tie, kurie neduoda jokio naudingumo visuomenei, to pasekmė – kančios be jokios abipusės naudos.

ii. Bentamo ir Millio etika

Džeremis Bentamas buvo utilitarizmo principo šalininkas. Bentamo laikais britų visuomenės funkcionavimas buvo tiesiogiai susijęs su aristokratų privilegijomis. Ekonomiškai silpnesnieji buvo aukštuomenės narių aukos ir ilgų darbo valandų, nesaugių

darbo sąlygų aukos, tačiau tai buvo vienintelė jų galimybė išgyventi. Bentamas dėjo pastangas sukurti teoriją, susijusią su teisingu malonumų paskirstymu visiems britų visuomenės nariams ir kančių mažinimu (Bentham, 2000). Taikydamas savo teoriją, Bentamas rėmėsi trukmės ir intensyvumo matais, siekdamas nustatyti būdus, kaip sumažinti skausmą ir dalytis laime (Rich, 2013). Jo sprendimu, priėmimo metodas buvo pagrįstas matematiniais skaičiavimais. Šis metodas turėjo utilitarizmo elementų, kartu bandant sulyginti visų rūšių malonumus (Bentham, 2000). Džonas Stiuartas Milas suabejojo Bentamo teorija, kai pastebėjo, kad su malonumo ir laimės pojūčiais susiję išgyvenimai pasižymi savybėmis, kurios juos skiria, todėl neįmanoma lyginti jų pasekmių (Gensler, 2018). Millas manė, kad tarp dvasinių malonumų ir fizinių malonumų esama ryškių skirtumų, dėl kurių jie nėra lygiavertės sąvokos Aukštesnieji dvasiniai malonumai, pavyzdžiui, literatūrinės knygos skaitymas, yra racionaliai mąstančių žmonių malonumo privilegija, kuri juos skiria nuo kitų gyvų organizmų (Rich, 2013; Eggleston, 2017).

Millas, gindamas savo teoriją, teigė, kad tokie elementai kaip palaima ir pasitenkinimas gali būti vertinami pagal kokybę, tai visiškai priešinga Bentamui, juos vertinusiame pagal kiekybę. Millas aukštesnės ir žemesnės palaimos ir pasitenkinimo pakopas skiria, pirmiausiai, atsižvelgdamas į jų moralinį aspektą, o jų socialinį ir politinį naudingumą kelia į antrą vietą. Jo teorija apibendrinama individualios žmogaus laimės siekiu, kuriam tenka ne mažiau svarbus vaidmuo (Rich, 2013; Eggleston, 2017). Remdamasis savo utilitaristiniu požiūriu, Millas tikėjo socialine vienybe didesnio procento žmonių gerovės skatinimo klausimais.

Utilitarizmas siejamas su tuo, kaip turėtume mąstyti apie etišką gyvenimą. Kadangi utilitarizmas vienodai vertina kiekvieno žmogaus gerovę, tai reiškia, kad pagalba kitiems turėtų būti labai svarbi mūsų gyvenimo dalis. Šiandien pasaulyje yra daug neatidėliotųjų problemų.

14.2.2 Filipa Fut (1920–2010)

i. Biografija

Filipa Fut gimė 1920 m. spalio 3 d. Jos tėvas William'as Bosanquet'as dirbo plieno gamyklų vadovu Jorkšyre, o motina Esther Cleveland buvo prezidento Grover'io Cleveland'o dukra.

26 paveikslelis. Philippa Foot, Kalifornijos universitetas, Los Andželas. Šaltinis: „New York times“

Mergaitę Filipą namuose mokė guvernantės. Šeima ją ragino stoti į koledžą, todėl metus praleido pas žymų Oksfordo profesorių, lankė rašymo kursus, kad įgytų reikiamų žinių ir išsilavinimą. Dėl šių pastangų ji buvo priimta į Somervilio koledžą, kur studijavo filosofiją, politiką ir ekonomiką (PPE) 1939 m. 1942 m. ji baigė koledžą su pagyrimu (Hursthouse, 2012).

Oksforde ji metus dirbo „Nuffield“ socialinės rekonstrukcijos tyrimų srityje, vėliau persikėlė į Londoną ir liko ten iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Ten ji susipažino su istoriku Fut ir ištekėjo už jo 1945 m. Tais pačiais metais šeima grįžo į Oksfordą, ir Filipa pradėjo dirbti Somervilio universitete profesore. Nuo 1949 m. Fut pirmą kartą pradėjo dėstyti filosofiją, o 1967 m. tapo viceprezidente, nors 1969 m. atsisakė narystės. Ji liko Somervilio universitete kaip vyresnioji mokslo darbuotoja, o vėliau – kaip garbės narė. Nuo šio sprendimo prasidėjo naujas jos žingsnis – dirbti laisvai samdoma darbuotoja JAV (Hursthouse, 2012). Fut dėstė kaip vizituojanti mokslininkė Kornelio ir MIT, taip pat

Kalifornijos, Vašingtono, Prinstono, Stanfordo universitetuose, Niujorko miesto universitete ir kaip profesorė rezidencijoje Kalifornijos universitete, kur vėliau nusprendė apsigyventi 1976 m. (Mylonaki, 2019).

Iki 1991 m., kai išėjo į pensiją, ji gyveno JAV ir Londone. JAV ji buvo Amerikos filosofų asociacijos Ramiojo vandenyno skyriaus prezidentė (1982-1983 m.), Amerikos menų ir mokslų akademijos narė (1983 m.) ir dirbo Grifino filosofijos katedroje UCLA (1988 m.). Fut kaip pranešėja skaitė daugiau kaip 100 paskaitų, 1976 m. ji buvo išrinkta Britų akademijos nare, išleido knygą *Natūralus gerumas* 2001 m. (Hursthouse, 2012). Kelerius metus ji ir toliau teikė įdomių interviu apie savo filosofinį kelią, tačiau 2004-2006 m. pablogėjus sveikatai tapo sunku tęsti filosofinį kelią. 2010 m. ji mirė (Mylonaki, 2019).

Ankstyvuojau savo kūrybos laikotarpiu Fut meta iššūkį savo meto postetikos ortodoksijai, kuri analitinės etikos varomąją jėga laiko antinatūralizmą. Viduriniuojau Fut filosofijos laikotarpiu ji ir toliau priešinasi analitinės etikos antikognityvizmui ir tolsta nuo ankstyvojo laikotarpio moralinio racionalizmo, artėdama prie racionalizmo per Hiumo koncepciją. Paskutiniuojau savo kūrybos laikotarpiu ji sutelkia dėmesį į etikos objektyvumą ir racionalumą aprašydama jos sistemiškumą, pasitelkia neoaristoteliškojo natūralizmo terminologiją (Mylonaki, 2019).

ii. Fut ir etika

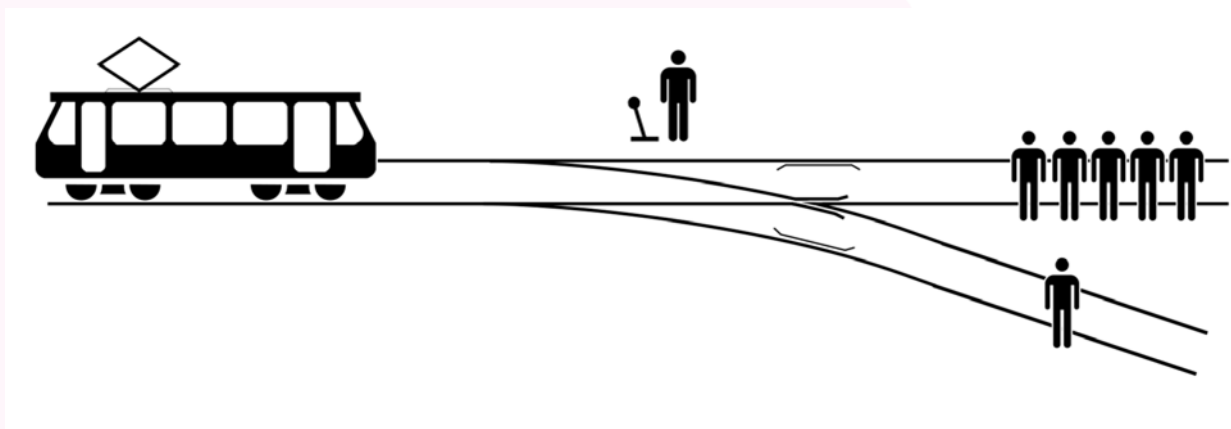
Filipa Fut gali būti laikoma viena didžiausių XX a. moralės filosofijų. Ji laikoma nežinios formų kritikė ir nearistoteliškosios dorybės etikos pradininke. Fut rūpinosi tokiais klausimais kaip eutanazija, abortai ir svarstė moralės teorijos klausimus (Hursthouse, 2012). Fut rūpinosi labdaros ir teisingumo terminais ir manė, kad nepateisinami veiksmai prieštarauja teisingumui ir labdarai, taip pat pažymėjo, kad labdara yra mus vienijanti dorybė, todėl bet koks veiksmas, prieštaraujantis labdaros moralei, prieštarauja kitų žmonių gerovei (Gowans, 2004). Fut manė, kad žmonių moralė neskiria jų nuo kitų būtybių. Fut kalbėjo apie metaetiką (Gowans, 2004), analizuodama tokias sąvokas, kaip faktai ir vertybės, moraliniai sprendimai, dorybės ir ydos, taip pat objektyvumo klausimas etikoje.

Fut suteikė moralei natūralistinį atspalvį ir susiejo su moralinių dorybių svarba. Pasak Fut, žmonių troškimai nuolat siekia dorybės, todėl dorybė yra svarbesnė už troškimus. Fut analizuoja dorybių ir savanaudiškų interesų santykį, pagal tai moralė gali būti kliūtis tenkinti individualius žmogaus poreikius. Ji teigia, kad būna atvejų, dorovė nėra patogi individui (Makowski, 2010). Dorybės tiesiogiai susijusios su individo valia ir jo nusiteikimu, t. y. ar jis nori būti moralus. Moralės laikymasis nėra individo veiklos kriterijus. Fut moralės teorija yra diametraliai priešinga moralei kaip reikalavimui (Gowans, 2004).

Fut moralės teorija nėra objektyvi, ji propagavo natūralistinį požiūrį į moralę, kai moralės taisyklės kyla tiesiogiai iš pačios gamtos. Autorė teigė, kad moralės taisyklės galima perskaityti iš gamtos, jei tik individas geba atitinkamai mąstyti (Makowski, 2010). Fut požiūris buvo grindžiamas mintimi, kad moralinės pareigos pagrindas yra iliuzija, nes žmogaus moralė niekuo nesiskiria nuo kitų būtybių.

Fut pasauliui geriausiai žinoma dėl to, kad sugalvojo etinę dilemą – tramvajaus problemą, kur keliamas klausimas, kada gali būti leidžiama pakeisti tramvajaus, riedančio link penkių žmonių, kelią vieno žmogaus link. Kita vertus, atrodo neleistina nužudyti sveiką žmogų, pavyzdžiui, siekiant panaudoti jo organus penkiems žmonėms išgelbėti (Hacker-Wright, 2021). Spręsdama šią etinę dilemą, Fut gina principą, kuriuo nustatomas moralinis skirtumas tarp kažko darymo ir leidimo kažkam įvykti, teigdama, kad turėtume padėti kitiems, bet ne teisės į nesikišimą arba vadinamųjų negatyviųjų teisių pažeidimo sąskaita (Hacker-Wright, 2021). Tramvajaus problema buvo naudojama taikomojoje etikoje aptariant su abortais ir eutanazija susijusią problemą.

27 paveikslėlis. McGeddon'o iliustracija apie vežimėlio problema. Šaltinis: Vikipedija

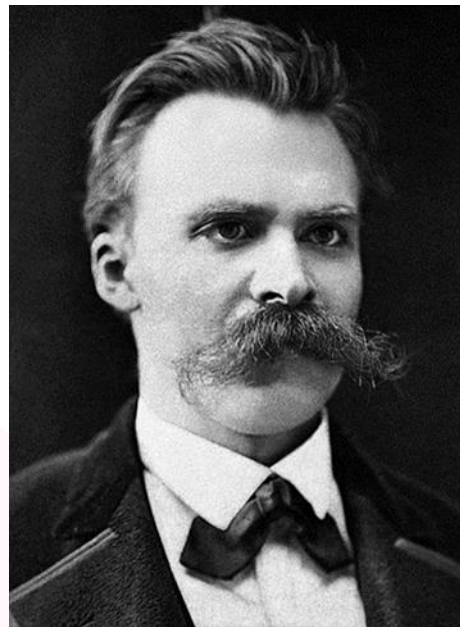

14.3 Estetikos filosofai

14.3.1 Frydrichas Nyčė (1844–1900)

i. Biografija

Frydrichas Nyčė – vokiečių filosofas ir kultūros kritikas, turėjęs daug įtakos Vakarų filosofijai, išgarsėjęs bekompromise tradicinės Europos moralės ir religijos, taip pat tradicinių filosofinių idėjų, socialinių ir politinių įsitikinimų, siejamų su modernybe, kritika (Anderson, 2017).

28 paveikslėlis. Friedrich'o Hermann'o Hartmann'o sukurtas Frydricho Nyčės portretas, apie 1875 m. Šaltinis: Wikimedia Commons

Nyčė gimė 1844 m. spalio 15 d. Rokene, kaime netoli Leipcigo, Vokietijoje. Nyčė augo šeimoje apsuptas moterų, įskaitant motiną, močiutę, dvi tetas ir jaunesnę sesę (Anderson, 2017). Jis puikiai mokėsi, įgijo klasikinį išsilavinimą Schulpforthe, pagrindinėje Vokietijos protestantiškoje internatinėje mokykloje, kurią baigė 1864 m. (Magnus, 2021). Vėliau išvyko į Bonos universitetą studijuoti teologijos ir klasikinės filologijos, tačiau 1865 m. perėjo į Leipcigo universitetą pas klasikinės filologijos profesorių Friedrich'ą Wilhelm'ą Ritschl'ą (Magnus, 2021). 1869 m. gavo pasiūlymą tapti klasikinės filologijos profesoriumi Bazelio universitete Šveicarijoje ir tapo jauniausiu kada nors į šias pareigas paskirtu profesoriumi (Anderson, 2017).

Didžioji dalis Nyčės studijų universitete ir ankstyvųjų publikacijų buvo susijusios su filologija. Jo filosofinis prabudimas įvyko atradus Arthur'o Schopenhauer'io filosofiją.

1889 m. sausį Nyčė susmuko Turino (Italija) gatvėje, prardęs sąmonę, kone metus, iki mirties 1900 m. jis nugyveno prieglaudoje, prižiūrimas motinos, o vėliau sesers.

ii. Nyčė ir estetika

Nyčė laikomas vienu iš įtakingiausių šiuolaikinių mąstytojų (Magnus, 2021). Nyčė tikėjo, kad pavyzdingas žmogus turėtų susikurti savo tapatybę pats, nepasikliaudamas Dievu ar siela (Wilkerson, n. d.). Šią temą atspindintys darbai yra „Tragedijos gimimas, arba Helenizmas ir pesimizmas“ (1872) ir „Linksmasis mokslas“ (1882).

Nyčė manė, kad norint gerai gyventi, mums reikia iliuzijos (Anderson, 2022), todėl meną jis vertino būtent dėl galimybės panardinti mus į iliuziją (ibid). Apie tai plačiai diskutuota knygoje „Tragedijos gimimas“, kuri pirmą kartą buvo išleista 1872 m. Joje buvo nagrinėjama poezijos, ypač graikų tragedijos, kilmė (Kuiper, 2011). „Tragedijos gimimas“ dabar laikomas estetikos istorijos klasika (Kuiper, 2011).

„Linksmajame moksle“ Nyčė teigė, kad iš menininkų turėtume mokytis, „kaip paversti daiktus gražiais, patraukliais, geidžiamais, nors jie tokie nėra“ (Anderson, 2022). Tai leido manyti, kad meniniai metodai yra tam tikras formalus atitinkamų technikų kūrimo motelis, kurį galima išplėsti iki paties gyvenimo. Jis taip pat teigė, kad norėdamas „pasiekti pasitenkinimą savimi“, žmogus turėtų suteikti savo charakteriui stilių (Anderson, 2022). Jis teigė, kad asmens charakteris ir gyvenimas turi tam tikrą estetinių savybių, sudarančių gyvenimo vertę, įskaitant ir „meninį planą“, t.y. grožio siekimą, o „bjaurūs“ momentai būtų palapsniui šalinami ar perdirbami formuojant antrąją prigimtį, kuri būtų reiškiamą pasitenkinimą teikiančiu pasakojimu ar kita menine forma (Anderson, 2022).

Apskritai Nyčė manė, kad menas mums reikalingas, kad išgelbėtų mus nuo tiesos, kad jis yra vienintelis būdas išvengti pesimizmo, kad jis gali būti „priešprieša“ pesimizmui ir mūsų sąžiningumui, parodydamas, jog „gali būti pasitenkinimą kelianti vertybė“ (Anderson, 2022).

14.3.2 Teodoras Adorno (1903–1969)

i. Biografija

Teodoras Adorno – vokiečių filosofas, sociologas, muzikologas ir kompozitorius. Jis gimė kaip Teodoras Ludwig'as Wiesengrund'as ir buvo vienintelis turtingos šeimos sūnus. Jo tėvas buvo vyno pirklys iš žydų šeimos, o motina – korsikiečių kilmės dainininkė. Motinos skatinamas, Adorno išmoko skambinti Bethoveno fortepijonu, kai jam buvo 12 metų. Jis buvo puikus smuikininkas ir nuo jaunystės kūrė muziką. Adorno netgi studijavo muzikos kompoziciją ir tęsė muzikos pamokas pas kai kuriuos žymiausius Vokietijos muzikantus.

29 paveikslėlis. Teodoras Adorno ©Getty Images. www.vle.lt

Prieš Adornui susidomint filosofija ir sociologija, muzika buvo jo garsiausių straipsnių, recenzijų ir esė tyrimo objektas.²⁵ 1921–1924 m. Frankfurto universitete studijavo filosofiją ir muzikologiją, 1925–1926 m. studijas tęsė Vienoje, 1933 m. Adorno emigravo į Didžiąją Britaniją, 1934–36 m. studijavo Oksfordo universitete. 1938-1948 m. gyveno ir dėstė Jungtinėse Amerikos Valstijose, Prinstone, Berklyje. 1949 m. Adorno grįžo į Vokietiją. Nuo 1949 iki 1969 m. dėstė Frankfurto universitete prie Maino. Buvo Sociologinių tyrimų instituto vadovas, vienas iš Frankfurto mokyklos įkūrėjų ir žymiausių jos atstovų. 1928–1931 m. Adorno dirbo moderniosios muzikos žurnalo Anbruch

²⁵ <https://www.thecollector.com/who-was-theodor-adorno/>

redaktoriumi (VLE, 2022).

ii. Adorno ir estetika

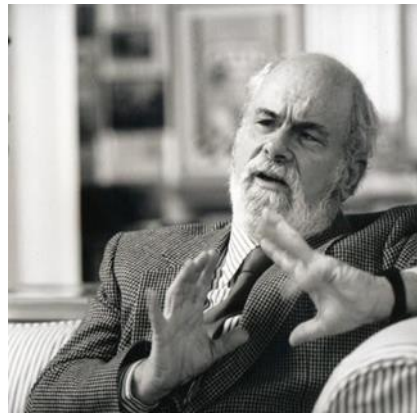
Kritikuodamas Vakarų kultūrą, jis sujungė Georg'o Wilhelm'o Friedrich'o Hegel'io, Karl'o Marx'o ir Sigmund'o Freud'o koncepcijas. Pasak Adorno, plėtojantis masinės kultūros industrijai ir kontroliuojamai visuomenei, tarpasmeniniai santykiai standartizuojami ir depersonalizuojami, nyksta individų gebėjimas patiems spręsti, o žmonių gyvenimas vis labiau unifikuojamas (mąstymo ir elgesio stereotipai). Adorno laikėsi nuomonės, kad visuomenės modelį turi pakeisti vadinamoji kritinė teorija, neigianti bet kokią uždara sistemą (VLE, 2022).

Adorno rūpinosi meno ir visuomenės santykiu. Pagrindinė jo tyrimų tema buvo civilizacijos polinkis į savižudybę, kurį parodė fašizmas (Britannica, 1998). Adorno kartu su Horkheimer'iu knygoje *Dialektik der Aufklärung* (Šviečiamoji amžiaus dialektika, 1947) šią tendenciją siejo su proto sąvoka, kurią Šviečiamasis amžius ir šiuolaikinė mokslinė mintis pavertė iracionalia jėga ir, kuri ėmė dominuoti ne tik gamtoje, bet ir pačioje žmonijoje (ibid). Toks visuomenės racionalizavimas galiausiai lėmė fašizmo ir kitų totalitarinių, visiškai išsižadėjusių žmogaus laisvės, režimų atsiradimą. Taigi Adorno manė, kad dėl racionalizmo žmogaus emancipacijos viltis yra menka, tik menas gali suteikti perspektyvą išsaugoti individo autonomiją ir laimę (ibid).

14.3.3 Artūras Danto (1924–2013)

i. Biografija

Artūras Danto gimė 1924 m. Ann Arbore, Mičigano valstijoje, bet užaugo Detroite, Mičigano valstijoje. Jo motina buvo dailininkė, todėl pažinojo tokius menininkus kaip Pollock'as, Kooning'as ir Giacomett'i. 1945 m. jis įstojo į JAV armijos inžinierių korpusą, įsitikinęs, kad jo meninės žinios bus svarbios ir kariuomenės kontekste. Tarnaudamas kariuomenėje dalyvavo kampanijose Italijoje ir Šiaurės Afrikoje dėl tarnybos pobūdžio mokėjo prancūzų ir italų kalbas (Cascales, 2019).

30 paveikslėlis. Artūras C. Danto, D James'o Dee nuotrauka, 1990 m.

Wayne State universitete (1948 m.) studijavo meną, Kolumbijos universitete – filosofiją, vėliau gavęs stipendiją, 1949-1950 m. tęsė studijas Paryžiuje. 1952 m. Danto Kolumbijos universitete apgynė daktaro disertaciją istorijos filosofijos klausimais, itais metais jis ėmė dirbti to paties universiteto profesoriumi. Niujorke Danto dėstė iki 1992 m. ir tapo emeritu.

Danto buvo vedęs Shirley'ę Rovetch'i, turėjo du vaikus. Po žmonos mirties praėjus dvejiems metams, 1980-aisiais vedė Barbarą Westman, su kuria liko susituokęs iki gyvenimo pabaigos. 1984–2009 m. dirbo meno kritiku laikraštyje „The Nation“. Danto mirė 2013 m. spalio 25 d. Niujorke, būdamas 89 metų (Cascales, 2019)

Danto kūryba unikali tuo, kad jis leido savo gyvenimui ir patirčiai formuoti jo filosofiją. Iš pradžių jis daugiausia dėmesio skyrė istorijos, veiksmo ir žinojimo filosofijai (Cascales, 2019). Lūžis filosofo karjeroje įvyko atradus Andy Warhol'o „Brillo box“. Šis darbas paskatino 1964 m. paskelbti straipsnį „Meno pasaulis“. Jame Danto filosofavo apie tai, kaip atskirti du objektus ir kategorizuoti juos į paprastus daiktus ir meno kūrinius (Haddock, 2008).

Jo 1986 m. išleista knyga „Meno pabaiga“ buvo paremta Hėgelio estetika. Filosofo pozicija paskatino diskusijas apie šiuolaikinę estetiką (Cascales, 2019). Danto taip pat teigė, kad naratyvas yra reprezentacijos forma, leidžianti suvokti istorinius įvykius ir taip įprasminti įvykius (Danto, 1998).

Ankstyvuosiuose Danto darbuose pozicija dėl „meno pabaigos“ grindžiama hėgeliškuoju požiūriu, tai yra modernistine istorijos samprata ir meno priklausomybe nuo filosofijos

(Danto, 1998). Vėlesniuose Danto tyrimuose skelbiama meno pabaiga. Juose menas pristatomas kaip atsiskyrimo nuo visko, kas griežtai nėra esminga, procesas (Cascales, 2019). Jis pasisako už naują postistorinį meno amžių, kai menas atsiriboja nuo filosofinės subordinacijos. Postistorinės epochos menas atrodo nesusaistytas su laikmečio stiliumi ir srovių hierarchija, jame esama laisvės, daugelio požiūrių ir srovių susipynimo elementų (Haddock, 2008). Vis dėlto istorinė perspektyva tebebuvo pagrindinis meno kūrinių interpretavimo principas.

ii. Danto ir estetika

Artūras Danto buvo septintojo dešimtmečio antiestetiškojo judėjimo šalininkas ir skatino meną vertinti ne per estetikos prizmę. Tarp filosofo argumentų buvo ir įsitikinimas, kad menas ir jo interpretacija yra už estetikos ribų (Barranco, 2015). Jis manė, kad pastangos suvokti, priartėti prie meno pakerta meno ir ne meno skirtį. Po daugelio metų Danto posūki į estetiką lėmė jo užduodami klausimai, susiję su estetikos suvokimo ribas (Danto, 2003). Naujoji vizija buvo grindžiama estetinių požiūrių, įvairovės faktų ir menininkų išsilaisvinimo iš vizualinio pasitenkinimo, kurį galėjo sukelti į grožį orientuoti kūriniai, ribų. Be to, joje daugiausia dėmesio buvo skiriama atsiribojimui nuo estetinių požiūrių įtakos meno kūrinio prasmės aktualizacijai. Estetinis požiūris neturi būti siejamas su kūrinio turiniu (Barranco, 2015). Kritinė aptariamo kūrinio analizė taip pat patenka į „išorės“ sistemą. Danto siekia atsisakyti estetikos, susijusios su forma, ir pereiti prie estetikos, susijusios su meninės kūrybos prasmingumu (Danto, 2007). Danto vengė pridėti estetinių savybių, dėl kurių kūrinys būtų laikomas meno kūriniumi. Estetiką Danto taip pat laiko išorinio požiūrio į kūrinį dalimi, galinčia suteikti jam prasmę. Jis pripažino, kad egzistencija ir įkūnijimas suteikia kūriniams charakterį, o estetika lieka už pagrindinių meno kūrinių charakteristikų ribų (Danto, 2003), todėl Danto sutelkė dėmesį į skirtumą tarp estetinio požiūrio į meną ir nemeningo estetinio atsako bei į skirtumą tarp paprastų objektų ir meno kūrinių, kai meno kūriniai turi prasmę ir reikšmę (Danto, 1981). Jis teigė, kad estetinė kokybė gali būti vidinė, jei ji yra įtraukta į kūrinio prasmę, tai suponuoja standartų atskyrimą tarp meno kūrinių ir objektų (Danto, 2003). Danto nuomone, meno kūrinys yra sąvokų ir materialių objektų visuma, kai materialūs objektai susideda iš fizinių savybių ir

tik dalis šių savybių priklauso meno kūriniui (Barranco, 2015).

15.

Išvados

Kaip matyti iš šiame leidinyje teikiamos medžiagos, Matthew'u Lipman'o sukurta novatoriška filosofijos vaikams metodika gali teigiamai veikti švietimo pertvarką ir prisidėti prie demokratiškų piliečių ir ateities lyderių ugdymo. Filosofiją vaikams galima laikyti viena iš priemonių, ugdančių aktyvius žinių kūrėjus (Gruioniu, 2013).

Leidinyje taip pat siekiama mokytojams paaiškinti, ką reiškia filosofija vaikams ir, pristatant skirtumus tarp tradicinių pamokų ir pamokų, kuriose įgyvendinama filosofija vaikams, taip pat klasės pavertimo tyrinėjimo bendruomene svarbą. Tikimasi, kad mokytojai supras, kokia naudinga ši metodika gali būti vaikams, jų elgesio ugdymui, jiems patiems atliekant esminį vaidmenį šiame procese.

Filosofijos vaikams diegimo klasėje naudą patvirtina Prancūzijos, Kipro, Graikijos ir Lietuvos pavyzdžiai. Tikimės, kad šie pavyzdžiai pastūmės mokytojus labiau pasidomėti teikiamomis programomis ir medžiaga ir paskatins įgyvendinti filosofijos vaikams metodiką savo mokymo programose.

Šis leidinys yra kuriamas pagal Projekte numatytą tikslą ir uždavinius. Keturių teminių sričių ir 12 filosofų pasirinkimas yra esminis elementas, lemiantis likusių Projekto rezultatų kūrimą, siekiant supažindinti vaikus su tikrovės (per metafiziką), žinių (per epistemologiją), vertybių (per etiką) ir grožio (per estetiką) sąvokomis.

Vėlesni Projekto rezultatai padės teoriją įgyvendinti praktiškai, siūlant interaktyvius internetinius šaltinius, kurie bus naudojami kaip atvirieji švietimo ištekliai, skatinatys įtraukti vaikus į filosofinius tyrimus, supažindinti juos su filosofiniais klausimais, stiprinti jų kūrybinį ir kritinį mąstymą ir, galiausiai, pasitelkus rimtuosius žaidimus, ugdyti rūpestingą ir bendradarbiavimą skatinantį mąstymą.

16. Priedai

16.1 Priedas: FV ištekliai Prancūzijoje

Knygos

1. Oscar Brenifier – *Le Livre des grands contraires philosophiques*, Nathan, Prix de la Presse des jeunes, 2008
2. Nicolas Go – *Pratiquer la philosophie dès l'école primaire. Pourquoi ? Comment ?* Hachette Education, 2010.
3. Jacques Lévine, G. Chambard, M. Sillam et D. Gostain – *L'enfant philosophe, avenir de l'humanité ? Ateliers AGSAS de réflexion sur la condition humaine* (ARCH), ESF, 2008.

Internetinės svetainės

1. "Un article de M. Tozzi sur les différentes méthodes de philosophie pour les enfants", <https://ateliers-ludosophiques.fr/un-article-interessant-de-m-tozzi/>
2. An article about the use of the goûters philo (the philosophic snack breaks) at school <https://ecolededemain.wordpress.com/2017/11/20/des-gouters-philo-au-college/>
3. *Les ateliers philosophiques aident les enfants à organiser leur pensée* (Philosophy workshops help children to organise their thinking) <https://www.vosquestionsdeparents.fr/dossier/501/les-gouters-philo>
4. *Chaire UNESCO philosophie pour les enfants* (UNESCO Chair for the philosophy for children) <https://chaireunescofiloenfants.univ-nantes.fr>

Knygos vaikams

1. *Les Petits Platons* (Little Platons) collection, from 3-4 years, published by Les Petits Platons (<https://www.lespetitsplatons.com/>).
2. Jean-Paul Mongin (author), Junko Shibuya (illustrator) – *Why do things have a name?* Les tout Petits Platons, 2020.

3. Nathalie Prince (author), Yann Damezin – *Thus spoke Nietzsche*, Les Petits Platons, 2020.
4. *Philonimo* collection (from 3 years old), published by 3œil (<https://www.3oeil.fr/livres-editions-3oeil/>): books illustrating the thoughts of great philosophers for children, such as
5. Alice Brière-Haquet (author), Olivier Philipponneau (illustrator) – *Schopenhauer's Porcupine*, Éditions 3œil, 2020.
6. Alice Brière-Haquet (author), Émilie Vast (illustrator) – *La Colombe de Kant*, Éditions 3œil, 2022.
7. Alice Brière-Haquet (author), Janik Coat (illustrator) – *Le Cygne de Popper*, Éditions 3œil, 2022.
8. *Mes docs Pomme d'Api* collection (from 4 years old), published by Bayard (<https://www.bayard-editions.com/jeunesse/documentaire/des-4-ans/les-petits-philosophes>).
9. Sophie Furlaud and Jean-Charles Pettier (authors), Dorothée de Monfreid and Soledad Bravi (illustrators) - *Les P'tits Philosophes*, Bayard jeunesse, 2009 (“24 themes answer questions that children ask themselves. Their curiosity focuses on social relationships, feelings, emotions and values. For each theme, a 3-page story in the form of comic strips features Chonchon, Mina, Raoul and Plume, humanised animals. A double-page poster allows for a dialogue between parents and children”).
10. *Piccolophilo* collection (3/5 years), published by Albin Michel-Jeunesse (<https://www.lalibrairie.com/livres/collections/piccolophilo,0-59596.html>).
11. Michel Piquemal, Thomas Baas - *Petites et grandes questions philo de Piccolo*, Albin Michel-Jeunesse, 2014.
12. Les Goûters Philo collection (8/12 years old), published by Milan (<https://www.editionsmilan.com/gouters-philos>).
13. Brigitte Labbé, P.-F. Dupont Beurier - *La Colère et la Patience (Anger and Patience)*, Milan, 2020.
14. Brigitte Labbé, Michel Puech - *Le Succès et l'Échec (Success and Failure)*, Milan,

2020.

Vykdytos veiklos

1. Les Rencontres Philosophiques de Monaco, Ciel de Paris Productions and Edwige Chirouter, of the UNESCO Chair on Philosophy with Children, provide educational material for young people that is collected in the Les jeunes philosophent (Young people philosophize) Days' website (<https://philomonaco.com/category/les-jeunes-philosophent/>). For instance, Edwige Chirouter guides the discussion and proposes follow-up questions and readings to continue the reflection at school and at home to support the philosophical workshop *Est-ce que ça peut être bien de s'ennuyer ?* (Can it be good to be bored?) <https://philomonaco.com/2020/05/13/atelier-philosophique-est-ce-que-ca-peut-etre-bien-de-sennuyer/>.
2. Frédéric Lenoir – *Philosopher et méditer avec les enfants* (Philosophy and meditation with children), Albin Michel, Livre de Poche, 2020. According to Frédéric Lenoir, “seven is the philosophical age, the age of abstraction”. His book equipped with a CD allows adults to guide children in the discovery of meditation and of philosophy (<https://www.fredericlenoir.com/essais/philosopher-et-mediter-avec-les-enfants/>).
3. François Galichet's (University of Strasbourg) website, *Atelier populaire de philosophie en ligne* (<https://philogalichet.fr/>), recommends introducing philosophy with a variety of paths:
 - o Debate based on a question
 - o Philosophy based on a book, a tale, an album
 - o Debate around a moral dilemma
 - o Philosophy using images ("photolanguage")
 - o Philosophy through writing
4. Michel Tozzi, Marie Gilbert – *Ateliers Philo à la maison (Philosophical workshops at home)*, Eyrolles, 2016. (Foreword by Edwige Chiroutier, University of Nantes, UNESCO chair for philosophy for children).

5. 15 workshops to guide children to reflect (<https://apprendreaeduquer.fr/ateliers-philo-a-maison-classe-niveau-a-reflexion-personnelle-priorite-dune-education-consciente/>)
6. Fanny Bourillon, Angie Gadéa – *50 activités pour philosopher avec ses enfants* (*50 activities to philosophise with your children*), First, 2020 “This book lists fifteen philosophical tales, fifty philosophical activities, seven creative activities and two nature-philosophy activities to be practised to philosophise with children.”

Internetinių svetainių nuorodos, kuriomis galima dalytis su vaikais

1. On the Lumni educational platform children of primary and secondary schools can find more than two hundred videos about philosophical subjects (<https://www.lumni.fr/recherche?query=philosophie&establishment=&schoolLevel=&schoolLevels=&format=list>).
2. The Youtube channel *Les Petites Lumières* (Little Lights) provides videos of philosophy workshops and testimonials. (<https://www.youtube.com/channel/UCYcoKZ6WZjeLEHUvJKBAtdQ>).
3. *Les P'tits philos* (Little Philosophers) YouTube series on BayaM, Bayard's publishing group channel, “accompanies children from kindergarten onwards in their very first existential and philosophical questions in the form of cartoons, adapted from the comics of Sophie Furlaud, Jean-Charles Pettier, Dorothée de Monfreid and Soledad Bravi” (<https://www.youtube.com/watch?v=TUXVSGulpNg&list=PLgdJs8XxXtqyRzQTRbj uC98VTshN32CO4>).
4. On the *Espace Quantum* YouTube channel, the *C'est quoi l'idée ?* (What is the idea?) one can find about thirty cartoons adapted from the books of Oscar Brenifier that invite children to reflect on the big questions of life, such as choosing, sharing, loving, growing... (<https://www.youtube.com/playlist?list=PLWP9zwG6cOR5YCiEU5lvv65jxpu1HuGic>).

5. In the *Mily Miss Questions* Youtube channel one can find animated films, produced by Ciel de Paris Productions, that are used in the "Les Jeunes philosophent" ("The youth philosophize") meetings: " *Mily Miss Questions* is a channel dedicated to the thousand and one questions of children. If the first quality to become a good philosopher is to be surprised, then every child is a natural philosopher." (<https://www.youtube.com/channel/UCoqp6hLueuku-Hlt8Vb3QA>). They are also available in English, as well as on the website of the producer Ciel de Paris Productions, where they are accompanied by ideas for reflection (<https://www.cieldeparisprod.fr/portfolio/share-with-mily-miss-questions>).
6. The short films on the *Films pour enfants* (Films for Children) platform deal with themes such as the living world, moral education, exclusion, etc. and are aimed at children from kindergarten to the end of primary schools (<https://films-pour-enfants.com/tous-les-films-pour-enfants.html>).

16.2 Priedas: FV ištekliai Kipre

**Šiuo metu Kipro švietimo sistemoje nėra išteklių, kurie būtų naudojami FV įgyvendinti.*

16.3 Priedas: FV ištekliai Graikijoje

Knygos

1. Philosophy for children. The puppet hospital and giving meaning to my world, Ann Margaret Sharp – Laurance Joseph Splitter, Atrapos Publishing.
2. The book of great philosophical contradictions, Oscar Brenifier – Jacquew Despres, Ed. Pataki.
3. Thinking in education, Lipman Matthew, published by Patakis.
4. Sciences of education, Tsafos-Androussou, Gutenberg.
5. Children as Philosophers, Haynes, published by Metaichmio.

Interneto svetainės

1. Ελληνικός Πολιτισμός: Includes numerous pictures and images that can be used as a starting point for philosophical discussions.
2. Ancient Greek Language and Literature²⁶: Educational software which can function as sources for the creation of lesson plans for the teaching of P4Cs.
3. Photodentro: This is the new digital repository of the “Photodentro” family which hosts, and shares structured Educational Scenarios with learning activities for the Primary and Secondary Education, which are developed and published from the educational community, following the Model Structures of educational scenarios and the targeted directives and educational directions that are given (LS Templates). It is addressed mainly to teachers of the Primary and Secondary education, but, as all “Photodentro” repositories, it is open to all, teachers, students, parents and anyone interested 121
4. AESOP: Includes teaching scenarios that promote, during the teaching process, dialogue – conversation in the team framework, formulation of conclusions in class in a comprehensible and coherent way and exploration of critical thinking through learning scenarios.

²⁶ https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/bibliographies/guides/teaching/page_0o3.html#toc03

5. B-Level ICT Teacher Training: The project is a continuation and transformation of the completed training for the utilisation and implementation of the ICT in the teaching practice, which is widely known as “B-Level ICE training” and was implemented the previous years for a part of Greek teachers of Primary and Secondary education.

16.4 Priedas: FV ištekliai Lietuvoje

Knygos

1. Fade-Babin, Line; Rachmanskis, Jakobas; Calfapietra, Lucia (2021). Vertė Daina Habdankaitė. *Kierkegoras ir undinė*. Vilnius: Phi knygos.
2. Galimberti, Umberto (2020). Vertė Toma Gudelytė. *Kodėl? 100 filosofijos istorijų smalsiems vaikams*. Vilnius: Hubris.
3. Marchand, Yan; Arégui, Matthias (2018). Vertė Daina Habdankaitė. *Martino Haidegerio tarakonas*. Vilnius: Jonas ir Jokūbas.
4. Marchand, Yan; Le Bras, Yann (2019). Vertė Daina Habdankaitė. *Sokratas – Prezidentas!* Vilnius: Jonas ir Jokūbas.
5. Mokedemas, Salimas; Le Bras, Yannas (2021). Vertė Daina Habdankaitė. *Įsimylėjęs Sokratas*. Vilnius: Phi knygos.
6. Mongin, Jean Paul (2017). Vertė Daina Habdankaitė. *Dieviškojo Sokrato mirtis*. Vilnius: Jonas ir Jokūbas.
7. Mongin, Jean Paul; Schwoebel, François (2018). Vertė Daina Habdankaitė. *Piktasis pono Dekarto Genijus*. Vilnius: Jonas ir Jokūbas.
8. Morlot, Frédéric; Ramstein, Anne-Margot (2019). Vertė Daina Habdankaitė. *Alberto Einšteino nušvitimai*. Vilnius: Jonas ir Jokūbas.
9. Muller-Colard, Marion; Novi, Nathalie (2018). Vertė Daina Habdankaitė. *Profesorius Froidas kalbasi su žuvimis*. Vilnius: Jonas ir Jokūbas.
10. Muller-Colard, Marion; Pollet, Clémence (2019). Vertė Daina Habdankaitė. *Hana Arent ir jos mažasis teatras*. Vilnius: Jonas ir Jokūbas.
11. Prince, Nathalie; Prince'as, Christophe'as; Damezinas, Yannas (2021). Vertė Daina Habdankaitė. *Štai taip Nyčė kalbėjo*. Vilnius: Phi knygos.

17. Literatūra

1. Anam Lodhi (2017). Education and Plato's Allegory of the Cave. [online] Medium. Available at: https://medium.com/indian-thoughts/education-and-platos-allegory-of-the-cave-bf7471260c50#_ftn4 [Accessed 20 May 2022].
2. Anderson, R.L. (2017). Friedrich Nietzsche. [online] Stanford Encyclopedia of Philosophy. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/nietzsche/#ArtArti> [Accessed 19 May 2022]
3. Andreou, C. (2006). Getting On in a Varied World. *Social Theory and Practice*, 32(1), pp.61–73. doi:10.5840/soctheorpract20063213.
4. Banis, D. (2019). Why It's Important To Teach Children Philosophy. *Forbes*. Retrieved from <https://www.forbes.com/sites/davidebanis/2019/11/21/why-its-important-to-teach-children-philosophy/?sh=56e5a8155875>
5. Barranco, M. C. (2015). Aesthetics and the Meaning of Artworks. Available at: https://www.researchgate.net/publication/310798485_Aesthetics_and_the_Meaning_of_Artworks/citation/download
6. Bennett, J. (1995) "Spinoza's metaphysics," in Garrett, D. (ed.) *The Cambridge Companion to Spinoza*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Companions to Philosophy), pp. 61–88. doi: 10.1017/CCOL0521392357.003.
7. Bentham, J. (2000). *An Introduction to the Principle of Morals and Legislation*. Batoche Books-Kitchener. Available at: https://www.econlib.org/library/Bentham/bnthPML.html?chapter_num=2#book-reader
8. Bentham, Jeremy, 1789 [PML]. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation.*, Oxford: Clarendon Press, 1907.
9. Bietti, E. (2019) From Ethics Washing to Ethics Bashing: A View on Tech Ethics from Within Moral Philosophy. ACM FAT* Conference (2020). Available at: <https://ssrn.com/abstract=3513182>
10. Brenifier, O. (2008). *Le Livre des grands contraires philosophiques*. Nathan, Prix de la Presse des jeunes, 2008

11. Brickhouse, T. and Smith, N.D. (n.d.). Plato. [online]. Internet Encyclopedia of Philosophy. Available at: <https://iep.utm.edu/plato/> [Accessed 20 May 2022].
12. Burgh, G. (2021). The Narrow-sense and Wide-sense Community of Inquiry: What It Means for Teachers. *Analytic Teaching and Philosophical Praxis*, 41(1) (12-26)
13. Burke, T. Patrick (2008). "Bentham, Jeremy (1748–1832)". In Hamowy, Ronald (ed.). Nozick, Robert (1938–2002). *The Encyclopedia of Libertarianism*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Cato Institute. pp. 30–31.
14. Cascales, R. (2019). *Arthur Danto and the End of Art*. Cambridge Scholars Publishing. Available at: https://www.researchgate.net/publication/335653893_Arthur_Danto_and_the_End_of_Art
15. Christman, J. (2008). *Autonomy in Moral and Political Philosophy*. Stanford encyclopedia of philosophy. Available at: <https://stanford.library.usyd.edu.au/archives/spr2008/entries/autonomy-moral/>
16. Colom, R. et al. (2014). The Long-term Impact of Philosophy for Children: A Longitudinal Study (Preliminary Results). *Analytic Teaching and Philosophical Praxis*, 35(1) 50-56
17. Cooper, H. (n.d.). "The Mind is like a parachute; it works best when it is open." Retrieved from <https://www.janeyates.net/45254291>
18. Daniel, M.F. (1998). P4C in Preservice Teacher Education: Difficulties and Successes Encountered in Two Research Projects. *Analytic Teaching*, 19(1) (15-28).
19. Danto, A. C. (1981). *The Transfiguration of the Commonplace: A Philosophy of Art*. Cambridge (MA)-London: Harvard University Press. Available at: [https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=LIW60mm5QJkC&oi=fnd&pg=PA1&dq=Danto,+A.+C.+\(1981\)&ots=PgACXowQbn&sig=dw5MwZrZWmZ2eqH9QyT wTj 6oCE&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=LIW60mm5QJkC&oi=fnd&pg=PA1&dq=Danto,+A.+C.+(1981)&ots=PgACXowQbn&sig=dw5MwZrZWmZ2eqH9QyT wTj 6oCE&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)
20. Danto, A. C. (1998). *The End of Art: A Philosophical Defense*. History and Theory, 37(4), 127–143. Available at: <http://www.jstor.org/stable/2505400>
21. Danto, A. C. (2003). *The Abuse of Beauty: Aesthetics and the Concept of Art*.

Chicago and LaSalle: Open Court. Available at:

https://books.google.gr/books?id=hUFMv8LxuVUC&printsec=frontcover&dq=Danto+2003.&hl=el&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Danto%202003.&f=false

22. Danto, A. C. (2007). Embodied Meanings, Isotypes, and Aesthetical Ideas. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 65(1), 121–129.
<http://www.jstor.org/stable/4622216>
23. De Spinoza, B. (2018). *Ethics, Demonstrated in Geometrical Order*. New York: Cambridge University Press.
24. Deleuze, G. (1988). *Spinoza: practical philosophy*. San Francisco: City Lights Books.
25. Devereux, D. (2008). Chapter4 – Plato: Metaphysics. In Shields, C. *The Blackwell Guide to Ancient Philosophy*. [online]. Google Books. John Wiley & Sons, pp. 75–80, Available at:
https://books.google.com.cy/books?hl=el&lr=&id=hKBDPA7OkpoC&oi=fnd&pg=PA75&dq=plato+and+metaphysics&ots=69vp3LYVAH&sig=wB5h4BPZTyh47WvHPeG3FFth1AM&redir_esc=y#v=onepage&q&f=fals
26. Eggleston, B. (2017). “Mill’s Moral Standard,” in *A Companion to Mill*, edited by Christopher Macleod and Dale E. Miller (John Wiley & Sons, Inc., 2017), pp. 358–373. Available at: <https://philpapers.org/archive/BENMMS.pdf>
27. Eurêkoi (2020). Quelles ressources ou activités pour initier les enfants à la philosophie ? *balises.bpi.fr*. [online] Available at: <https://balises.bpi.fr/comment-initier-les-enfants-a-la-philosophie/> [Accessed 6 Jul. 2022].
28. Garrett, D. (1995) “Introduction,” in Garrett, D. (ed.) *The Cambridge Companion to Spinoza*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Companions to Philosophy), pp. 1–12. doi: 10.1017/CCOL0521392357.001.
29. Gensler, J. H. (2018). *Ethics A Contemporary Introduction* New York Routledge. Available at: DOI <https://doi.org/10.4324/9781351231831>
30. Go, N. (2010). *Pratiquer la philosophie dès l'école primaire. Pourquoi? Comment?*. Hachette Education, 2010.
31. Gowans, W. C. (2004). *Philippa Foot, Moral Dilemmas and Other Topics in Moral*

- Philosophy. Ethics, Vol. 115, No. 1 (October 2004), pp. 142-145. Published The University of Chicago Press. Available at: https://www.academia.edu/8396379/Philippa_Foot_Moral_Dilemmas_and_Other_Topics_in_Moral_Philosophy
32. Gregory, M.R. (2007). Normative Dialogue Types in Philosophy for Children. *Gifted Education International*, 22(2-3), pp.160–171. doi:10.1177/026142940702200307.
33. Haddock, A. (2008) Danto's Dialectic. University of Stirling. 'Springer Science and Business Media LLC'. Available at: https://core.ac.uk/display/9048097?utm_source=pdf&utm_medium=banner&utm_campaign=pdf-decoration-v1
34. History.com Editors (2018). Plato. [online] HISTORY. Available at: <https://www.history.com/topics/ancient-history/plato>
35. Hubbard, R. (2020). Plato's Metaphysics: Two Dimensions of Reality and the Allegory of the Cave. [online] Medium. Available at: <https://medium.com/the-philosophers-stone/platos-metaphysics-two-dimensions-of-reality-and-the-allegory-of-the-cave-7bda955935d3> [Accessed 19 May 2022].
36. Hursthouse, R. (2012). Biographical Memoirs of Fellows of the British Academy, XI, 179–196. The British Academy. Available at: https://www.thebritishacademy.ac.uk/documents/1469/11_07-Philippa_Foot.pdf
37. IAPC. (n.d.). What is “Philosophy for Children”? Retrieved from <https://www.montclair.edu/iapc/what-is-philosophy-for-children/>
38. Internet Encyclopedia of Philosophy, (n.d.). Rene Descartes [online] Available at: <https://iep.utm.edu/rene-descartes/#H5>
39. Inwagen and Sullivan, M. (2014). Metaphysics. [online] Stanford Encyclopedia of Philosophy. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/metaphysics/>
40. Kraut, R. (2017). Plato (Stanford Encyclopedia of Philosophy). [online] Stanford.edu. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/plato/>.
41. Kuiper, K. (2016). The Birth of Tragedy | work by Nietzsche. Encyclopedia

- Britannica. [online] Available at: <https://www.britannica.com/topic/The-Birth-of-Tragedy> [Accessed 26 May 2022].
42. Lévine, J. et al. (2008). L'enfant philosophe, avenir de l'humanité ? Ateliers AGSAS de réflexion sur la condition humaine (ARCH). ESF, 2008.
43. Lipman, M. (1976). Philosophy for Children. *Metaphilosophy*, 7(1), 17-39
44. Lipman, M. (1982). Philosophy for children. *Thinking: The Journal of Philosophy for Children*, 3.3/4: 35-44.
45. Lipman, M. (2008). Philosophy for children's debt to Dewey. *Pragmatism, education, and children*, Brill, 141-151.
46. Lipman, M. (2011). Philosophy for Children Some Assumptions and Implications. *Ethics Prog.* 2, 3–16.
47. Lipman, M., & Sharp, A. M. (1978). *Growing up with philosophy*. Philadelphia: Temple University Press.
48. Lipman, Matthew (1998). "Teaching students to think reasonably: Some findings of the philosophy for children program." *The Clearing House* 71.5: 277-280.
49. Makowski, P. (2010). The Task of a Naturalist: An Epitaph for Philippa Foot (1920-2010) *ETHICS IN PROGRESS*. Available at: <http://dx.doi.org/10.14746/eip.2010.1.8>
50. Mappes, T. A. (1988). Teaching Philosophy Volume 11, Issue 1, March What is Personal Ethics and Should We be Teaching More of It? Pages 33-40. Available at: <https://doi.org/10.5840/teachphil19881112>
51. Meinwald, C.C. (2018). Plato | Life, Philosophy, & Works. In: *Encyclopedia Britannica*. [online] Available at: <https://www.britannica.com/biography/Plato>.
52. Mill, John (2002). *The Basic Writings Of John Stuart Mill*. The Modern Library. p. 239.
53. Moriyon, F. (2020). Research in Moral Education: The Contribution of P4C to the Moral Growth of Students. *MDPI: Education Sciences*, 10(4), 119. DOI <http://dx.doi.org/10.3390/educsci10040119>
54. Munro, T. (2019). aesthetics | Definition, Approaches, Development, & Facts. In: *Encyclopedia Britannica*. [online] Available at

<https://www.britannica.com/topic/aesthetic>

55. Murdoch I. (2014). *The Iris Murdoch Review*. London, the Iris Murdoch Archive Project, Kingston University Press. Available at: <https://www.chi.ac.uk/app/uploads/2021/10/IMR5-Internal-final.pdf>
56. MURRIS, K.S. (2008). Philosophy with Children, the Stingray and the Educative Value of Disequilibrium. *Journal of Philosophy of Education*, 42(3-4), pp.667–685. doi:10.1111/j.1467-9752.2008.00640.x.
57. Mylonaki, E. (2019). "Philippa Foot" in *Oxford Bibliographies in Philosophy*, Oxford: Oxford University Press. https://www.academia.edu/56197012/_Philippa_Foot_in_Oxford_Bibliographies_in_Philosophy_Oxford_Oxford_University_Press_2019
58. Nadler, S. (2022). Baruch Spinoza. Summer 2022 ed. [online] *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/spinoza/#Aca> [Accessed 27 May 2022].
59. O'Neill, O. (2013). *Acting on Principle an Essay on Kantian Ethics*. Cambridge University Press. Available at: https://books.google.gr/books?hl=en&lr=&id=jftGAqAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=kantian+ethics&ots=4zxbVd6mDY&sig=uvTc1JUxo6-sASKrpPu9-6glzYQ&redir_esc=y#v=onepage&q=kantian%20ethics&f=false
60. Paine, M. (2012). *The Pedagogy of Philosophy for Children/Philosophical Enquiry*. [online] Available at: <https://etheses.whiterose.ac.uk/3971/1/MRPaineMAeducDisV3.pdf> [Accessed 2Dec. 2021].
61. Philippa Foot (2008). *Moral dilemmas: and other topics in moral philosophy*. Oxford: Clarendon Pr.
62. Philosophy4Children. (n.d.). What is Philosophy for Children?. Retrieved from <http://www.philosophy4children.co.uk/home/p4>
63. Popkin, R.H. (2019). Benedict de Spinoza | Biography, Ethics, & Facts. In: *Encyclopædia Britannica*. [online] Available at: <https://www.britannica.com/biography/Benedict-de-Spinoza>

64. Pritchard, M. (2018). Philosophy for Children. Stanford, CA: Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/children/#InsForAdvForChilAP>
65. Rich, K.L. (2013). Introduction to Ethics. In Nursing Ethics - Across the Curriculum and Into Practice. 3rd ed, Butts, J.B. & Rich, K.L. Jones & Bartlett Publishers. Burlington: MA. Available at: <https://pdf4pro.com/fullscreen/introduction-to-ethics-jones-amp-bartlett-learning-a229.html>
66. Robinson, H. (2020). Dualism (Stanford Encyclopedia of Philosophy). [online] Stanford.edu. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/dualism/> .
67. Rohlf, M. (2010). Immanuel Kant. plato.stanford.edu. [online] Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/kant/>.
68. SAPERE. (n.d.). What is P4C?. Retrieved from <https://www.sapere.org.uk/about-us.aspx>
69. Siddiqui, N. et al. (2017). Non-cognitive impacts of philosophy for children. Durham University. Retrieved from <https://www.nuffieldfoundation.org/project/non-cognitive-impacts-of-philosophy-for-children>
70. Silverman, A. (2014). *Plato's Middle Period Metaphysics and Epistemology* (Stanford Encyclopedia of Philosophy). [online] Stanford.edu. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/plato-metaphysics/>.
71. Smith, K. (2017). Descartes' Theory of Ideas. [online] Stanford Encyclopedia of Philosophy. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/descartes-ideas>
72. Stahl, B. C. (2012). "Morality, Ethics, and Reflection: A Categorization of Normative IS Research," Journal of the Association for Information Systems, 13(8). Available at: DOI: 10.17705/1jais.00304
73. Steinberg, J. (2019). Spinoza's Political Philosophy (Stanford Encyclopedia of Philosophy). [online] Stanford.edu. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/spinoza-political/> [Accessed 24 May 2022]
74. Stern, J.P. (1975). Nietzsche's Aesthetics? Journal of European Studies, 5(3), pp.213–222. doi:10.1177/00472441750050030.

75. Stern, R. (2015). *Kantian Ethics: Value, Agency, and Obligation*. United Kingdom. Oxford University Press. Available at: https://books.google.gr/books?hl=en&lr=&id=LUWbCgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=kantian+ethics&ots=jXg35WqMNL&sig=-Y_Un2oEEUYc5zxZmeciNfCNjA&redir_esc=y#v=onepage&q=kantian%20ethics&f=false
76. Szanto, T. and Moran, D. (2020). Edith Stein. *plato.stanford.edu*. [online] Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/stein/> [Accessed 6 Jul. 2022].
77. The Editors of Encyclopedia Britannica. (2018). Mind–body dualism | philosophy. In: Encyclopedia Britannica. [online] Available at: <https://www.britannica.com/topic/mind-body-dualism> [Accessed 23 May 2022]
78. The Editors of Encyclopedia Britannica (2018). Theodor Wiesengrund Adorno | German philosopher and music critic. In: Encyclopædia Britannica. [online] Available at: <https://www.britannica.com/biography/Theodor-Wiesengrund-Adorno> . [Accessed 15 July 2022]
79. The Philosophy Foundation. (n.d.). Philosophy for Children. Retrieved from <https://www.philosophy-foundation.org/p4c>
80. Thomas, John C. (1992). „The Development of Reasoning in Children through Community of Inquiry“. Sharp, Ann Margaret; Reed, Ronald F.; Lipman, Matthew (eds.), *Studies in Philosophy for Children: Harry Stottlemeier’s Discovery*. Philadelphia: Temple University Press.
81. Tim. (2012). "The Metaphysics of Descartes" [online] Philosophy & Philosophers. Available at: <https://www.the-philosophy.com/descartes-metaphysics>
82. Velasquez, M., Andre, C., Shanks, T.S.J., and Meyer, M.J. (1987). What is Ethics? Issues in Ethics IIE V1 N1. Available at: <https://www.scu.edu/ethics/ethics-resources/ethical-decision-making/what-is-ethics/>
83. Walsh, W.H. (2019). Metaphysics [online] Encyclopedia Britannica. Available at: <https://www.britannica.com/topic/metaphysics> [Accessed 19 May 2022].
84. Watson, R.A. (2019). Rene Descartes | Biography, Philosophy, & Facts. In:

Encyclopædia Britannica. [online] Available at:
<https://www.britannica.com/biography/Rene-Descartes> .

85. Wilkerson, D. (n.d.). Nietzsche, Friedrich | Internet Encyclopedia of Philosophy. [online] Internet Encyclopedia of Philosophy. Available at: <https://iep.utm.edu/nietzsch/> [Accessed 25 May 2022]
86. Williamson, T. (2020). "What is Metaphysics?" [online]. The British Academy. Available at: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/blog/what-is-metaphysics/> [Accessed 19 May 2020]
87. Graham A.J. Rogers (2018). John Locke | Biography, Treatises, Works, & Facts. In: *Encyclopædia Britannica.* [online] Available at: <https://www.britannica.com/biography/John-Locke>.
88. FactsKing.com. (n.d.). 8 Interesting Facts about David Hume. [online] Available at: <https://factsking.com/historical-people/david-hume-facts> [Accessed 7 Jul. 2022]

Graikiškai:

89. Αποστόλου, Β. (2017). Η φιλοσοφία για παιδιά (Philosophy for children). Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασίας. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
90. Γασπαράτου, Ρ. (2014). *Φιλοσοφία της παιδείας (Philosophy of education)*. Ανοικτά ακαδημαϊκά μαθήματα Πανεπιστημίου Πατρών (<https://docplayer.gr/12255467-Filosofia-tis-paideias.html>).
91. Γασπαράτου, Ρ. (2014). Φιλοσοφία της Παιδείας (Philosophy of education), Σημειώσεις Πανεπιστημιακών Παραδόσεων. ΤΕΕΑΠΗ, Πανεπιστήμιο Πατρών.
92. Θεοδωροπούλου, Έ. (2013). Φιλοσοφία, φιλοσοφία είσαι εδώ; Κάνοντας φιλοσοφία με τα παιδιά (Is philosophy here? Doing philosophy with children) (Συλλογικό), Αθήνα: Διάδραση, σ.σ. 19-53.

Lietuviškai:

93. "HORIZON 2020" projektas „Dialogas ir argumentavimas, ugdant kultūrinį raštingumą mokyklose“ Prieiga internete: <https://dialls2020.eu/wp-content/uploads/2019/04/DIALLS-Policy-Brief-1-Developing-Educational->

[Policies.pdf](#) .

94. Aleknienė, Tatjana (2019). *Knygos recenzija. „Sokratas – prezidentas!“*. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/knygos-recenzija-sokratas-prezidentas-286-1113872?copied> .
95. Aškinytė, Rasa (2003). *Filosofija vaikams: mokytojo knyga*. Vilnius: Tyto alba.
96. Aškinytė, Rasa (2003). *Filosofija vaikams: užduočių knyga pradinukams*. Vilnius: Tyto alba.
97. Aškinytė, Rasa (2004). „Racionalusis dorinio ugdymo aspektas: Matthew Lipmano ugdymo filosofija“. *Pedagogika* 70: 21–25. Prieiga internete: https://emokymai.vu.lt/pluginfile.php/226448/mod_resource/content/1/Rasa%20A%C5%A1kinyt%C4%97%20Lipmano%20metodika.pdf .
98. Baranova, Jūratė; Duoblienė, Lilija (2022). *Kalbos filosofija ir multimodalus ugdymas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
99. Duoblienė, Lilija (2004). „Trys filosofijos mokymo kryptys Lietuvos mokykloje“. *Acta paedagogica Vilnensia* 12: 158–164.
100. Duoblienė, Lilija (2005). „Philosophy in Lithuanian education: past and present“. Baranova, Juratė (ed.), *Contemporary Philosophical Discourse in Lithuania*. Council for Research in Values and Philosophy, 4–375.
101. Duoblienė, Lilija (2007). „Filosofijos programų kaita: nuo tarpukario iki šių dienų“. *Logos* 50: 158–166.
102. Garškaitė, Rosita (2018). *Filosofinių knygų vaikams vertėja: derėtų labiau pasitikėti vaikais ir jaunimu*. Prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2018-03-12-filosofiniu-knygu-vaikams-verteja-deretu-labiau-pasitiketi-vaikais-ir-jaunimu/168794?fbclid=IwAR2tO3bGGCxi7tvZpWbZEDp9VXE0lspwfAHZs52m8ubr-AOIdoR3vdRjN8#.WqdwPw-h-gQ.facebook>.
103. Kress, Gunther; Jewitt, Carey (2003). *Multimodal literacy*. New York, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt/M., Oxford, Wien: Peter Lang. <https://qz.com/635002/teaching-kids-philosophy-makes-them-smarter-in-math-and->

[english/?fbclid=IwAR2vV_TOqG06_8BK8xRIJ4C8h2CoBQ_cAlfpGGgluljOVHE68eLXTqilk0o](https://www.researchgate.net/publication/328111111)

104. Lipman, Matthew (1999). *Liza: pilietinės visuomenės pagrindai. Mokytojo knyga*. Vilnius: Kronta.
105. Lipman, Matthew (1999). *Markas: pilietinės visuomenės pagrindai. Mokytojo knyga*. Vilnius: Kronta.
106. Lipman, Matthew (2003). *Thinking in education*. Cambridge: Cambridge University Press. [VU Centrinė biblioteka]
107. Peluritis, Laurynas (2018). *Mažieji Platonai: filosofija prasideda nuo susitikimo su mokytoju*. Prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2018-06-30-filosofija-prasideda-nuo-susitikimo-su-mokytoju/170590> .
108. Rubavičienė, Jūratė [Baranova, Jūratė] (2008). „Aklumo fenomenas ir rankos judesys“. *Problemos: mokslo darbai*, 13–23. Prieiga internete: <http://www.academia.edu/2347011> .
109. Rubavičienė, Jūratė [Baranova, Jūratė]; Degėsys, Liutauras (2014). „Filosofijos didaktika modernizmo ir postmodernizmo takoskyroje“. *Ugdymo paradigmų išūkių didaktikai: kolektyvinė monografija*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 309–328. Prieiga internete: <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:11726596/datastreams/MAIN/content> .
110. www.filosofija.info. Džonas Lokas – Filosofija. Prieiga internetu: <http://www.filosofija.info/ar-zinai/dzonas-lokas/> [žiūrėta 2022-07-06].

Projekta „Mažieji filosofai“ iš dalies finansuoja
Europos Sąjungos programa ERASMUS+. Šis leidinys
atspindi autorių požiūrį, todėl Europos Komisija
negali būti laikoma atsakinga už jame teikiamą
informaciją (Projekto kodas: KA220-SCH-FEE6EC2B)

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΙΕΡΙΑΣ

δίκτυο για τα δικαιώματα του παιδιού
network for children's rights

Vilnius
University

